

Den som vil forstå samfunnsutviklingen i vår tid og selv bidra til å vende utviklingen i retning av sosialismen, tar på seg omfattende og kompliserte oppgaver som krever mangfoldig virksomhet.

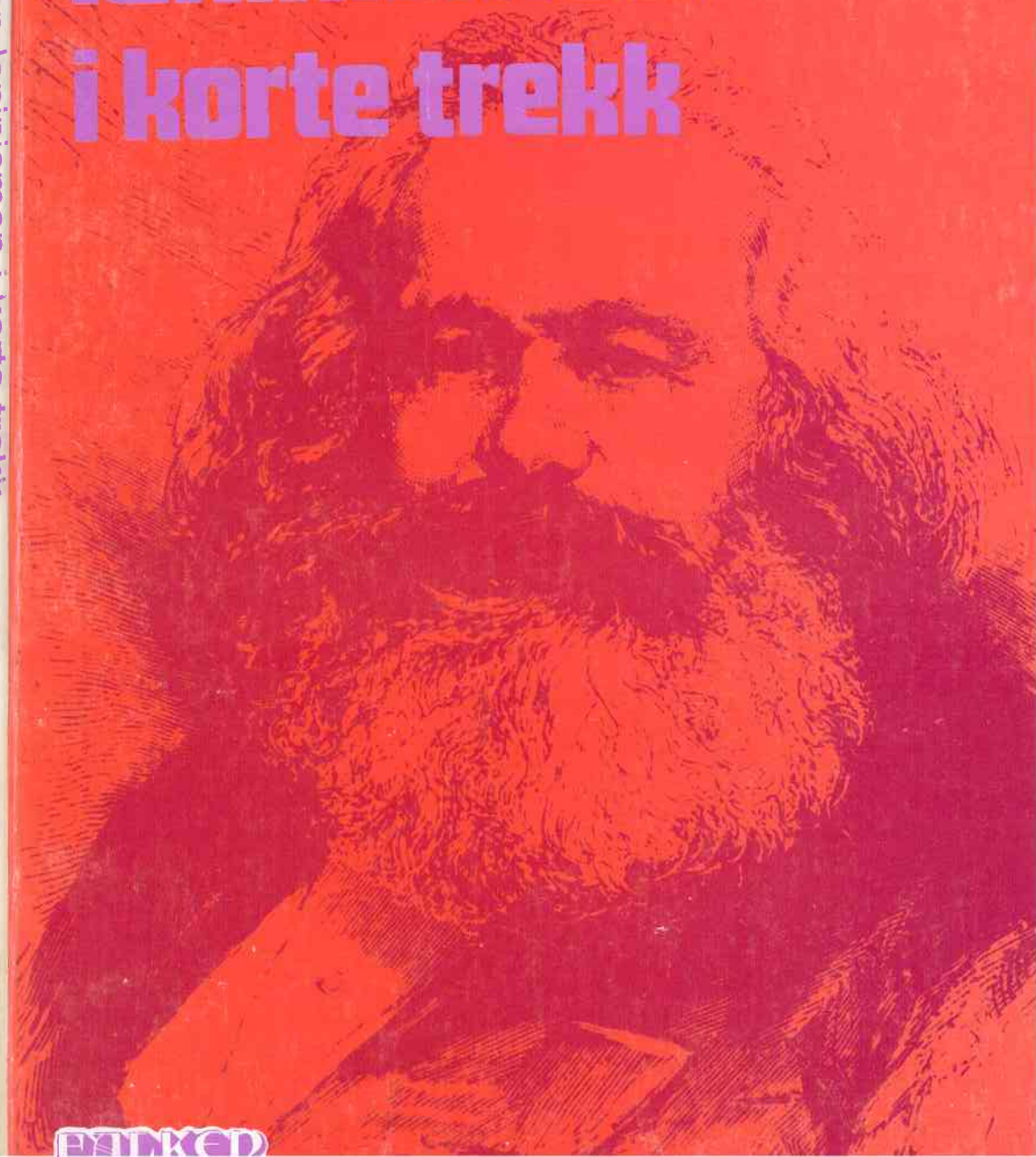
Skal en være med å bære fram noen av disse oppgavene, trenger en kunnskaper om alle sider ved samfunnsutviklingen. En må ha et visst minimum av viten om samfunnet i fortid, nåtid og framtid.

De som har skrevet denne boka, har tatt sikte på å gi leserne det aller vesentligste for å forstå marxismens materialistiske verdenssyn og lovene for samfunnsutviklingen og klassekampen. Et eget kapittel behandler kapitalismens produksjonsmåte og kampen for sosialismen.

Enda framstillingen er kortfattet og enkel, er den tilfredsstillende klar uten å overforenkle.

Marxismen-leninismen i korte trekk

Marxismen- leninismen i korte trekk

BRUNNEN

Forord

Den som vil forstå samfunnsutviklingen i vår tid og selv bidra til å vende utviklingen i retning av sosialismen, tar på seg omfattende og kompliserte oppgaver som krever mangfoldig virksomhet.

Skal en være med å bære fram noen av disse oppgavene, trenger en kunnskaper om alle sider ved samfunnsutviklingen. En må ha et visst minimum av viten om samfunnet i fortid, nåtid og framtid.

De som har skrevet denne boka, har tatt sikte på å gi leserne det aller vesentligste for å forstå marxismens materialistiske verdenssyn og lovene for samfunnsutviklingen og klassekampen. Et eget kapittel behandler kapitalismens produksjonsmåte og kampen for sosialismen.

Enda framstillingen er kortfattet og enkel, er den tilfredsstillende klar uten å overforenkle.

Forlaget

Innhold

Forord		Klasser og klassekamp	60
INNLEDNING	9	Hva er klasser?	60
Kommunismens teoretiske fundament	9	Klassehærdømmets instrument	60
Resultatet av en omfattende søken	9	Historiens drivkraft	63
Marxismens bestanddeler	11	Den sosiale revolusjonen	64
En skapende lære i utviklingen	12	De historiske formene for	
DE FILOSOFISKE FORESTILLINGENE		menneskenes fellesskap	66
OM VERDEN OG ERKJENNELSEN		Gruppe og stamme	66
AV DEN	15	Folkeslag og nasjon	67
Materie og bevegelse	15	To tendenser i nasjonens utvikling	68
Hva er materie?	15	Borgerlig nasjonalisme og	
Bevegelse er materiens eksistensmåte	18	proletarisk internasjonalisme	68
Utviklingen av foreteelsene i verden		Historisk nødvendighet og menneskelig	
og den allmenne sammenhengen mellom		innsats	70
dem	20	Menneskene skaper selv sin historie	70
Kilden til bevegelse	20	Historisk nødvendighet og frihet	71
Overgangen fra kvantitet til kvalitet	22	Proletariatets åndelige våpen	76
Fra lavere til høyere,		Repetisjonsspørsmål	
fra enkelt til komplekst	24	Til vurdering og diskusjon	78
Foreteelsenes allmenne sammenheng	26	KAPITALISMEN OG DENS UNDERGANG	79
Dialektikken er læren om utviklingen	28	Den kapitalistiske produksjonsmåten	79
Bevisstheten er en egenskap		Vare og vareproduksjon	80
hos den høyt organiserte materie	30	Varens bruksverdi og verdi	81
Ingen bevissthet uten materie	30	Pengene	85
Hvordan mennesket erkjenner verden	31	Verdiloven	89
Sannheten og dens kriterium	35	Hvordan kapitalen utbytter arbeidet	91
Praksis som grunnlag for erkjennelse	36	Kapitalen	94
Materialisme og idealisme	39	Kapitalens akkumulasjon og forver-	
To retninger i filosofien	39	ring av proletariatets stilling	95
Filosofiens grunnspørsmål	43	Imperialismen	99
Repetisjonsspørsmål		Kapitalismens siste stadium	99
Til vurdering og diskusjon	46	Statsmonopolkapitalismen	102
LÆREN OM SAMFUNNETS UTVIKLING	47	Kapitalismens allmenne krise	107
Den materialistiske historieoppfatning	47	Skjerpingen av	
Samfunnmessig tilværelse		motsigelsene i kapitalismen	107
og samfunnmessig bevissthet	47	Etappene i kapitalismens	
Produktivkrefter og produksjonsforhold	49	allmenne krise	109
Loven om overensstemmelse mellom		Uten idealer	110
produksjonsforholdene og produktiv-		Fra kapitalismen til sosialismen	113
kreftenes karakter	52	Arbeiderklassens historiske oppgave	113
Den økonomiske samfunnsformasjonen	56	Den sosialistiske revolusjonen	114
Den økonomiske ordningen		Proletariatets diktatur	115
og åndslivet i samfunnet	56	Nødvendigheten av en	
Den ideologiske overbygningens rolle	57	overgangsperiode	118
Hva er en økonomisk samfunns-		Repetisjonsspørsmål	
formasjon?	58	Til vurdering og diskusjon	122

INNLEDNING

Kommunismens teoretiske fundament

«Et spøkelse er på ferde i Europa – kommunismens spøkelse.» Slik begynner Det kommunistiske partis Manifest, der Karl Marx og Friedrich Engels la fram grunnprinsippene for den kommunistiske verdensanskuelsen. Mer enn hundre år er gått siden den gang. Nå er kommunismen ikke lenger et spøkelse, men en veldig kraft som omformer verden og endrer klodens utseende. Hvert år øker tallet på tilhengere av den marxistiske-leninistiske lære, som er et banner i den kampen som alle arbeidende mennesker i hele verden fører.

Hva består marxismen-leninismens styrke i? Denne læren gir et riktig speilbilde av virkeligheten, den gir kunnskap om utviklingslovene for verden og forklarer menneskene meningen med deres liv, arbeid og kamp. Fordi den marxistiske-leninistiske lære viser veien til lykke og framsteg, er den *kommunismens teoretiske fundament*.

Resultatet av en omfattende søken

Grunnlaget for marxismen ble lagt gjennom hele menneskehetens samlede historie.

Mens folkemassene vansmektet under byrdene av en skånselsløs utbytting, bevarte de drømmen om en lys framtid. Denne drømmen kom til uttrykk i sanger og fortellinger, og den slo ut i oppstander og revolusjoner.

Menneskehetens beste tenkere har anstrengt seg for å forstå samfunnets historie. De har skapt filosofiske systemer, tegnet

bilder av en ideell samfunnsorden, og i alt dette har folkets tro på seier for rettferdigheten speilet seg. Men lite utviklede samfunnsforhold og manglende vitenskapelige kunnskaper ga slike oppfatninger en utopisk karakter.

Forutsetningene for den vitenskapelige kommunistiske verdensanskuelsen modnet først i midten av det 19. århundre. Kapitalismens utvikling viste tydelig økonomiens avgjørende rolle i samfunnslivet. Sammen med kapitalismen oppsto også arbeiderklassen – som bærer utbytterordningen til graven. Arbeiderklassen ga seg til kjenne i revolusjonære reisninger (i oppstandene til ververne i Lyon og i Schlesien, og i chartistbevegelsen). Utviklingen av kapitalistisk produksjon ga støtet til en stormende utvikling av naturvitenskapen, som samlet nok fakta til å skape et vitenskapelig verdensbilde.

Grunnen var lagt for den nye verdensanskuelsen. Utviklingen av filosofiske og politiske teorier vitnet også om at denne nye verdensanskuelsen var blitt nødvendig. På denne tid stilte allerede progressiv samfunnsmessig tenkning, som uttrykte virkelighetens krav, de spørsmål som den marxistiske lære skulle svare på. Tysk klassisk filosofi, engelsk politisk økonomi og fransk utopisk sosialisme ble marxismens teoretiske kilder.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel og Ludwig Feuerbach var de mest framtrepende representanter for klassisk tysk filosofi. Hegels innsats besto i at han utarbeidet utviklingslæren. Men denne lære var begrenset, for Hegel antok at det ikke var naturen som utviklet seg, men derimot en eller annen absolutt idé som representerte verdens grunnlag og egentlige årsak. I motsetning til det, beviste Feuerbach at en kan forstå naturen ut fra naturen selv, uten å gripe til mystiske, uvitenskapelige forestillinger om en absolutt idé. Han rettet skarp kritikk mot religionen. Men også Feuerbachs oppfatninger var begrenset. Han skjønnte ikke den veldige betydningen som Hegels utviklingslære hadde og kunne derfor ikke anvende den på naturen og historien. Lærene til Hegel og Feuerbach inneholdt idéer som ble utgangspunkt for den marxistiske filosofi.

På området for politisk økonomi var de engelske økonomene Adam Smith og David Ricardo marxismens forløpere. De forberedte den vitenskapelige politiske økonomi ved å vise at arbeidet er kilden til alle samfunnsmessige rikdommer.

Fra historien kjenner vi navn som Claude-Henri de Saint-Simon, Charles Fourier og Robert Owen, den 19. århundrets store utopiske sosialister. Uten skånsel kritiserte de det

kapitalistiske systemet og utarbeidet planer for et ideelt samfunn uten utbytting. Men lærene deres viste ingen reell vei til dette målet. De utopiske sosialistene tenkte naivt, at veien til dette ideelle systemet var å opplyse samfunnet og overbevise utbytterne moralsk. Likevel gjorde lærene deres det lettere å skape teorien om den vitenskapelige sosialismen.

Marx og Engels fulgte ikke bare etter sine teoretiske forgjengere. De bearbeidet den åndelige arven kritisk og skapte en ny lære som uttrykker livsinteressene til den mest progressive og revolusjonære klasse – til proletariatet.

Marxismens grunnleggere laget et revolusjonært vendepunkt i samfunnsmessig tenkning:

De stilte samfunnsteorien på et strengt vitenskapelig grunnlag, frigjorde den fra falske idéer, fantastiske forestillinger, utopiske skjemaer. For første gang ble ideologien, som en vanligvis forstår som system av samfunnsmessige oppfatninger, en vitenskap som tok for seg studiet av de objektive lovene for den historiske utvikling.

De endret samfunnsteorien til å bli den proletariske massebevegelsens ideologi, hentet den ut av støvede arbeidsværelser der den hadde vært «åndsaristokratiets» eiendom, og plasserte den på den store arenaen i klassekampen for de arbeidendes interesser. De overvant det innadvendte i samfunnsmessig tenkning, det som skilte teori fra praksis, og ga de arbeidende et sterkt ideologisk våpen for omforming av verden.

«Marx' lære er altbeseirende fordi den er riktig»* – slik definerte Lenin kilden til marxismens overordentlige kraft og veldige innflytelse.

Marxismens bestanddeler

Å omforme samfunnet på kommunistisk grunnlag krever en vitenskapelig erkjennelse av verden. Derfor *filosofien, vitenskapen om naturens, samfunnets og tenkningens mest alminnelige utviklingslover*, en av marxismens viktigste bestanddeler.

Men kunnskap om de allmenne lovene strekker ikke til for å forstå årsakene til at en samfunnsorden avløses av en annen. Under alle samfunnsmessige forhold har de økonomiske forholdene, eller produksjonsforholdene, forrang. Dersom en ikke undersøker dem, får en heller ikke svar på spørsmålet om

* Lenin: Marxismens tre kilder og tre bestanddeler, i «Lenin om Marx», Ny Dag, Oslo 1970, s. 8.

hvordan en kan ta skrittet fra kapitalismen til sosialismen og kommunismen.

Derfor er *den politiske økonomien, vitenskapen om produksjonsforholdenes utvikling*, marxismens andre viktige bestanddel.

Marxismens tredje viktige bestanddel er *den vitenskapelige kommunismens teori*. Støttet til den marxistiske filosofi og den marxistiske politiske økonomi, avdekker den *lovmessighetene i det kommunistiske samfunns framvekst og utvikling*.

Som leseren sikkert har merket seg, har vi alltid føyd ordet «viktig» til begrepet «marxismens bestanddel». Forklaringen er at marxistisk tenking ikke var begrenset til utviklingen av filosofien, den politiske økonomien og av læren om sosialismen. På alle kunnskapsområder om samfunnet har den skapt revolusjon: i historievitenskapen, i etikken, i estetikken, i rettsvitenskapen osv. Strengt tatt fikk disse og mange andre kunnskapsgreiner først virkelig vitenskapelig karakter da de tok marxistiske metoder i bruk, det vil si da de begynte å utforske de samfunnsmessige foreteelsene på marxistisk vis.

Dermed er *marxismen et i seg selv fullstendig system av vitenskapelige anskuelser om veiene for den sosialistiske og kommunistiske oppbyggingen*.

Når en studerer marxistisk filosofi, politisk økonomi eller den vitenskapelige kommunismens teori, må en alltid huske at de danner et enhetlig system: Alle marxismens bestanddeler er uløselig forbundet med hverandre. Blant de mange verkene av marxismen-leninismens grunnleggere finnes ikke ett eneste som en kunne kalle «rent» økonomisk eller «rent» filosofisk. Filosofien tjente dem som metode for allsidig analyse av samfunnsmessige forbindelser, og på dette grunnlaget trakk de så sine politiske slutninger. På den annen side leverte deres dyptpløyende studium av økonomi og politikk nytt og rikholdig materiale til filosofiske generaliseringer.

En skapende lære i utvikling

Fortidens tenkere bestrebet seg på å skape avsluttede teorier som skulle gi endelig svar på alle spørsmål. Men kan en teori forutse alle tilfeller i livet? Virkeligheten rundt oss er i stadig utvikling, den menneskelige erkjennelse berikes stadig. Når en teori ikke tar hensyn til nye kjensgjerninger og blir et system av stivnede dogmer, fjerner den seg fra livet og blir nytteløs og til og med skadelig fordi den ikke lenger gir et riktig bilde av

virkeligheten. Derfor må teorien alltid støtte seg til praksis. Goethe hadde rett:

Grå, kjære venn, er all teori
og grønt er livets gylne tre.

Alle forsøk på å skape en altomfattende, avsluttet teori var på forhånd dømt til å mislykkes. Etter noen år døde disse teoriene sammen med den epoken som hadde frambrakt dem, de forsvant sammen med den klasse hvis interesser de representerte. Bare idéer som best gjenspeilet virkeligheten, ble oppbevart i den samfunnsmessige tenknings skattkammer og bearbeidet til nye teorier som svarte til kravene i praksis.

I sin karakter skiller den marxistiske lære seg ut fra sine teoretiske forløpere. «Marxismen er intet dogme, men en rettleiding til handling,» sa Lenin ofte. Den marxistiske teoriens prinsipper berikes stadig gjennom samfunnsutviklingen i praksis, gjennom nye vitenskapelige landevinninger. Marxismen er en skapende lære i utvikling.

I slutten av det 19. og i begynnelsen av det 20. hundreåret trådte historien inn i en ny epoke. Den sosialistiske revolusjonen modnet, og marxismens grunnleggere hadde bevist at en slik revolusjon var uunngåelig. Proletariatet sto umiddelbart foran oppgaven å styrte kapitalismen gjennom revolusjon. Den internasjonale revolusjonære bevegelse hadde samlet rike erfaringer, og naturvitenskapenes stormende utvikling krevde en filosofisk generalisering av de nye kjensgjerninger og oppdagelser: Slik ble det nødvendig å foreta en skapende videreutvikling av marxismen. Vladimir Iljitsj Lenin oppfylte denne store historiske oppgaven.

I kamp mot dogmatikerne, som betraktet marxismen som en stivnet lære, forsto Lenin fullt ut praksis i den nye historiske epoken, de store naturvitenskapelige oppdagelsenes filosofiske betydning og beriket Marx' lære med nye idéer. Han videreutviklet marxismens filosofi, utforsket lovmessighetene i imperialismen som kapitalismens høyeste stadium, utarbeidet den sosialistiske revolusjonens teori, den internasjonale arbeiderbevegelsens strategi og taktikk, og læren om partiet. Idet han generaliserte de første erfaringene fra den sosialistiske omformingen, skapte han teorien om veiene for den sosialistiske og kommunistiske oppbyggingen. Lenin utviklet alle sider av marxismen og løftet den opp på et nytt trinn. Derfor snakker vi om *marxismen-leninismen*.

Lenin

Marxismen-
leninismen

den politiske
økonomien

den vitenskapelige
kommunismens
teori

Marxismens
betydning for andre
vitenskaper

Marxismen er et
fullstendig og
enhetlig system

Over et halvt århundre er gått siden Lenin døde. I denne tida har det skjedd veldige omveltninger i menneskehetens liv. Styrkeforholdet mellom sosialisme og kapitalisme har endret seg sterkt. De nye vilkårene krevde en videreutvikling av marxismen-leninismen. De marxistiske-leninistiske partiene i verden løser denne oppgaven kollektivt. SUKP har ytt et stort bidrag til den marxistiske-leninistiske lære. I sitt program, i vedtakene fra de siste partikongressene og i andre dokumenter har SUKP utviklet og konkretisert den marxistiske-leninistiske teori.

De filosofiske forestillingene om verden og erkjennelsen av den

Et menneske som for første gang åpner døra til vitenskapens verden, forstiller seg «filosofi» som noe komplisert, noe som er vanskelig å forstå, men også noe fristende, noe som gir løfte om å avsløre verdens store hemmeligheter. Og filosofien lærer faktisk mennesket å forholde seg bevisst og ettertenksomt til virkeligheten. Ordet «filosofi» betyr jo også oversatt fra gresk «kjærlighet til visdom».

Hva er den virkeligheten som omgir oss? Hva ligger til grunn for alle ting? Hva er forklaringen på at foreteelsene i naturen skjer i en bestemt orden? Hvilken plass har mennesket i verden? Hvordan kan mennesket erkjenne verden? Alle disse problemene hører til grunnlaget for *verdensanskuelsen, det vil si det sammenhengende system av anskuelser og forestillinger om verden*. På disse spørsmålene svarer filosofien, som generaliserer landevinningene i natur- og samfunnsvitenskapene.

Materie og bevegelse

Hva er materie?

Straks vi tenker over hva den verden som omgir oss, egentlig er, reiser det første filosofiske spørsmålet seg for oss. La oss i tankene betrakte gjenstandene og foreteelsene i naturen. Her finner vi de aller minste partikler og veldige stjernesystemer,

enkle, encellede organismer og høyt organiserte levende vesener. Gjenstandene skiller seg ut fra hverandre i størrelse, form, farge, fasthet, sammensetningen i oppbygning, og gjennom en rekke andre egenskaper. Naturen er overordentlig mangfoldig og har de mest forskjellige egenskaper. Kan en i denne mangfoldigheten finne noe felles som forener alle foreteelsene i verden? Siden eldgammel tid har filosofene og naturforskerne prøvd å finne ursubstansen til alle gjenstander og foreteelser i virkeligheten. Noen så denne ursubstansen i vannet: Alt oppstår av vann og blir til vann igjen, mente den gamle greske filosofen Thales. Andre søkte ursubstansen i lufta, i ilden eller i jorda. Det gamle Grekenlands berømte filosof Demokrit, mente at alle legemer besto av små, udelelige partikler, av universets «urbygningssteiner», nemlig atomer. Men da vitenskapen oppdaget atomet, viste det seg at det har en overordentlig komplisert oppbygning. Etter atomet ble elektronet, protonet, neutronet, positronet og mange andre elementær-molekyler oppdaget. Det viste seg at også disse er sammensatte og absolutt ikke kan kalles «enkelt bygningsmateriale». Naturens uuttømmelige rikdom lar seg ikke føre tilbake til enkle «urbygningssteiner». Uansett hvor små elementer i verdensoppbyggingen vår erkjennelse måtte finne, vil det ikke ta lang tid før de må avsløre sin sammensatte indre struktur.

Likevel har alle gjenstander og foreteelser i naturen, uansett hvor komplisert de måtte være og hvilke egenskaper de enn måtte ha, sin egen eksistens, eller, som det heter i filosofisk språkbruk, sin egen *tilværelse*. For menneskene representerer de *objekter* som de retter sine tanker og sin praktiske virksomhet mot. Alle disse gjenstandene og foreteelsene har en egenskap felles – de eksisterer uavhengig av hva vi mener om dem, uavhengig av om vi i det hele tatt tenker på dem. Netttopp på grunn av dette kjennemerket samler den marxistiske filosofi dem i ett allment begrep – *materie*. Som vi ser, ville det være spilt møye å søke etter en «ren» materie, etter «materien i og for seg». Materien eksisterer i form av et uendelig antall konkrete gjenstander og foreteelser, og hver enkelt av dem er en del av den enhetlige materielle verden. Men hvordan lar det seg bevise at den ene eller den andre foreteelsen eksisterer uavhengig av vår bevissthet, at den er materiell? Vi gjør det først og fremst ved hjelp av våre følelser. Et engstelig menneske som kommer inn i et mørkt værelse, tror at en fremmed oppholder seg der. Når han slår på lyset, oppdager han at det bare var innbilning. Selvsagt kan en ikke

se eller føle alt. En kan ikke berøre radiobølgene, en hører ikke ultralyd-svingningene med øret, og magnetiske felter oppdager en ikke med sansene. Men en oppdager dem ved hjelp av instrumenter. Vitenskapen beviser at de eksisterer. Uansett hvilke sjeldne former materien måtte ha, får vi til slutt vite om den gjennom våre følelser.

Etter Lenins definisjon er *materien en objektiv realitet som eksisterer uavhengig av bevisstheten og er gitt for mennesket i sanseformemmelsene*.

Ethvert menneske vet av egen erfaring at det ikke finnes noen evige gjenstander og foreteelser. Vitenskapen opplyser at til og med himmellegemer som har eksistert i milliarder, ja, i mange hundre milliarder år, har sin begynnelse og sin slutt, de oppstår og de forsvinner. Men materien som helhet er *evig i tid*. For når gjenstander går til grunne eller blir ødelagt, forsvinner de ikke sporløst. Den radioaktive oppløsningen av kjernen i ett element fører til danning av andre elementer og frie partikler. Oppløsningen av molekylene i ett stoff betyr at det oppstår molekyler i andre stoffer. En generasjon av levende organismer avløses av en annen; selv døden fører ikke til at de atomene og molekylene organismen består av, forsvinner sporløst. Vitenskapen, som har oppdaget bevaringslovene, bekrefter at materien aldri forsvinner eller blir tilintetgjort, selv om den gjennomgår de merkverdige forandringer. På samme måte beviser menneskehetens århundrelange erfaringer at materielle objekter umulig kan oppstå av ingenting. Det betyr at materien alltid har eksistert og alltid kommer til å eksistere.

Materien er ikke bare uendelig i tid, den er også *grenseløs i rom*. Naturvitenskapelige oppdagelser flytter stadig grensene lenger ut for den verden vi kjenner. Med moderne teleskoper kan vi se stjerner som er ti og enda flere milliarder lysår fra oss. Dersom vi regner denne avstanden i kilometer, får vi et tall med 23. sifre. Verden har ingen grenser.

For hvert år som går, utvider vitenskapens utvikling våre forestillinger om materiens oppbygning. I begynnelsen av forrige århundre kjente man bare en form for materie, nemlig stoff som har en uforanderlig mekanisk masse. Så oppdaget fysikerne en annen form, nemlig det elektromagnetiske felt. Da det ved overgangen fra det 19. til det 20. hundreåret ble kjent at elektronets masse forandrer seg, avhengig av bevegelsens hastighet, oppsto det forvirring blant vitenskapsfolkene, for de knyttet begrepet materie til massens uforanderlighet.

Lenins definisjon av «materie»

Materien er evig i tid...

...og grenseløs i rom

Noen borgerlige filosofer utnyttet dette og snakket om at materien «forsviner». Lenin avslørte disse uvitenskapelige forestillingene og beviste at det ikke er materien som forsvinner, men grensen for våre kunnskaper om materien. Det viste seg at den egenskapen som man tidligere holdt for å være et alminnelig kjennetegn på de materielle ting (massens uforanderlighet), slett ikke er det. En ny egenskap ble oppdaget hos materielle partikler som beveger seg raskt (massens foranderlighet avhengig av bevegelsens hastighet). Men en skal ikke forveksle den ene eller den andre formen for materie, dens konkrete egenskaper med selve materien.

Vitenskapen, som trenger ut i det uendelige verdensrommet og utforsker de mest kompliserte prosesser i atomet, kan oppdage nye former for materie som vi ennå ikke kjenner. Men uansett hvilke forbausende egenskaper disse formene enn måtte ha, så kommer ikke det til å rokke den kjensgjerningen at de eksisterer som objektiv realitet.

Bevegelse er materiens eksistensmåte

Når vi betrakter de mangfoldige foreteelsene i naturen, er det lett å se at alt i naturen er i bevegelse, at alt stadig forandrer seg. Alle forsøk på å finne en gjenstand som er absolutt ubevegelig, vil mislykkes. Riktig nok kan et legeme ha en rolig tilstand, men roen er alltid *relativ*. Et legeme hviler bare i forhold til et koordinatsystem som regnes som ubevegelig. Eksempelvis er en brustein ubevegelig i forhold til jorda. Men sammen med jorda dreier brustein seg en gang i døgnet rundt jordaksen og en gang i året rundt sola. Sola beveger seg i galaksen, og galaksen beskriver en komplisert kurve midt mellom andre stjernesystemer.

Som en ser, finnes ingen absolutt ubevegelige gjenstander, selv om vi bare tenker på den enkleste formen for bevegelse, nemlig den mekaniske. Men i et legeme skjer det ustanselig fysikalske og kjemiske forandringer: atomene, molekylene og elementærpartiklene er i bevegelse. Bevegelsen i den levende natur og i samfunnet er enda mer komplisert. Innviklede fysiologiske prosesser finner sted i menneske- og dyreorganismene. Utviklingen i naturen erstatter en art med en annen. I menneskehetens historie skjer det en stadig utvikling og fornyelse på alle områder av samfunnslivet: i økonomien, politikken, kulturen. Menneskenes aktive erkjennelse står ikke stille en eneste dag. Med utviklingen av samfunnsforholdene

forandres også menneskene selv, deres levesett, oppfatninger og idealer, deres moral og atferd.

Den materielle verden viser seg for oss som et stortet bilde av alminnelig bevegelse og forandring, og i dette bildet finner vi ingenting som er stivnet, uforanderlig eller gitt en for alle ganger. Det er slik som den gammelgreske filosofen Heraklit sa: Alt flyter, alt forandrer seg i verden.

Den alminnelige bevegelse er altså en kjensgjerning, og det får oss til å tenke på at materie og bevegelse er knyttet sammen og ikke kan atskilles fra hverandre. Og moderne vitenskap har faktisk konstatert at materien bare eksisterer i bevegelsen. Dersom det umulige plutselig skjedde at alle prosesser ble stående stille i en bestemt tid, ville det være ensbetydende med at verden, den objektive realitet, materien forsvant fullstendig.

For hva er en atomkjerne i virkeligheten? Det er alle elementærpartiklene, nukleonene, og de holdes sammen av kjernekraften, som oppstår i bevegelsesprosessen. Stillstand i denne bevegelsen ville resultere i at kjernen falt fra hverandre; atomet vil ganske enkelt opphøre å eksistere. Et elektromagnetisk felt er utenkelig uten bevegelse. Det samme gjelder lyset, som er en fotonstrøm; det består altså av partikler som bare finnes i bevegelsen. Uansett hvilke materielle gjenstander og foreteelser vi velger, så kommer vi til den uomstøtelige slutningen: å være, å eksistere betyr å være i bevegelse. *Bevegelsen, oppfattet som forandring overhodet, som evig fornyelsesprosess, er materiens ufravikelige grunnegenskap, den alminnelige formen (måten) for dens eksistens.*

Når vi ordner de grunnformene vi kjenner for materiens bevegelse etter deres kompliserte, får vi denne rekkefølgen: mekanisk (forflytning av materielle legemer eller partikler i rommet), fysikalsk (termisk, elektrisk bevegelse, bevegelser i atomet og i kjernen), kjemisk (forening eller atskillelse av molekylene), biologisk (livsaktivitet og utvikling av organismer), sosial (prosesser i samfunnslivet og samfunnsutviklingen) bevegelsesform. Et helt kompleks av vitenskaper studerer hver eneste en av disse bevegelsesformene til materien. Gjennom å avdekke prosessene med bevegelse, forandring og utvikling hos materielle objekter, utforsker vitenskapen deres egenskaper og deres struktur.

I vitenskapens historie har det vært gjort forsøk på å føre høyere bevegelsesformer for materien tilbake til lavere, eksempelvis å føre de fysikalske og kjemiske bevegelsesformene

Alt er i bevegelse,
alt forandrer seg

Grunnformene for
materiens
bevegelse

tilbake til den mekaniske forflytningen av atomer eller molekyler, eller å føre de sosiale bevegelsesformene tilbake til de biologiske (sosialdarwinismen). Slike forsøk forekommer vel ennå. De har fått betegnelsen *mekanisme*. De fører vitenskapelig tenking i en blindgate, for enhver høyere bevegelsesform for materien omfatter også den lavere form og har sine særegenheter og karaktertrekk. Og nettopp de er det viktigste for å forstå denne bevegelsesformen for materien.

Utviklingen av foreteelsene i verden og den allmenne sammenhengen mellom dem

Kilden til bevegelse

Når en betrakter bevegelsen i naturen og i samfunnet, spør en seg naturligvis: Hvor er kilden til bevegelsen? En kommer på den primitive tanken om en impuls som overfører bevegelsen fra gjenstand til gjenstand. Men da ville en også akseptere tanken på en første impuls som startet bevegelsen. Materien måtte altså opprinnelig vært død, helt til overnaturlige krefter kom og ga impuls til materien. Tankene på en impuls som alminnelig kilde til bevegelsen fører uvegerlig til religiøse myter om verdens skapelse.

Det finnes ytre impulser i naturen, men de overfører bare bevegelsen fra ett legeme til et annet, uten å være kilden til bevegelsen. Det betyr at vi ikke må søke kilden til bevegelsen utenfor, men innenfor de materielle foreteelser.

La oss tenke på arbeidsprinsippet i en rakettmotor. Spesielle stoffer forbrenner. Med veldig kraft strømmer de gjennom motoren og driver raketten med like stor kraft i motsatt retning. Som vi ser, er eksistensen av *motsatte krefter* en absolutt forutsetning for at raketten skal kunne starte. Sammenstøtet mellom disse kreftene er kilden til deres bevegelse. Hvordan er det så i naturen?

Det er påvist at alle materielle objekter har motsetninger i seg. Når noen objekter synes å være absolutt ensformet, er det bare fordi de motsatte sidene, elementene og tendensene holder seg skjult for oss. Men vi behøver bare å trenge i dybden på disse objektene for å oppdage de motsatte elementene.

Selv en enkel mekanisk bevegelse er utenkelig uten motsetninger: virkning og motvirkning, tiltrekning og frastøting, sentrifugal- og sentripetalkraft. På samme måte forholder det seg med de kompliserte fysikalske formene for bevegelse, der vi for hvert skritt har å gjøre med motsetningene mellom positive og negative elektriske ladninger, mellom elektriske og magnetiske felter, mellom stoffer og felter. Hvert atom består av motsetninger, av en positivt ladet kjerne og et negativt ladet elektronskall. Og atomkjernen er en enhet av motsatte partikler. For å spalte dem, trenger en mye energi. Hovedartene av kjemisk binding, atom- og ionbindingen, har også enheten av motsetninger som grunnlag. La oss se på den levende naturen. Også her skjer motsatte prosesser i alle organismer: noen stoffer blir tatt opp og andre utskilt, levende stoffer blir skapt og tilintetgjort. Det er prosesser med assimilasjon og dissimilasjon. Også i samfunnet virker motsatte krefter; på den ene siden framstegsvennlige, revolusjonære krefter, på den andre siden tilbakeliggende, konservative krefter.

Motsetningene er ikke isolert fra hverandre. Tvert om eksisterer de i en og samme foreteelse, de opptrer som enhet, de kan ikke «leve» uten hverandre. Dersom en i fantasien skiller den ene fra den andre, eksempelvis assimilasjonen fra dissimilasjonen, kommer en til den slutningen at det ville drepe organismen, det vil si at selve foreteelsen vil bli tilintetgjort. Da de er uløselig knyttet til hverandre, kan de ikke holde «fred» og «fordragelighet», for de står i motsetning til hverandre. Derfor kommer det ustanselig til sammenstøt, til kamp mellom de motsatte kreftene, derfor er det en *motsigelse* mellom dem.

Hvilken rolle spiller motsigelsene i utviklingen? La oss se på det med vekselvirkningen mellom arvelighet og foranderlighet hos levende organismer som eksempel. Alle planter og dyr har evnen til å reproducere seg uten at arten forandres, samtidig som de overleverer sine kjennetegn fra generasjon til generasjon. Men etterkommernes livsvilkår er aldri helt lik foreldrenes livsvilkår. Hos etterkommerne oppstår det noen spesielle kjennetegn som ikke stammer fra foreldrene. Disse endringene skyldes innflytelsen fra et endret miljø. Som vi ser, er arvelighet og foranderlighet gjenstander, og det oppstår stadig motsigelser mellom dem. Foranderligheten tørner sammen med arveligheten, knuser dens konservative karakter og bringer noe nytt inn i utviklingen. Arveligheten befester de nyttige kjennetegnene som er ervervet og overleverer dem til nye generasjoner. Resultatet er at det oppstår nye dyre- og

Motsigelsens rolle i utviklingen

Ytre impulser

Kilden til bevegelse må søkes innenfor de materielle foreteelser

Motsatte krefter

plantearter, at det skjer en utvikling. Motsigelsene mellom arvelighet og foranderlighet er altså en kilde til uavbrutt utvikling i den levende natur.

I samfunnslivet er den dype utviklingskilden motsigelsen mellom produktivkreftene og produksjonsforholdene, som i utbyttersamfunnet speiler seg i klassemotsetninger og klassekamp. Vi skal komme nærmere inn på det i seinere kapitler. På grunn av de indre motsigelsene kan materielle objekter ikke forholde seg helt i ro, kampen mellom motsetningene fører «uro» med seg, den lar dem ikke stivne, men holder dem i bevegelse. Og det er kilden til utviklingen av alle gjenstander og foreteelser.

Overgangen fra kvantitet til kvalitet

Uansett hvilken gjenstand vi undersøker, finner vi at den har en bestemt *kvalitet*, som skiller den ut fra andre gjenstander, og en bestemt *kvantitet* som karakteriserer gjenstanden når det gjelder størrelse, omfang, vekt osv.

La oss ta en vanlig aluminiumsplate. Aluminiumets tetthet er 2,7, dens atomvekt 27, dens kjerneladning 13, og smelte-temperaturen er 569°C. Det er en kvantitativ karakteristikk. Dessuten er aluminium et metall av sølvhvit farge, det kan formes, det er en god varme- og elektrisitetleder, det er trivalent i faste forbindelser, i aktivitet likner det alkalimetallene, det oksyderer lett osv. Det er aluminiumets kvalitative karakteristikk. På liknende vis kan en foreta en kvantitativ karakterisering og en kvalitativ bestemmelse av ethvert element og stoff, av enhver gjenstand.

Ved nærmere betraktning merker en snart at kvantitet og kvalitet henger sammen. Denne sammenhengen er særlig tydelig i kjemien. Ikke uten grunn kalte Friedrich Engels kjemien «vitenskapen om de kvalitative forandringer av legemer som følge av endret kvantitativ sammensetning».*

I sin kjemiske sammensetning skiller oksygen og ozon seg faktisk bare ut fra hverandre rent kvantitativt. Likevel er det forskjellige stoffer med forskjellige egenskaper. I den homologe metanserien skiller de kjemiske forbindelsene seg ut etter CH₂-gruppens kvantitet. I hvilken utstrekning det har innflytelse på deres kvalitet, ser vi av at de første fire forbindelsene i

* Friedrich Engels: «Anti-Dühring», i Marx/Engels: *Werke*, bd. 20, Dietz Verlag, Berlin 1962.

serien fra CH₄ til CH₁₀ er gasser, de følgende elleve er væsker, mens forbindelsene fra og med kullvannstoff C₁₆H₃₄ er faste stoffer.

Dmitrij Mendelejevs periodesystem for elementene beror på at kjemiske elementers egenskaper er avhengig av deres atomvekt, eller, for å si det mer nøyaktig, disse egenskapene avhenger av atomets kjerneladning, noe moderne vitenskap har vist. Når atomkjernens ladning øker med ett siffer slik at kvantiteten forandres, skjer det en overgang til en ny kvalitet.

Når vi forandrer en gjenstands kvantitet, kan det synes som om dens kvalitet ikke berøres særlig av det. Når en varmer opp et fast stoff noen grader, forandres ikke dets aggregattilstand. Men dersom vi øker temperaturen til smeltepunktet, går det faste stoffet over til væske, og ved fortsatt oppvarming til kokepunktet, går væsken over til gass. Kvantitative forandringer fører til kvalitative forandringer.

Denne overgangen kan vi se tydelig under stoffenes radioaktive oppløsning. Avleveringen av en bestemt kvantitet energi påvirker atomkjerners tilstand, og atomene i ett stoff forandrer seg til atomer i et annet stoff. Slik dannes helium og radon når radium oppløses. Når atomkjernene opptar energi, fører også det i siste omgang til kvalitative forandringer.

Hvert kjemisk element har en serie isotoper med samme ladning. De har den samme plassen i elementenes periodesystem og skiller seg kvantitativt ut fra hverandre gjennom atomvekten, eller, mer nøyaktig sagt, gjennom antallet neutroner i atomkjernen. Hvis vi tilfører kjernen i isotopen med laveste atomvekt ett neutron, øker atomvekten med ett siffer, men dyptgripende kvalitative forandringer finner ikke sted, grunnegenskapene hos det kjemiske elementet forblir de samme. Dersom vi fortsetter å tilføre atomkjernen det ene neutronet etter det andre, får vi til slutt et isotop av aller tyngste slag. Og hva skjer hvis vi også tilfører det et neutron? Det skjer en kvalitativ forandring: Et neutron i kjernen forandrer seg til et proton samtidig som et elektron skiller seg ut. Kjerneladningen øker med ett siffer, det skjer en overgang til et nytt element som inntar neste plass i periodesystemet. Når eksempelvis isotopkjernene i uran (uran-238) bombarderes med neutroner, forandrer uranet seg til neptunium og dette igjen til plutonium. I den levende natur kan vi følge overgangen fra kvantitative til kvalitative forandringer ved å betrakte sommerfuglens utvikling, bare for å ta et eksempel. Her er det et tydelig skille mellom en rekke kvalitativt forskjellige stadier

Kvantitative forandringer fører til kvalitative forandringer

Kvalitet og kvantitet

Kvantitet og kvalitet henger sammen

(larve, puppe og sommerfuglen selv). Overgangen fra det ene stadiet til det andre avhenger av bestemte kvantitative prosesser i insektets organisme, og disse kvantitative forandringene forbereder de kvalitative forandringene. Sammenhengen mellom kvantitative og kvalitative forandringer i samfunnet går eksempelvis fram av arbeidskooperasjonen. Foreningen av arbeidere i et kollektiv gir et resultat som er mye større enn den aritmetiske summen av deres individuelle krefter og evner. Vi har et tydelig eksempel på overgangen til en ny kvalitet i samfunnsutviklingen i de sosiale revolusjonene; forutsetningene for dem modnes etter hvert i fanget på det gamle samfunnet.

Slik ser vi at kvantitative forandringer går over til kvalitative forandringer. Innenfor visse grenser synes det som om disse forandringene ikke påvirker gjenstandens kvalitet, men bare innenfor visse grenser. Straks de overskrides, forandrer de umerkelige kvantitative forandringene seg til kvalitative forandringer, det skjer et sprang, det vil si en overgang fra en kvalitet til en annen. Alt dette får oss til å skjønne hvordan materiens utvikling skjer og hvordan nye foreteelser oppstår under materiens alminnelige bevegelses- og endringsprosess.

La oss prøve å tenke oss hva som ville skjedd dersom kvantitative forandringer ikke ble til kvalitative forandringer. Om dette skrev botanikeren Vladimir Komarov med utgangspunkt i den levende natur: «Dersom livet på jorda bare hadde vokst kvantitativt etter at det var oppstått, hadde jordoverflaten vært dekket med et tykt lag gelé lik den bakterier, amøber og organismer som er beslektet med dem, også i dag produserer. Men kvantiteten har den egenskapen at den går over til kvalitet. Her antar massene av de stoffer som står i forskjellige vekselforbindelser (kjemiske, fysikalske osv.) med omgivelsene forskjellige kvaliteter eller differensierer seg, som man sier. En ensformig masse får mange former.»

Materiens bevegelse og forandring er ikke bare en kvantitativ utveksling av energi mellom legemer, det er ikke bare vekst, men en evig prosess med fornyelse av den materielle verden, en overgang fra kvantitative til kvalitative forandringer, det er sprang, gammelt går under og nytt oppstår.

Fra lavere til høyere, fra enkelt til komplekst

Har utviklingen av naturen og samfunnet en retning? Eller går utviklingen i ring? Følger den bestandig en og samme vei, har den et lukket kretsløp uten framsteg?

Bortsett fra vitenskapens resultater, viser også alminnelig livserfaring at framsteg og framgang finner sted i den materielle verdens utvikling. Det ser vi særlig tydelig i den levende natur. Kjensgjerningene viser at naturen er i stand til å gå over fra lavere, uorganiske former til høyere og mer kompliserte organiske former. Naturen har gjennomgått en lang utvikling, fra strukturløst, levende stoff og enkle, encellede organismer til mennesket. Hver etappe i denne utviklingen har negert den foregående, men bare for selv å bli negert av neste etappe. Det skjedde en egenartet *negasjon av negasjonen*. Negasjonen i utviklingslæren betyr ikke full tilintetgjørelse av det gamle. For det første fortsetter ofte enklere foreteelser å eksistere ved siden av nye, mer kompliserte foreteelser. I naturen eksisterer de enkleste levende vesener ved siden av høyt organiserte. For det andre, og det er det viktigste, opptar det nye, som springer ut av det gamle, alt i seg som er positivt og verdifullt hos det gamle.

I den levende natur overtar hver ny art nyttige kjennetegn som forgjengerne har samlet i den evolusjonistiske utviklingsprosessen.

I samfunnets historie oppstår ikke en ny samfunnsordning i et tomrom, men på grunnlag av det materielle og åndelige gods som er frambrakt i tidligere perioder.

Da den store sosialistiske Oktober-revolusjonen hadde seiret, sto «ultrarevolusjonære» fram og krevde at hele den gamle kulturen skulle tilintetgjøres, for den var en borgerlig kultur. Man måtte skape en «proletarisk kultur» som ikke hadde noe til felles med den gamle kulturen. De aller ivrigste forlangte til og med at man skulle kaste Pusjkin «over bord». Lenin rettet skarp kritikk mot disse oppfatningene. Han påviste at proletariatets oppgave er å verne om og videreføre gamle progressive og demokratiske kulturtradisjoner. Den sosialistiske kulturen kan ikke avles i et tomrom. For å utvikle den, må en berike sin hukommelse med alle skatter som menneskeheten har skapt.

Følgelig betyr negasjonen ikke at *sammenhengen, at kontinuiteten i utviklingen* mangler. Foreteelser som oppstår som resultat av negasjonen, bevarer alt av verdi fra tidligere stadier, samtidig som de opptrer som noe nytt med rikere innhold. Nettopp derfor er utviklingen i naturen, samfunnet og tenkingen ingen «på stedet marsj», men framsteg. I den grad verdifullt innhold fra lavere utviklingstrinn bevares på høyere trinn, er det mulig at noen trekk fra tidligere utvikling

Negasjon av negasjonen – utvikling til et høyere nivå

Kontinuiteten i utviklingen

gjentar seg i rekken av påfølgende negasjoner. Det skjer noe slikt som en tilbakekomst til det gamle på et høyere trinn. La oss ta et eksempel: I ursamfunnet hersket samfunnseie av produksjonsmidlene. Så kom negasjonen. Det oppsto privateiendom og det ene menneskets utbytting av det andre. Med den sosialistiske revolusjonens seier blir privateiendommen opphevet. Samfunnsmessig eie av produksjonsmidlene blir gjenopprettet, men på et annet og uten sammenlikning mye høyere trinn enn i ursamfunnet. Eksemplet viser at utviklingen ikke beveger seg framover i rett linje. Den er en komplisert syklisk prosess som minner om bevegelse i spiralform.

Utviklingen er en kjede av negasjoner som fører fra det lavere til det høyere, fra det enkle til det kompliserte.

Foreteelsens allmenne sammenheng

Under betraktningen av utviklingsprosessen har vi sett at det er en bestemt vekselvidig sammenheng mellom en gjenstands motsatte sider, mellom kvantitative og kvalitative forandringer, mellom lavere og høyere utviklingsstadier. Bevegelse og utvikling er umulig uten *vekselvirkning* mellom motsatte sider og foreteelser, uten *vekselforbindelse* med forholdene i omgivelsene.

Når vi oppmerksomt betrakter virkeligheten slik den utvikler seg, erkjenner vi den nære sammenheng mellom de forskjellige gjenstander og foreteelser og ser at de betinger hverandre gjensidig.

La oss se på et grønt blad på en plante. Det er en hel kjemisk bedrift der kullsyre blir til surstoff ved hjelp av solstrålene. Uten surstoff kunne verken dyr eller mennesker klare seg. Det var ikke uten grunn at plantefysiologen Kliment Timirjasev kalte planten mellommannen mellom himmelen og jorda, en virkelig Prometheus som stjal ilden fra himmelen. Hvor kommer strålingsenergien som gir planten liv fra? Den er et resultat av kompliserte kjerneforandringer i solas indre. Men det er slett ikke alt. Planten trenger fruktbar jord som på den ene siden er oppstått under utviklingsprosessen i den organiske natur, og på den andre siden er skapt av menneskene ved hjelp av kunstgjødelse som kjemiske bedrifter lager. For å vokse godt, trenger planten vann og bestemte klimatiske vilkår. Atmosfæriske foreteelser kommer altså også inn i den allmenne sammenheng. Vi ville fylle flere bind hvis vi skulle beskrive en eneste plantes forbindelser med sine omgivelser.

Likevel ville vi ikke kunne behandle emnet uttømmende, for i naturen finnes utallige sammenhenger.

Menneskehetens århundregamle erfaringer og naturvitenskapens og filosofiens lange og vanskelige utvikling beviser: Hvor særegen den ene eller den andre foreteelsen enn måtte være, hvor isolert den enn måtte se ut for oss, så representerer den likevel alle uttrykk for den enhetlige materielle verden.

Hver eneste gjenstand er knyttet til den øvrige verden med mange tusen, ja, mange millioner tråder, og det gir den enhetlige prosessen med altomfattende sammenheng og vekselvirkning mellom alt og alle.

Forbindelsene mellom foreteelsene i den materielle verden har svært mange former.

Dersom noen skulle bestemme seg for å studere alle forbindelsene mellom tingene på måfå, ville han drukne i den uendelige mangfoldigheten av spredte og tilfeldige kjensgjerninger som gir lite eller ingenting når det gjelder å forstå helhetsbildet. Derfor er det viktig å trekke de allmenne vesentlige og nødvendige forbindelser ut av helheten. I vitenskapen kaller man dem *lovmessigheter*.

Ved grundig undersøkelse finner vi en bestemt naturlig orden, regelmessighet, konsekvens og systematikk i hvilken som helst sfære av våre omgivelser.

La oss eksemplervis ta bevegelsen til små partikler av svart tusj i en vandråpe (den brownske bevegelse). Ved første øyekast synes bevegelsen å være kaotisk, men den er underlagt en streng lovmessighet som molekylærfysikken har oppdaget og formulert.

I slutten av det 17. og i begynnelsen av det 18. hundreåret mente mange naturforskere at det ikke var noen orden i den levende natur. Men allerede i midten av det 18. hundreåret slo den svenske legen og naturforskeren Karl von Linné fast at mangfoldigheten i den levende natur har en bestemt systematikk. I det 19. hundreåret forklarte Charles Darwin denne systematikken da han skapte sin berømte teori om artenes utvikling. Alle de mange kjemiske elementer kjennetegnes av streng orden, som ble oppdaget ved hjelp av Mendelejevs periodesystem. Objektiv orden og konsekvens preger også menneskehetens historie. Marxisme-leninisme har uttrykt denne orden og konsekvens vitenskapelig.

På hvert område av virkeligheten finnes dype objektive sammenhenger som kan oppfattes som en enhetlig helhet. De

Vekselvirkning
mellom
motsetninger

Veksلفorbindelse
med omgivelsene

Lovmessigheter

bestemmer utviklingens retning og karakter. Disse sammenhengene kommer til uttrykk i *lovene*.

Leseren kjenner sikkert mange av de naturlovene som vitenskapen har oppdaget: Newtons lover, den boyle-mariotteske lov, loven for elektrisiteten, refleksjons- og brytningsloven, den avogadroske lov, Mendelejevs periodelov osv. La oss prøve å definere hva vi mener med en lov.

La oss ta Arkimedes' lov. Det er helt klart at den uttrykker en forbindelse, nemlig sammenhengen mellom foreteelser (mellom et fast legeme som legges i væske, og væsken selv). Uten tvil er denne sammenhengen *objektiv*: Vi må avfinne oss med den, om vi liker det eller ikke; vi aksepterer den til og med når vi fester et søkkelodd til fiskesnøret. Like klart er at Arkimedes' lov ikke uttrykker en spesiell sammenheng mellom ett enkelt legeme og en enkelt væske, men en generell sammenheng. Når et hvilket som helst legeme senkes i en hvilken som helst væske, er resultatet i overensstemmelse med loven. Denne sammenhengen er *vesentlig* og *nødvendig*, for den avdekker svært viktige forbindelser mellom legemer og væsker og viser seg helt uunngåelig hver gang det oppstår vekselvirkning mellom legeme og væske. Uansett hvor mange ganger vi gjentar eksperimentet, blir loven bekreftet hver eneste gang. Det betyr at den uttrykker en *stabil* sammenheng mellom foreteelsene, og denne sammenhengen *gjentar seg*.

Nå kan vi formulere det vi mener med en lov. Den er en *objektiv, allmenn, nødvendig og vesentlig sammenheng mellom foreteelser og gjenstander, en sammenheng som karakteriseres av stabilitet og gjentakelse*.

Dialektikken er læren om utviklingen

Dialektikken, som er læren om den allmenne sammenheng og verdens utvikling, beskjeftiger seg med utforskningen av de mest alminnelige sammenhenger som kjennetegner alle områder i virkeligheten.

Ordet «dialektikk» betydde opphavlig kunsten å føre en diskusjon, evnen til å avdekke motsigelsener i motpartens uttalelser. Selv om ordet nå brukes i mer omfattende betydning, er undersøkelsen av motsigelsene i virkeligheten fortsatt dialektikkens kjerne og vesen. Det er naturlig, for motsigelsene er kilden og den indre drivkraft i all utvikling. Lenin karakteriserte grunntrekkene i dialektikken slik: «En utvikling som liksom gjentar de trinn den allerede før har passert, men

på en annen måte, på en høyere basis («negasjon av negasjonen»), en utvikling som ikke går i rett linje, men så å si i spiral; en utvikling gjennom sprang, katastrofer, revolusjon; «avbrytelser av den jevne gangen»; forvandling av kvantitet til kvalitet; – indre utviklingsimpulser som utløses ved motsetningen, sammenstøtet mellom de ulike krefter og tendenser som virker på et gitt eller innenfor grensene av et gitt fenomen eller innen et gitt samfunn; – gjensidig avhengighet og intim, uatskillelig sammenheng mellom *alle* sider av ethvert fenomen (hvorunder historien bringer stadig nye sider fram), en sammenheng som frambyr en enhetlig, lovmessig verdensomfattende bevegelsesprosess, – dette er noen trekk ved dialektikken som... utviklingslære.»*

Da dialektikken utforsker den alminnelige sammenheng og verdens utvikling, er den en *vitenskapelig metode for erkjennelse*. Når vi først har overbevist oss om at hver eneste foreteelse er gjensidig knyttet til andre foreteelser og stadig utvikler seg, må vi ikke glemme det, uansett hvilken gjenstand vi undersøker. Siden dialektikken forplikter oss til å betrakte verden i dens vekselforbindelse og utvikling, hjelper den oss i å utforske virkeligheten grundigere.

Den moderne vitenskap viser oss at grensene i naturen og i samfunnet er relative, bevegelige og foranderlige. Ofte harmonerer nye oppdagelser ikke med de vanlige begreper og skjemaer, men krever en ny, skapende håndtering og utarbeidelse av nye, «uvanlige» forestillinger og teorier. Vi behøver bare å henvise til den moderne teorien om elementærpartiklene, til relativitetsteorien. Hadde vi kanskje kunnet forstå disse nye oppdagelsene hvis vi hadde tatt utgangspunkt i dogmer som var stilt opp en gang for alle, eller hvis vi hadde slått oss til ro med lovene for det 19. hundreårets klassiske mekanikk?

Dialektikken verner oss mot ensidighet og stivhet i tenkingen, mot dogmatismen. Dialektikken lærer oss at vi ikke skal stå hjelpeløse overfor motsigelsene, men studere naturen og finne nye utgangspunkter, nye, grundigere og mer fullstendige forklaringer på vekselforbindelsene i naturen og samfunnet.

Det er særlig nødvendig å tilegne seg den skapende, dialektiske metoden i tenkingen fordi dialektikken ikke bare kjennetegner den ytre verden, men også den menneskelige bevissthet og erkjennelsesprosessen. Men før vi behandler

* Lenin: *Karl Marx. Kort biografisk skisse med en framstilling av marxismen i «Lenin om Marx»*, Ny Dag, Oslo 1979, s. 27–28.

dette spørsmålet, må vi se på bevissthetens vesen, på forbindelsene mellom det materielle og det åndelige.

Bevisstheten er en egenskap hos den høyt organiserte materie

Ingen bevissthet uten materie

Vi vet at verden er materiell. Men hvilken plass har bevisstheten – menneskenes tanker og følelser – i denne materielle verden? Kan man ikke se på den som et særlig slag materie?

Hvis vi gikk slik fram, ville vi komme i motsigelse til vitenskapen. Materielle legemer har mekaniske, fysikalske og kjemiske egenskaper. Følelser og tanker har ikke slike egenskaper. De eksisterer i hjernen vår som åndelige bilder som gjenspeiler gjenstandene i omgivelsene og vekselforbindelsene mellom dem. Samtidig beviser våre erfaringer og vitenskapelige opplysninger at bevissthet uten materie er umulig. Ingen har noensinne støtt på følelser og begreper som er oppstått av seg selv, uavhengig av materien. Bevissthet finnes bare i menneskets hjerne, i tenkeorganet. Når hjernen skades, forstyrres bevisstheten. Visse kjemiske stoffer som aminacinum eller reserpin har en virkning på hjerner som undertrykker opphisselse, angst og usikkerhet. Andre stoffer virker motsatt, de øker frykten og framkaller til og med hallusinasjoner. Denne kjensgjerning bekrefter at bevisstheten er en egenskap hos den høyt organiserte materie – hos den menneskelige hjerne.

Ordet «bevissthet» får oss til å tenke på at vi med dens hjelp får kunnskaper om verden og erkjenner hva som skjer rundt oss. Det betyr imidlertid at bevisstheten ikke bare forutsetter hjernens eksistens, men også eksistensen av materielle objekter som innvirker på hjernen.

La oss se på hva fysiologien i høyere nerveaktivitet sier om hvordan følelsene oppstår. En eller annen faktor i omgivelsene, eksempelvis en lysstråle som en gjenstand reflekterer, innvirker på sanseorganene (i dette tilfelle på øyet). Energien i den ytre irritasjon forvandles til en nerveaffekt og deretter til en følelse: en tro kopi av gjenstanden oppstår i bevisstheten. La oss et øyeblikk tenke oss en hjerne som ingen signaler fra omgivelsene kan nå. Uansett hvor høyt organisert en slik

hjerne er kan verken følelser eller tanker oppstå der. En slik hjerne finnes selvsagt ikke. Men det forekommer tilfeller der hjernens forbindelser med omgivelsene er brutt. Vi kjenner syke mennesker som ikke kan se og høre og nesten helt har mistet følelseevnen i huden. Deres bevissthet er uvirksom det meste av tida.

I en viss grad kan hjernen sammenliknes med en hurtig film som gjengir bilder fra virkeligheten. Straks en dekker over objektivet, slutter filmen å registrere bilder. Selvsagt skal en ikke ta denne likheten bokstavelig. Gjengivelsen av gjenstander på filmen skjer etter fysikalske og kjemiske lover. Gjenspeilingen av virkeligheten i menneskets hjerne er en mye mer komplisert fysiologisk og sosial prosess.

Bevisstheten er altså ikke ganske enkelt en egenskap hos hjernen, men en egenskap hos en hjerne som står i vekselforbindelse med den materielle verden. *Bevisstheten er evnen hos den høyt organiserte materie til å gjenspeile omgivelsene i åndelige bilder.* Gjennom bevisstheten erkjenner mennesket omgivelsene og organiserer sin praktiske virksomhet målbevisst.

Hvordan mennesket erkjenner verden

Vi må ikke forestille oss erkjennelsen som en enkel speilrefleksjon i menneskets hjerne.

La oss tenke over hvordan mennesket erkjenner verden. Allerede den første levedagen begynner hans bekjentskap med gjenstandene i omgivelsene. Når barnet for første gang ser en elektrisk lampe, preger den første forestillingen om lampen som lyskilde seg inn i dets bevissthet. Som skoleelev som får undervisning i fysikk og i praksis gjør seg fortrolig med grunnlagene for elektroteknikken, får han vite om lovene for elektrisiteten og om prinsippene i elektromaskinens arbeidsmåte. Hans kunnskaper vokser slik at han ikke har noen vanskeligheter med å montere en bryter og koble til en lampe. Når han er ferdig med skolen, arbeider han i produksjonen, lærer elektroteknikken å kjenne og gjør seg fortrolig med de nyeste landevinningene på dette området. Slik utvider og utdypes han sin viten ustanselig.

Veien for den vitenskapelige erkjennelsen av verden gjennom menneskesamfunnet minner i en bestemt forbindelse om den enkeltes vei til erkjennelse. I oldtida visste menneskene ingenting om elektrisitetens natur. Tordenvær gjorde dem

«Bevissthet»:

Fra enkel speilrefleksjon...

...til vitenskapelig erkjennelse

Den menneskelige hjerne høyt organisert materie

Bevissthet forutsetter også materielle objekter

redde; de trodde det var gudene som var blitt sinte. I den greske mytologien framstilles Zeus som tordenguden som kaster lyn mot de ulydige. Etter hvert samlet naturvitenskapen fakta om de elektriske foreteelsene. Man undersøkte egenskapene hos noen legemer til å bli elektriske ved gnidning. Slik oppdaget man vekselvirkningene mellom elektriske oppladninger. Det foregikk ikke uten feiltakelser: En tid forsøkte man å forklare elektrisiteten som en bevegelse av «elektriske væsker» som ikke kunne veies. I første halvdel av det 19. hundreåret hadde vitenskap og praksis samlet kjensgjerninger nok til å avdekke elektrisitetens grunnlover. Mennesket lærte å omgjøre mekanisk energi og varmeenergi til elektrisk energi, og omvendt. De første kraftverkene ble bygd og de første elektriske maskinene oppfunnet. Elektrisiteten ble, i likhet med dampen tidligere, tatt i menneskenes tjeneste. Men heller ikke her stoppet erkjennelsesprosessen. I første halvdel av det 19. hundreåret utarbeidet den engelske fysikeren James Clerk Maxwell teorien om det elektromagnetiske felt, en teori som forente de til da isolerte områdene av elektrisiteten, magnetismen og optikken. Nye horisonter åpner seg: Vitenskapsfolkene diskuterer hypoteser om enheten av elektromagnetiske, gravitasjons- og kjernefelter. Slik trenger vitenskapelig tenking trinn for trinn inn i foreteelsene.

Etter Lenins ord er erkjennelse en komplisert prosess i tenkingens bevegelse fra uvitenhet til viten, fra ufullkommen, unøyaktig viten til mer fullkommen og eksakt viten. Da verden er uendelig, har heller ikke erkjennelsen noen grenser, også den er uendelig.

Den menneskelige erkjennelse spenner fra observasjonen, fra sanselig iakttakelse eller, som det heter i filosofien, fra levende anskuelse til teoretisk avdekking av lovene og deretter til deres anvendelse i praksis. Det er den dialektiske veien til erkjennelse av sannheten, til erkjennelse av den objektive realitet.

Vi erkjenner verden først og fremst ved hjelp av sanseorganene, av syn, hørsel og følesansen. De er kanaler som bringer oss kunnskaper og informasjon om den materielle verden.

Men hvordan kan vi være sikre på at sansene gir oss riktige kunnskaper? Skjer det ingen fordreininger under overføringen? Vi er overbeviste om at sanseintrykkene er riktige, for det har vi ofte kunnet kontrollere på bakgrunn av våre egne erfaringer, i vår *praktiske virksomhet*. Tenk for et kaos det ville bli i livet dersom følelsene og iakttakelsene ikke ga et

riktig bilde av egenskapene hos gjenstandene i omgivelsene. Menneskene ville ganske enkelt ikke kunne orientere seg i omgivelsene. Det finnes naturligvis tilfeller der sansene «lurer» oss. Når halvparten av en blyant dyppes i vann, ser det ut som om blyanten er brukket. Men også dette «lureriet» uttrykker reelle egenskaper hos materielle foreteelser, nemlig brytingen av lysstrålene ved overgangen fra lite tette til tettere omgivelser. Hos friske mennesker gjenspeiler sansene gjenstandene i omgivelsene riktig, for sanseorganene har jo utviklet seg som orienteringsmidler under utviklingsprosessen i den levende natur, som midler for organismen slik at den bedre skal kunne tilpasse seg vilkårene i omgivelsene.

Å betrakte en gjenstand gir ingen kunnskaper om de indre utviklingslovene. Når vi betrakter en trekrone, tar på greinene og hører lauvet røre på seg i vinden, får vi ingen forståelse av de dype indre prosesser som foregår i de grønne bladene under innvirkning fra solstrålene. Det skyldes ikke at en ikke kan se disse prosessene. Ved hjelp av et mikroskop kan vi trenge inn i bladenes indre liv, men vi kan ikke forstå det hvis vi nøyer oss med å observere. Å forstå betyr å oppdage lovene og finne de vesentlige sammenhengene i summen av de kompliserte vekselvirkningene (i dette tilfelle lovene for fotosyntesen). Dette arbeidet kan sansene ikke gjøre, for sanseintrykkene gir en blanding av vesentlige og uvesentlige kjennetegn.

For å konstatere utviklingslovene i hvilken som helst foreteelse, må vi forstå og generalisere de opplysningene vi får med sansenes hjelp. Her må vi ta *abstrakt tenking* eller *logisk erkjennelse* til hjelp. På grunnlag av sansenes erkjennelse skaper logisk erkjennelse den vitenskapelige abstraksjon, det vil si begreper som uttrykker de vesentlige sammenhenger i virkeligheten.

Fysikken anvender begrepene «hastighet», «masse», «bevegelsesmengde», «energi» osv. Alle disse begrepene er vitenskapelige abstraksjoner. Ingen steder i naturen møter vi hastighet, energi eller masse i ren form. Der finnes det materielle legemer som beveger seg raskere eller langsommere og som mer eller mindre innvirker på andre legemer. La oss også se på begrepene «valens» i kjemien og «arvelighet» i biologien. I virkeligheten kan vi konstatere at atomene i forskjellige stoffer forbindes i bestemte proporsjoner, og at levende organismer overleverer bestemte kjennetegn fra generasjon til generasjon. Men vi finner verken valens eller arvelighet som sådan i ren form. Det samme gjelder de

Kunnskap om de allmenne lovene en forutsetning for forståelse

Abstrakt tenking

Den dialektiske veien til erkjennelse av den objektive realitet

Gir sansene oss riktige kunnskaper

filosofiske begrepene «materie», «bevegelse», «lov». Når vitenskapsfolkene lager begreper og oppdager lover, atskiller de de materielle legemenes vesentlig egenskaper og forbindelser, de abstraherer dem fra disse legemene. Herfra kommer også betegnelsen abstrakt tenking.

Vitenskapelig abstraksjon gjør det mulig å erkjenne virkeligheten bedre. Vi abstraherer fra utallige uvesentlige kjennetegn og egenskaper hos den enkelte gjenstand. Til gjengjeld erkjenner vi gjenstandens dype grunnlag, dens *vesen*. På denne måten kan vi finne oss til rette i mengden av foreteelser og oppdage lovmessigheten i dem.

Når vi eksempelvis snakker om den boyle-mariotteske lov, ser vi bort fra de spesifikke egenartene hos den ene eller den andre gassen, fra formen på gassbeholderen osv. Til gjengjeld oppdager vi den meget viktige vekselforbindelsen mellom gassens trykk og volum – som gjør det lettere for oss å forstå gassens egenskaper.

Abstrakt tenking er uløselig knyttet til språket. Når vi vil gi uttrykk for en tanke, gjør vi det ved hjelp av ord. Vi kan tenke uten å uttale det høyt. Men også i dette tilfelle kler vi tankene i ord som om vi snakker med oss selv. Hvorfor skjer det?

Abstrakt tenking oppsto i menneskenes felles arbeidsprosess og har helt fra begynnelsen av vært et samfunnsmessig produkt. I arbeidsforholdet får menneskene behov for å koordinere innsatsen og utveksle erfaringer og kunnskaper. Av dette behovet oppstår den artikulerede tale, språket som kommunikasjonsmiddel og som middel til å forevige de kunnskapene menneskene får om omgivelsene gjennom sitt arbeid, i ord. Vi sitter i værelset vårt og leser ordet «brann» i en bok, eller vi hører hallomannen nevne det i radioen. Omkring oss er det ingen ild, ingen glo, ingen knitring fra brennende bjelker, absolutt ingenting som kunne framkalle bildet av en brann i vår bevissthet, men likevel skjønner vi godt hva det er snakk om. Hvordan kan det forklares at et ord som får hørselen eller synsevnen til å reagere, framkaller en helt bestemt tanke i bevisstheten? Menneskene, som i sin mange hundre år lange historie i sin praktiske virksomhet gjentatte ganger er kommet i berøring med kjensgjerningen brann, har utskilt de alminnelige kjennetegnene hos denne foreteelsen, de har dannet seg et begrep og knyttet det til ordet «brann». Når vi lærer språket, tilegner vi oss kunnskaper som mange generasjoner har samlet og overlevert til oss. For oss er derfor

et ord ikke bare en lyd; det har en bestemt abstrakt betydning som vi uvilkårlig oppfatter når vi hører ordet.

Språket er det viktigste middel til bevaring, formidling og utvikling av menneskelig visdom. Hvis språket ikke eksisterte, kunne ingen av oss lese en bok, lære i skolen eller berike sin åndelige verden med de skatter som menneskeheten bit for bit har samlet. Da ville menneskene ikke ha noe middel til å sikre en fast erkjennelsesvirksomhet, deres bevissthet ville være nokså lik psyken hos høyt organiserte dyr.

Det er ikke vanskelig å forstå at et menneske som i barneårene av en eller annen grunn blir isolert fra andre mennesker, ikke vil lære å snakke og heller ikke kan utvikle sine evne til abstrakt tenking.

Abstrakt tenking er et mektig erkjennelsesredskap. Vitenskapen, som forklarer uforståelige foreteelser for menneskene og som har oppdaget utviklingslovene i naturen og samfunnet, kunne bare oppstå gjennom abstrakt tenking.

Sannheten og dens kriterium

Målet for den menneskelige erkjennelse er å finne *sannheten*, for ved hjelp av sannheten kan en orientere seg riktig i omgivelsene og omforme dem i pakt med menneskenes krav.

Hva er sannhet? Ingen filosofi har unnlatt å stille dette spørsmålet. De beste tenkerne i tidligere tider viet seg til søkingen etter sannheten og etter veiene til den.

Sannheten i sin alminneligste form er, sier vitenskapen et utsagn som gir et riktig speilbilde av virkeligheten, dens egenskaper eller lover.

Spørsmålet er hvordan en kan konstatere om det ene eller det andre utsagn er riktig, er vanskelig. For å være sikker på sannferdigheten i våre kunnskaper, trenger vi et *kriterium* (en prøvestein) som bekrefter riktigheten.

Ofte møter en mennesker som diskuterer heftig. Hver enkelt er overbevist om at han har rett og holder sin mening for å være sann. Hvem kan dømme om det? Hvor finnes et «dokument» som gjør det mulig å skille sannheten fra feiltakelsen? Når vitenskapsfolk eller oppfinnere strides, tar de eksperimentet til hjelp.

En vitenskapsmann som på grunnlag av teoretisk forskning er overbevist om at legeringen av bestemte metaller vil ha bestemte egenskaper, kan lett kontrollere sine slutninger: I laboratoriet må han lage denne legeringen av vedkommende

Hva er sannhet

Praksis som kriterium på sannheten

metaller. Hvis legeringen har de forventede egenskapene, betyr det at vitenskapsmannen har rett, har den det ikke, har vitenskapsmannen tatt feil. Riktigheten i Medelejevs periode-system for elementene ble bevist da man i praksis fant nye elementer hvis eksistens og egenskaper var blitt forutsagt på grunnlag av dette systemet. Sputnikenes og romskipenes resultater i praksis bekrefter sannheten i de teoretiske beregningene til vitenskapsfolkene og konstruktørene som beskjefter seg med erobringen av verdensrommet.

Det sikreste kriteriet på sannheten er den samfunnsmessige praksis, det vil si menneskenes innsats for å omforme omgivelsene og framfor alt produksjonsvirksomheten.

Praksisen tjener ikke bare som kriterium på sannheten i naturvitenskapelige, men også i samfunnsmessige teorier. Historien kjenner mange forskjellige sosiale og politiske lærer. De inneholdt noen riktige slutninger eller antakelser, men som helhet besto de ikke prøven i praksis. Bare den marxistiske-leninistiske teori er blitt bekreftet i praksis gjennom samfunns-utviklingen, den internasjonale kommunistiske bevegelsen og den sosialistiske og kommunistiske oppbyggingen.

Praksis som grunnlag for erkjennelse

Praksis er ikke bare kriteriet på sannheten. Den er også utgangspunktet for erkjennelsen. Goethes Faust sier: «I begynnelsen var handlingen!» Behovet for erkjennelse av sannheten ble født av menneskenes praktiske behov. Siden har praksis gitt erkjennelsen bestemte oppgaver. Friedrich Engels skrev: «Når samfunnet har et teknisk behov, hjelper det vitenskapen mer framover enn ti universiteter.»* Styrken i den menneskelige forstand retter seg i første rekke mot de problemer som behovene i praksis skaper.

Uten praksis er erkjennelse utenkelig. La oss tenke oss at vi bare observerte omgivelsene våre uten å gripe inn i deres utvikling. Da kunne vi selvsagt ikke forstå utviklingslovene for de materielle foreteelsene. Vi kan ikke engang finne ut hva som er i et nøtteskall uten å knekke det. For å erkjenne tingenes indre lover, må en så å si vrenge dem og betrakte dem innenfra. Men det er bare mulig i praktisk virksomhet.

Ekspiriment er et godt middel i den vitenskapelige

* Friedrich Engels: *Brief an W. Borgius*, i: Marx/Engels: *Werke*, bd. 39, Dietz Verlag, Berlin 1968, s. 205.

utforskningen av naturen. En kan ikke forestille seg utforskningen av elementærpartiklene eller strukturen i atomkjernen uten et veldig eksperimentelt arbeid. Den veldig synkropasotronen* og andre meget kompliserte instrumenter som vitenskapsfolkene bruker, er et produkt av praksis, av moderne industri.

Også samfunnsvitenskapene utvikler seg på basis av praksis. Marxismen oppsto som generalisering av proletariatets revolusjonære kamp. Den skapende utviklingen av den marxistiske-leninistiske teori i partiprogrammet, i vedtakene på partikongressen og på sentralkomiteens møter er et resultat av den tankemessige gjennomtrenging av den sosialistiske og kommunistiske oppbyggingen.

Praksis spiller følgelig en framtreddende rolle i erkjennelsen og tjener som grunnlag for den. I praksis blir menneskenes evne til å erkjenne verden og oppdage dens utviklingslover bevist. Materien er uendelig og uttømmelig; derfor vil det alltid finnes foreteelser som ennå ikke er erkjent. Men det finnes ingen foreteelser som ikke kan erkjennes. Det vi ikke visste noe om i går, kjenner vi godt til i dag. Og de oppgavene vitenskapelig tenking i dag arbeider med, kan bli løst i morgen på grunnlag av nye landvinninger i praksis.

Praksis er ikke noe statisk som er gitt en gang for alle. Bare for få år siden var menneskene ikke i stand til å overskride jordatmosfærens grenser. I dag farer sputniker og romskip gjennom verdensrommet. Utviklingen av praksis åpner nye perspektiver for erkjennelsen av verden.

Utviklingen i praksis motbeviser bestemt *relativismen* og *dogmatismen* i erkjennelsesteorien.

Relativistene påstår at alt i vår viten om verden er relativt, at det ikke finnes noe som er stabilt. Det som i går virket sant, viser seg i dag å være galt. Relativismen motsier praksis. Når vitenskapen har oppdaget grunnlovene for en foreteelse og praksis har bekreftet dem, betyr det at de er riktige og kommer til å forbli det så lenge foreteelsen eksisterer.

Dogmatikerne påstår imidlertid til stadighet at vår viten er uforanderlig. Når en lov oppdages, betyr det i henhold til dogmatikerne at man skal lære den utenat og under alle vilkår bruke den som stempel på virkeligheten. Også dogmatismen motsier praksis. Den tar ikke hensyn til at våre kunnskaper om foreteelsene i verden aldri kan bli fullstendige. Sammen med

Praksis – et grunnlag for erkjennelse

Praksis åpner nye perspektiver

Den relativistiske erkjennelsesteori

Den dogmatiske erkjennelsesteori

* Akselerator for protoner.

utviklingen i praksis utvikles og utdypes også våre kunnskaper.

Lovene for klassisk mekanikk som Isaac Newton oppdaget, er sanne, for praksis har ofte bekreftet dem. Men i det 20. hundreåret, da menneskeheten har fått til hastigheter som ligger nær opp til lysets hastighet, ble det klart at Newtons lover bare representerer et særtilfelle av mer alminnelige lover som Albert Einstein oppdaget. Selvsagt ble lovene for klassisk mekanikk etterpå ikke feilaktige, nå som før gir de et riktig speilbilde av de mekaniske vekselvirkningene mellom legemer i relativt lave hastigheter. Men nå er våre kunnskaper større, vi kjenner de mer allmenne lovene for vekselvirkning mellom legemer i hvilken som helst hastighet, medregnet hastigheter som nærmer seg lysets hastighet.

Dette eksemplet viser at de vitenskapelige erkjennelser alltid har en stabil kjerne som forblir sann. Men den forblir ikke uforanderlig; i den utviklingsprosess som erkjennelsen gjennomgår, blir denne kjernen omgitt av nye slutninger.

Enheten mellom teori og praksis er nøkkelen til forståelse av bevissthetens aktivitet og store omformende rolle. Bevisstheten er slett ingen passiv gjenspeiling av virkeligheten utenfra. Den trenger inn i verden og forandrer den gjennom menneskenes praktiske virksomhet.

La oss se oss om: Hvor mange gjenstander ser vi som naturen selv har frambrakt som ikke er et resultat av menneskenes bevisste, skapende virksomhet? Benkene, bordene, de fysikalske instrumentene, skolebygningen, de kompliserte maskinkonstruksjonene – alt er skapt av menneskene av naturstoffer, alt kjennetegnes av bevisste menneskelige behov. Selv naturen – skogene, markene, åkrene, jordatmosfæren – blir omformet under innflytelsen fra samfunnsmessig praksis. Hensikten med og årsaken til at bevisstheten oppstår, er nettopp å forandre virkeligheten i en retning som er nyttig for menneskene. Lenin skrev: «Menneskets bevissthet gjenspeiler ikke bare den objektive verden, men skaper den også.»* Mennesket er aldri tilfreds med det som omgir ham, han forandrer den objektive virkelighet. Bevissthetens aktivitet kommer særlig tydelig fram i samfunnslivet. I Sovjetunionen skaper marxismen-leninismens ideer, som omsettes i praksis i den kommunistiske oppbygningen, en ny verden – kommunismens verden.

* V. I. Lenin: «Philosophische Hefte», i *Werke*, bd. 38, Dietz Verlag, Berlin 1970, s. 203.

Materialisme og idealisme

Vi har generelt vært inne på den marxistiske filosofiske lære om verden og erkjennelsen av den. Nå skal vi undersøke hvilken plass denne lære har blant andre filosofiske teorier, og hvilken forbindelse den har til klassekampen, til politikken.

To retninger i filosofien

Av det som hittil er sagt, framgår at grunntrekket i marxismens filosofiske lære består i å forklare verden ut fra den selv, uten tilføyelser eller oppfinnelser av andre. Naturen, tilværelsen* blir betraktet slik den er i virkeligheten. En lære som oppfatter verden som en materiell helhet og forklarer alt ut fra materien, kalles *materialisme*. Marxismens filosofi er den høyeste form for materialisme.

Materialismen har en lang historie. Den oppsto allerede i oldtida som filosofisk lære. Men oldtidens materialisme var kjennetegnet av naivitet, den støttet seg ikke til konkrete vitenskaper, for disse vitenskapene var selv i spirestadiet. I det 17. og 18. hundreåret oppsto en ny form for materialisme som ville samle all viten og utruste vitenskapen med metoden for studium av naturen. Av alle vitenskaper var den gang mekanikken mest utviklet. Det er forklaringen på at også materialismen var *mekanisk*. Den førte i alt vesentlig alle lover for verden tilbake til mekanikkens lover. Vitenskapens lave utviklingsnivå resulterte også i en annen mangel i det 17. og 18. hundreårets materialisme: Den kunne ikke anvende ideen om verdens utvikling og om den vekselvirkende sammenhengen mellom alle foreteelser i verden konsekvent; den var *metafysisk*, slik filosofene sier. Dessuten var denne materialismen *kontemplativ* (betraktende), for den skjønte ikke rollen til menneskenes praktiske, revolusjonært omformende virksomhet.

Derimot betrakter marxismens filosofiske lære, slik vi allerede har sett, verden i en tilstand av ustanselig bevegelse og utvikling, der alle foreteelser i denne prosessen står i gjensidig sammenheng og vekselvirkning. Det betyr at i den marxistiske filosofi er materialismen knyttet organisk til dialektikken. Derfor har marxismens filosofi som helhet fått betegnelsen *dialektisk materialisme*.

* Tilværelse er et filosofisk begrep som brukes for å betegne natur, materie, omgivelser til forskjell fra bevissthet, tenking.

Materialismen

Utviklingen av den materialistiske lære

Dialektisk materialisme

Det er ikke vanskelig å forstå hvilke interesser materialismen tjener. Den materialistiske filosofi er nært knyttet til naturvitenskapen og orienterer mot studiet av naturen. Den tjener de samfunnssklassene som vil tilegne seg vitenskapelige kunnskaper om verden og forandre den i framstegets interesse. Materialismen er de progressive klassers filosofi.

Den progressive klassen i det moderne samfunn er arbeiderklassen. Den trenger en klar vitenskapelig verdensanskuelse i kampen mot kapitalismen og i byggingen av det kommunistiske samfunn. Derfor danner den dialektiske materialismen det filosofiske grunnlaget for arbeiderklassens verdensanskuelse.

Materialismen er den ledende, progressive retningen i filosofien. Men det finnes også en annen retning i filosofien, nemlig *idealismen*. La oss undersøke hva dens vesen består i.

Idealistene mener at ånden, ideen er det opprinnelige grunnlaget for verden. I motsetning til materialistene, avviser de på forhånd å forklare natur, materie og tilværelse ut fra dem selv. For idealistene er bevisstheten, ånden eller gud skaperen av natur og materie.

Idealismen kan deles i to hovedretninger: *subjektiv* og *objektiv* idealisme. De subjektive idealistene mener at alle gjenstander og foreteelser i omgivelsene er produkter av den menneskelige bevissthet. Den subjektive idealismen går ut på at «hele verden er et kompleks av mine følelser».

De objektive idealistene påstår at den materielle verden er et produkt av en eller annen ånd som eksisterer utenfor den menneskelige bevissthet.

Summen av naturvitenskapelige opplysninger og menneskelig praksis motbeviser idealismen. Som den moderne naturvitenskap beviser, eksisterte jorda, månen og sola lenge før mennesket og andre vesener med en psyke oppsto. Er ikke det et argument som bekrefter at omgivelsene er uavhengig av menneskets bevissthet?

Forestillingen om en ånd, om en «verdens skaper», står også i skarp motsetning til naturerkjennelsen. Vitenskapen har bevist at bevisstheten er et produkt av en høyt organisert materie, av hjernen. Det kan ikke eksistere noen verdensbevissthet uavhengig av den høyt organiserte materie. Men selv om en skulle anta at den eksisterer, er spørsmålet hvordan denne bevisstheten kunne skape verden av ingenting? Også det motsier alle vitenskapens lover. Mennesket har begynt å erobre verdensrommet, det trenger inn i mikroverdens

hemmeligheter, men ingen steder er det funnet spor etter en ånd; alle foreteelser har sin forklaring i naturlige årsaker.

Da Napoleon en gang snakket med den berømte astronomen Pierre-Simon Laplace, spurte Napoleon hvorfor han aldri nevnte gud i sine verker. «Jeg trenger ikke denne hypotesen,» svarte vitenskapsmannen stolt. Siden den gang har vitenskapen gjort mange store oppdagelser som har brakt den langt framover. I dag kan vi forandre på Laplaces ord og si at menneskeheten ikke trenger noen fantastiske forestillinger om en ånd for å forklare verden vitenskapelig.

Hva kommer det av at det eksisterer en idealisme, og at den har innflytelse på mange menneskers bevissthet? Selv blant vitenskapsfolkene har den tilhengere. Grunnen er at idealismen har røtter både i den menneskelige erkjennelse og i de samfunnsmessige vilkår.

Lenin sammenlignet den menneskelige erkjennelse med et tre som ikke bare kan bære frukt, men også tomme blomster. Vi har allerede sagt at erkjennelse er en komplisert og motsigelsesfylt prosess. De idealistiske lærene beror på ensidige oppfatninger av erkjennelsen.

Våre følelser spiller en stor rolle i erkjennelsen. Men vi skal ikke glemme at det ved siden av følelsene også finnes abstrakt tenkning og praksis. Hvis man uten måte overvurderer følelsene, kan en komme til den slutningen at de er den eneste realiteten vi har å gjøre med. Slik går de subjektive idealistene fram. De påstår at følelsene er verdens «elementer». Derav følger at følelsene ikke gjenspeiler reelle gjenstander, men eksisterer i og for seg, og at folk angivelig er så naive at de holder dem for å være gjenstander i omgivelsene. Det er røttene til den subjektive idealismen i erkjennelsen.

Vi har alle ofte sett og spist epler, pærer, appelsiner og annen frukt. Men ingen har sett og spist «frukt» i og for seg. Begrepet «frukt» er en abstraksjon, en tenkt utsondring av de allmenne trekk som karakteriserer epler, pærer og appelsiner. Abstraksjoner er nødvendige i erkjennelsesprosessen, uten dem eksisterte ingen tenkning. Abstraksjoner gjøres i alle vitenskaper. Men vi må alltid huske at de alminnelige trekk som danner innholdet i abstraksjonen, ikke eksisterer i og for seg, atskilt fra de enkelte gjenstander. Hvis vi glemmer det, kan vi lett komme til å anta at det ved siden av epler, pærer og appelsiner også eksisterer «frukt» i og for seg, og at dette begrepet representerer alle reelle frukters vesen og grunnlag. Og nettopp det gjør de objektive idealistene. De påstår at begreper

og ideer eksisterer selvstendig og avler den enkelte ting. Det er røttene til den objektive realismen i erkjennelsen.

Det dreier seg ikke bare om motsigelser i tenkeprosessen. Årsakene til idealismens levedyktighet må også søkes i samfunnsforholdene.

Til forskjell fra materialismen, uttrykker idealismen vanligvis interessene til de konservative klassene, som forsøker å bevare en overlevd ordning. På den andre siden tjener erkjennelsen av lovene for verden det sosiale framsteg. Derfor klamrer de klassene som holder på å gå under, seg til idealismen, som desorienterer de arbeidende, avsporer dem fra løsningen av de praktiske oppgavene og fører dem ut i konturløse og livløse abstraksjoner. Overlevde klasser stimulerer og støtter de idealistiske lærene – det er hovedårsaken til at idealismen holder seg. Det er også forklaringen på de mange idealistiske teoriene i de imperialistiske land.

Det uvitenskapelige i idealismen viser seg særlig tydelig i dens slektskapsforhold til religionen.

Religionen er en fantastisk, forvrengt gjenspeiling av verden i menneskenes bevissthet. Her kommer menneskenes maktløshet overfor naturen og den sosiale undertrykkningen til uttrykk. Den religiøse verdensanskuelsen er stikk i strid med den vitenskapelige.

Hele sivilisasjonens historie er fylt av kamp mellom vitenskap og religion. Med sine oppdagelser undergraver vitenskapen kirkens dogmer om eksistensen av gud og hans allmakt. Idet vitenskapen forklarer naturforeteelsene ut fra naturlige årsaker, lar den ikke noen plass til overs for gud. I tidligere tider forfulgte kirken vitenskapsfolkene. Mange framtrede representanter for vitenskapen ble drept på kirkens befaling. I dag er religionen tvunget til å vike for den menneskelige forstandens makt. I regelen tilbakeviser kirkens representanter ikke lenger vitenskapen, men til gjengjeld prøver de å bevise at det var gud som ga menneskene evnen til å erkjenne verden.

Helt fra religionen oppsto og til i dag har den vanligvis spilt en reaksjonær rolle. Religionen ønsker å få menneskene til å tro på ideen om tilværelsens forgjengelighet, om meningsløsheten med å kjempe for lykken her på jorda, og gjøre menneskene passive og likegyldige. Som belønning lover den de troende himmelriket. Selvsagt harmonerer slike ideer svært godt med utbytterklassens interesser, for disse ideene leder de arbeidende bort fra revolusjonær kamp. Derfor støtter utbytterklassen alltid religionen og verner om kirken. Religionen er

blitt et våpen for åndelig trelbinding av folkemassene. I henhold til en billedlig sammenlikning som Karl Marx gjorde, er religionen folkets opium. Leseren har sikkert merket likheten mellom idealismens og religionens grunnsetninger. Idealisme og religiøs verdensanskuelse er i sitt vesen og i sin sosiale rolle tvillinger. Begge motsier vitenskapen og materialismen.

Følgelig er *materialisme og idealisme to grunnlinjer, to motsatte retninger, to uforsonlige leirer i filosofien.*

Filosofiens grunnspørsmål

Som en ser, er vannskillet mellom de to motsatte leirene – mellom materialismen og idealismen – den ulike besvarelsen av spørsmålet om *forholdet mellom materie og bevissthet*. Materialismens grunnprinsipp er at den anser materien som det primære og bevisstheten som det sekundære. Tilværelsen bestemmer bevisstheten, sier materialistene og støtter seg her til en samlet samfunnsmessig praksis og til naturvitenskapene. I motsetning til dette er idealismens grunnprinsipp at den holder bevisstheten for å være det primære og materien, tilværelsen for det sekundære.

Ettersom spørsmålet om forbindelsen mellom materie og bevissthet er svært viktig for bestemmelsen av de filosofiske posisjoner, har det fått navnet *filosofiens grunnspørsmål*. Alt etter som en besvarer dette spørsmålet, blir også alle andre spørsmål om verdensanskuelsen avgjort. Dersom en anerkjenner materiens forrang og dens uavhengighet av bevisstheten, anser en naturlig nok bevegelse, rom og tid som materiens objektive eksistensformer. Men hvis en mener at materien er sekundær, at den skapes av bevisstheten, må en betrakte bevegelse, rom og tid som former for bevisstheten, for ånden. Eller la oss ta spørsmålet om vitenskapens lover. En materialistisk besvarelse av filosofiens grunnspørsmål fører umiddelbart til at lovenes objektivitet blir anerkjent. En idealistisk besvarelse tvinger en til enten å betrakte lovene som ytringer fra en ånd, eller som resultat av den menneskelige bevissthet. Det finnes ikke et eneste filosofisk problem hvis løsning ikke avhenger av filosofiens grunnspørsmål.

Filosofiens grunnspørsmål har enda en side: Hvordan forholder vår bevissthet seg til verden, eller for å si det med andre ord, hvordan lar verden seg erkjenne? Også i svaret på dette spørsmålet kommer motsetningene mellom materialisme

og idealisme fram. Materialistene sier med overbevisning: Ja, verden lar seg erkjenne. Idealistene er ikke enige i dette spørsmålet. De fleste, blant dem også flertallet av samtidas borgerlige filosofer, benekter at verden lar seg erkjenne. De forkynner i grunnen den menneskelige forstands maktløshet. Noen idealister benekter riktig nok ikke muligheten for erkjennelse, men de slutter ikke opp om den oppfatning at erkjennelsen er en gjenspeiling av materien i menneskets tenkende hjerne. Etter deres oppfatning består erkjennelsen i å ha del i de rene ideers verden, og i å begripe virksomheten til en absolutt ånd, til verdensbevisstheten, med andre ord til gud. Det er klart at en slik oppfatning av erkjennelsen ikke tar sikte på å utforske de objektive lovene for naturen og samfunnet.

Noen filosofer som vil tåkelegge det reaksjonære innholdet i sine oppfatninger, påstår at de verken hører til materialistene eller idealistene, og at de står over motsetningen mellom de to grunnretningene i filosofien.

Men døm selv: Hvordan kan en unngå å svare på spørsmålet om forholdet mellom tilværelse og bevissthet? Det er umulig. Det er ingen tilfeldighet at filosofer som angivelig vil overvinne ensidigheten i materialismen og idealismen, i virkeligheten preker ren idealisme. Til å begynne med erklærer de at filosofiens grunnspørsmål har mistet sin mening, og at filosofiens oppgave består i å analysere «sansenes opplysninger». Men så viser det seg at det med «sansenes opplysninger» menes følelser og iakttakelser. Sansenes opplysninger, det vil si følelser og iakttakelser, opptrer som en enhetlig realitet. Følgelig er grunnspørsmålet i all hemmelighet allerede avgjort til fordel for idealismen: Følelser og iakttakelser betraktes som primære i forhold til den materialistiske virkelighet.

Vi har allerede snakket om at materialisme og idealisme er knyttet til bestemte klassers interesser. Materialismen støtter seg til vitenskapen og representerer interessene til de progressive klassene i samfunnet. Idealismen slutter seg sammen med religionen og forsvaret objektive interesser til de konservative og reaksjonære klassene.

Det vil selvsagt være for enkelt å anta at alle idealister bevisst forsvaret de reaksjonæres interesser. Blant dem finnes også mennesker som i mange samfunnmessige og politiske spørsmål har en progressiv innstilling. Mange idealistiske filosofer deltar eksempelvis aktivt i fredskampen. Men her dreier det seg om at innholdet i de idealistiske lærene tjener de reaksjon-

ære klassenes interesser, enten opphavsmennene vil det eller ikke.

Mellom materialismen og idealismen foregår en hard og uforsonlig kamp om menneskenes hjerner. Ved første øyekast kan det synes som om denne kampen har svært lite å gjøre med økonomiske og politiske spørsmål, med klassekampen som raser i samfunnet. I virkeligheten er det ikke slik. Hver av de to grunnretningene bestreber seg på å utvikle en bestemt verdensanskuelse, et bestemt tenkesystem hos menneskene. Av det avhenger forståelsen av de politiske oppgavene. Derfor er kampen mellom materialisme og idealisme i siste omgang knyttet til klassekampen.

Det betyr at spørsmålet om forholdet mellom tilværelse og bevissthet ikke bare er et grunnspørsmål fordi også andre filosofiske spørsmål avhenger av hvordan det blir besvart. I svaret på filosofiens grunnspørsmål kommer den filosofiske teoriens *partiskhet*, dens sammenheng med klassekampen i samfunnet, med politikken fram. Den dialektiske materialismens partiskhet består i at den gir uttrykk for arbeiderklassens interesser. De borgerlige filosofene påstår at den dialektiske materialismens partiskhet er en hindring for objektiv vitenskapelig erkjennelse. Men det stemmer ikke. Arbeiderklassen er interessert i vitenskapelig erkjennelse av virkelighetens lover ettersom den trenger disse lovene for å forandre verden. Derfor forstyrrer klasseinteressene i dette tilfelle ikke en objektiv vitenskapelig erkjennelse, men stimulerer den. Med den borgerlige partiskheten forholder det seg annerledes. Den står virkelig i veien for en vitenskapelig, objektiv framgangsmåte i erkjennelsen av verden. Dagens borgerskap er ikke interessert i vitenskapelig erkjennelse av utviklingslovene for virkeligheten, for disse lovene betyr døden for kapitalismen. Kan en i et slikt tilfelle vente at de borgerlige filosofene skal være uforinntatte og objektive?

Den marxistiske filosofiens partiskhet, dens sammenheng med arbeiderklassens interesser, med politikken kommer klart fram i læren om lovene for samfunnsutviklingen.

Repetisjonsspørsmål

1. Hva er materie? Hvilken bevegelsesformer for materien kjenner du?
2. Hvilken mening tillegger filosofien begrepet bevegelse?
3. Hvordan foregår bevegelse og utvikling i natur og samfunn?
4. Hva er dialektikk?
5. Hvilken rolle spiller levende anskuelse, abstrakt tenking, og praksis i erkjennelsen?
6. Hva betyr filosofiens partiskhet?

Til vurdering og diskusjon

1. Du deltar i en diskusjon der det er to meninger om filosofiens rolle. Noen sier at man ikke trenger noen filosofi ettersom de konkrete vitenskapene gir oss alle kunnskaper om verden. Andre sier tvert om, filosofien er vitenskapenes vitenskap. Nå har du ordet.
2. Du møter en representant for den subjektive idealismen. Han sier: «Menneskene kan overhodet ikke si noe om eksistensen av gjenstander i omgivelsene, for vi har bare å gjøre med følelser og iakttagelser. Jeg ser et bord. Det betyr at det hos meg opptrer visuelle følelser. Står det noen reell gjenstand bak disse følelsene? Vi kan gå bort til bordet og ta på det. Men det er en føleformemmelse. Mennesket har ingen metode for å finne ut hva som skjuler seg bak følelsene. Derfor er det meningsløst å snakke om eksistensen av gjenstander i omgivelsene.» Hva kan du svare på disse betraktningene?
3. To venner vender seg til deg og ber deg avgjøre en tvist mellom dem. Den ene påstår at mennesket erkjenner verden ved hjelp av sansene, mens den andre mener at den oppgaven tar forstanden, den abstrakte tenking seg av. Hva sier du til vennene, hvilke argumenter bruker du for å avklare spørsmålet?

Læren om samfunnets utvikling

Menneskenes historie er sammensatt og mangesidig. Revolusjoner, oppstander, statskupp, blodige kriger, sammenstøt mellom interesser, idékamp danner en endeløs kjede av historiske kjensgjerninger. Hvordan skal en finne seg til rette i denne strie strømmen av individuelt fargede hendinger som er så ulike? Ligger en lovmessighet til grunn for dem, eller framkalles de av tilfeldighetenes vilkårlige spill?

Den marxistiske lære om samfunnets utviklingslover – den *historiske materialisme* – gir svar på dette spørsmålet. Denne læren gjør det mulig for oss å oppdage historiens indre objektive logikk, og å finne oss til rette i det finmaskede nettet av samfunnsmessige hendinger idet vi bruker de viktigste hendingene som grunnlag.

Historisk materialisme

Den materialistiske historieoppfatning

Samfunnsmessig tilværelse og samfunnsmessig bevissthet

Samfunnets historie skiller seg sterkt ut fra naturens utvikling. I naturen finnes ingen bevisste krefter; der skjer utviklingen spontant. I samfunnet er det annerledes. Her virker mennesker med bevissthet og vilje. De setter seg bestemte mål og strever for å nå dem. Slik oppstår illusjonen om at bevissthet, idéer og mål bestemmer samfunnslivet.

I virkeligheten forholder det seg ikke slik. For å leve, må

Menneskenes behov får dem til å inngå samfunnsmessige forbindelser

mennesket tilfredsstille sitt behov for mat, klær, sko, bolig og andre ting. Disse behovene tvinger mennesket, enten det vil eller ikke, til å inngå visse forbindelser med naturen og andre mennesker. Mennesket steller med jorda, bygger boliger, syr klær, lager produksjonsinstrumenter og bytter sine arbeidsprodukter med andre. Menneskenes materielle liv, deres samfunnsmessige tilværelse, består av alt dette, og denne tilværelsen har sine objektive lover som er uavhengige av hvilke ideer og teorier som eksisterer i samfunnet.

Menneskenes innsats i produksjonen av materielle goder danner hovedinnholdet i den samfunnsmessige tilværelse.

Gjennom arbeidet har mennesket hevet seg over dyreriket. Dyrene produserer ingen materielle goder, men forbruker det de finner ferdig i naturen. Mennesket derimot forholder seg aktiv til naturen, det omformer den og produserer ved hjelp av arbeid de materielle godene det trenger. Arbeidet er kilden til alle rikdommer som menneskeheten har skapt opp gjennom historien. Ikke bare menneskets hjerne, men også dets hender er i en viss grad et produkt av arbeidet: Arbeidsinnsatsen i mange tusen år har utviklet hendene og gjort dem til dyktige organer som kan brukes til å utføre de mest kompliserte operasjoner. Bare gjennom arbeidet er hendene blitt så fullkomne at de, for å si det med Friedrich Engels, kunne frambringe Rafaels malerier, Thorvaldsens statuer, Paganinis musikk.

Arbeidet har alltid vært et permanent og naturlig vilkår for menneskets liv, det viktigste grunnlaget for samfunnets eksistens og utvikling.

Menneskene kunne ikke beskjeftige seg med vitenskap, politikk og kunst, og de kunne heller ikke skape politiske lærer og teorier hvis de ikke tilfredsstilte sine materielle behov gjennom produksjon. Det betyr at menneskenes materielle tilværelse bestemmer deres bevissthet.

Hva er forklaringen på at en i ett og samme samfunn ofte møter forskjellige samfunnsmessige oppfatninger og teorier? Under kapitalismen eksisterer eksempelvis både borgerlig og sosialistisk ideologi. Den førstnevnte forsvaret den kapitalistiske ordningen. Den gjenspeiler kapitalistklassens stilling i det borgerlige samfunn og dens interesser. Kapitalistene utbytter arbeiderne, de har hele makten i sine hender, de rår over alle livets goder. Det er forståelig at de teoriene som uttrykker kapitalistklassens interesser, priser kapitalismen som toppen av rettferdighet og fullkommenhet.

I motsetning til dette, gir den sosialistiske ideologien uttrykk for proletariatets stilling som utbyttet klasse. Da den sosialistiske ideologien gjenspeiler proletariatets klasseinteresser, utforsker den kapitalismens utviklingslover, formulerer de revolusjonære oppgavene i proletariatets klassekamp og bestemmer veiene og midlene for å styrte kapitalismen og ta fatt på overgangen til sosialismen.

Innholdet i samfunnsmessige ideer bestemmes altså av vilkårene for den samfunnsmessige tilværelsen til de klasser hvis interesser ideene gjenspeiler.

Uansett hvilken samfunnsmessig teori vi tar for oss, finner vi at den alltid har rot i den samfunnsmessige tilværelsen, i de materielle livsvilkårene i samfunnet. Av det kan vi trekke en viktig slutning: Grunnlaget for samfunnsutviklingen må ikke søkes i menneskenes bevissthet, men i deres samfunnsmessige tilværelse, i utviklingen av *produksjonen av materielle goder*.

Produktivkrefter og produksjonsforhold

La oss først se på hvordan elementene i produksjonen er satt sammen.

I produksjonen er et utgangsmateriale nødvendig, et materiale som det kan lages nødvendige ting for mennesker av. Det er trevirke, kull, jernmalm osv., med andre ord en gjenstand som menneskets arbeidsinnsats er rettet mot, en *arbeidsgjenstand*. En kan ikke lage materielle goder bare med hendene. Selv det enkleste arbeid utfører mennesket vanligvis ved hjelp av hammer, øks eller spade. For å organisere en moderne produksjon, trenger en dreiebenker, maskiner, instrumenter. Alle disse tingene som menneskene forandrer arbeidsgjenstanden med idet de utnytter mekaniske, fysiske og kjemiske krefter, kalles *arbeidsinstrumenter*. Karl Marx, som understreket deres viktige rolle i produksjonen, kalte dem produksjonens knokkel- og muskelsystem. I tillegg til arbeidsinstrumentene, er fabrikkbygninger, lagerrom, energikilder, jernbaner, kraftlinjer, vanningskanaler osv. nødvendige i produksjonen. Sammen med arbeidsinstrumentene utgjør de *arbeidsmidlene*. Arbeidsgjenstander og arbeidsmidler danner *produksjonsmidler*, det vil si alle de materielle vilkår som er nødvendig i produksjonen.

Produksjonen omfatter også menneskenes arbeidsinnsats. Uten mennesket er maskinen døde og kan ikke produsere noen materielle goder. De arbeidende mennesker, *produsente-*

Arbeidet

Den materielle tilværelse bestemmer bevisstheten

Ideologi og klassekamp

Produksjonen av materielle goder – grunnlaget for samfunnsutviklingen

Arbeidsgjenstander

Arbeidsinstrumenter

Arbeidsmidler

Produksjonsmidler

Produsentene, de arbeidende mennesker

ne av de materielle goder, er den viktigste faktor i produksjonen.

De produksjonsmidlene samfunnet har skapt, utgjør sammen med menneskene som har de nødvendige kunnskaper og erfaringer for å sette dem i gang, *produktivkreftene i samfunnet*. Produktivkreftene kjennetegner de materielle forbindelsene mellom samfunnet og naturen. Deres utviklingsnivå er målestokken for menneskets herredømme over naturen.

Produktivkreftenes utviklingsnivå kan først og fremst bedømmes på bakgrunn av produksjonsinstrumentene. De har sin egen historie: fra urmenneskets primitive tre- eller steinredskaper til moderne, kompliserte automater som utfører alle produksjonsprosesser bare mennesket passer dem og stiller dem inn. Jo mer fullkomne arbeidsinstrumentene er, dess mer materielle goder kan en produsere. En stor gravemaskin flytter i dag i løpet av sju timer like mye jord som ikke engang tusen mennesker klarer å bevege med spader på samme tid.

Produktivkreftenes nivå kan også måles med bruken av energi i produksjonen. I mange tusen år var menneskers og dyrs muskelkraft den viktigste energikilden. I dag får menneskene energi fra store kraftverk som er mange millioner ganger sterkere enn menneskenes muskler.

En annen viktig målestokk for produktivkreftenes utviklingsnivå er menneskenes produksjonserfaring, deres kunnskaper og ferdigheter. Moderne produktivkrefter skiller seg ikke bare ut fra produktivkreftene for 100 eller 150 år siden gjennom utviklede produksjonsinstrumenter, men også gjennom produksjonskulturen, gjennom de arbeidendes høye kvalifikasjonsnivå. Moderne produksjon er ganske enkelt utenkelig uten vitenskapen, som selv har forandret seg til en umiddelbar produktivkraft.

Å produsere materielle goder isolert fra alle andre, er ikke mulig. Selv om det skulle finnes en eremitt som ville isolere seg fra samfunnet og selv produsere de eksistensmidlene han trengte, måtte han nytte de produksjonsinstrumentene samfunnet har skapt og utviklet, og anvende den produksjonserfaring og de kunnskaper som tidligere generasjoner har samlet. Arbeidsmidler, produksjonserfaring og arbeidsresultater er produkter av menneskenes felles innsats. I denne prosessen kommer menneskene nødvendigvis i *produksjonsforhold* til hverandre.

Hva er produksjonsforhold? Fra historien vet vi at i ursamfunnet hadde alle medlemmer av gruppen samme stilling

i den samfunnsmessige produksjon: Sammen utvant de alle nødvendige eksistensmidler, de hjalp og støttet hverandre og forbrukte de produserte materielle goder i fellesskap. Hvorfor var det slik? Produksjonsmidlene tilhørte alle medlemmer av samfunnet. I slavesamfunnet, under føydalismen og kapitalismen hersker helt andre forhold. Forskjellige grupper mennesker har ulik stilling i den samfunnsmessige produksjon: enkelte utbytter andre. Arbeidsproduktet blir også ulikt fordelt. En håndfull utbyttere tilegner seg storparten av de produserte materielle goder mens de undertrykte klasser lider mangel og nød. Hvordan kan en slik situasjon forklares? I utbyttersamfunnet tilhører produksjonsmidlene et ubetydelig mindretall, nemlig utbytterne. Med overgangen til sosialismen forandres de gjensidige forbindelsene mellom menneskene i produksjonsprosessen igjen: Det oppstår samarbeidsforhold mellom menneskene, og de materielle godene blir fordelt etter innsatsen. Det skyldes at under sosialismen tilhører de viktigste produksjonsmidlene hele samfunnet.

For å kunne si hvilke forbindelser som blir opprettet mellom menneskene i produksjonen, må en vite hvem produksjonsmidlene tilhører. Produksjonsforhold er i første rekke *eiendomsforhold*.

Menneskene kan ikke leve uten å tilegne seg de materielle godene som de skaper, og idet de tilegner seg dem, kommer de i eieforhold eller eiendomsforhold til hverandre. Produksjon er ikke mulig uten den ene eller den andre form for eiendom som historisk betinget måte for tilegnelse av materielle goder. De borgerlige økonomene påstår at menneskets makt over tingene kommer til uttrykk i eiendommen. I virkeligheten blir en ting først et eiendomsobjekt når menneskene i produksjonsprosessen kommer i et samfunnsmessig forhold til hverandre. Eiendom kan sammenlignes med språket. Språket som ett enkelt menneskes produkt ville være meningsløst, for dette mennesket ville jo ikke ha noen å snakke med. Like lite eksisterer eiendommen utenfor det samfunnsmessige forholdet mellom menneskene.

Privateie av produksjonsmidlene skaper utbyttingsforhold. Samfunnsmessig eiendom forutsetter samarbeidsforhold. Både de forskjellige sosiale gruppers stilling i produksjonen og fordelingen av arbeidsresultatene avhenger av formen for eiendomsretten til produksjonsmidlene.

Hvordan er produktivkreftene og produksjonsforholdene knyttet til hverandre, og hvordan innvirker de på hverandre?

Produktivkrefter

Produksjonsforhold

Eiendomsforhold

Loven om overensstemmelse mellom produksjonsforholdene og produktivkreftenes karakter

Helt siden menneskesamfunnet oppsto, har menneskene produsert materielle goder. Dersom produksjonen plutselig stoppet, måtte samfunnet mer eller mindre raskt forbruke alle lagre eller dø. Historien viser at produksjonen stadig fornyes og utvikles, at produktivkreftene og produksjonsforholdene endres.

På de første utviklingstrinnene i menneskehetens historie var nivået for produksjonskreftene meget lavt. Kjepper, steinøkser, spyd og seinere pil og bue var hovedproduksjonsmidlene den gangen. Med store anstrengelser klarte menneskene så vidt å tilfredsstille sine aller nødvendigste behov. Og det klarte de bare fordi de arbeidet sammen. Under slike vilkår var det naturlig at produksjonsmidlene og arbeidsproduktene ikke tilhørte enkeltpersoner, men kollektivet. Produktivkreftenes lave utviklingsnivå betinget samfunnsmessig eiendom. Utbytting var heller ikke mulig, for en person klarte ikke å produsere mer enn han trengte for å holde liv i seg. I ættesamfunnet hersket samarbeidsforhold. Produksjonsforholdene svarte til produktivkreftenes utviklingsnivå.

Av og til kalles ordningen i ursamfunnet kommunistisk. Men det var en primitiv kommunisme. Den var ikke grunnet på rikdom og overflod, men på mangel og nød. Det var dens begrensning, og det gjorde dens undergang nødvendig.

La oss følge den videre veien i utviklingen. Produksjonsinstrumentene blir stadig bedre. Metallverktøy blir tatt i bruk. Det skjer en arbeidsdeling i samfunnet: ved siden av åkerdrift utvikles husdyrhold og seinere også håndverk. Arbeidsdelingen fører nødvendigvis til bytte av produkter. En som dyrker korn, trenger produkter fra husdyrholdet, og husdyrholderen trenger korn. Disse gjensidige behovene kan de bare tilfredsstille gjennom bytte. Ursamfunnets produksjonsforhold, som omfattet mennesket i fellesskapet, i gruppen, var ikke lenger i samsvar med produktivkreftene, for de kunne ikke forenes med arbeidsdelingen og utvekslingen av produkter.

Framsteget i produksjonen krevde undergang for disse forholdene. Bruken av bedre arbeidsinstrumenter økte mengden av produkter. Det ble mulig å framstille dem med enkeltfamiliers innsats, uten at hele fellesskapet hjalp til. Samtidig går eiendomsretten til produksjonsmidlene etter

hvert over til enkelte familier. Privateiendommen oppstår, og med den økonomisk ulikhet mellom menneskene. Ulikheten øker også ved at de eldste og lederne bruker sin stilling til å berike seg. Takket være nye arbeidsmidler, begynner en person å framstille mer produkter enn han trenger for å eksistere. Slik oppstår det ene menneskets utbytting av det andre, de rike slavebinder de fattige, krigsfangene blir gjort til slaver. Slavesamfunnet kommer i stedet for ursamfunnet.

I slavesamfunnet er det slaveholderne som eier produksjonsmidlene. De eier også arbeidskraften, slavene, som faktisk er «talende verktøy». Til å begynne med stemmer produksjonsforholdene i slavesamfunnet overens med produktivkreftene. På grunn av produktivkreftenes forholdsvis lave nivå kunne framgangen i materiell og åndelig kultur bare oppnås gjennom skånselsløs utbytting av veldige slavemasser. Nettopp det skapte muligheter for vekst i produksjonen, for utvidelse av den samfunnsmessige arbeidsdelingen, for utviklingen av kulturen. Det foregår en atskilling av åndsarbeid og kroppsarbeid. De lærde, dikterne, billedhuggerne og filosofene, som nå er fritatt for kroppsarbeid, får mulighet til å ofre seg for åndsarbeid. Slik utvikles vitenskap og kunst.

Men historiens utrettelige moldvarp fortsetter å grave. Produktivkreftene utveksles stadig: Jordbruket gir større avkastning, menneskene har framgang i utvinningen og behandlingen av metaller, håndverkerne blir flinkere. Produksjonsforholdene i slavesamfunnet blir en klamp om foten på produktivkreftene. Slaven har ingen interesse av sitt arbeid, han sliter under piskan til oppsynsmannen, og derfor arbeider han lite effektivt. Etter hvert overlever slaveriet seg selv og avløses av føydale forhold.

I føydalsamfunnet tilhører de viktigste produksjonsmidlene jordeierne. Arbeidskraften, jordbrukerne, eier bare enkle redskaper til bruk på jorda eller i husdyrholdet. Jordeieren utnytter det faktum at jordbrukerne ikke har jord, han gjør dem til livegne og tvinger dem til å arbeide for seg. Han overlater en åkerlapp til jordbrukeren, men til gjengjeld må jordbrukeren gi ham en del av høsten (produktrente eller rente) og arbeide på jordeierens marker (arbeidsrente eller pliktarbeid).

Til å begynne med svarer de nye produksjonsforholdene til produktivkreftenes nivå og gir produktivkreftene rom for en viss utvikling. Den livegne jordbrukeren er jo materielt interessert i resultatet av sitt arbeid, for en del av høsten

Slavesamfunnet

Føydalsamfunnet

Ursamfunnet

tilhører ham. Derfor viser han mer iver i arbeidet og bruker verktøyet mer effektivt.

Men etter hvert som tida går, vokser nye produktivkrefter fram i føydalismens fang. Byer oppstår, og med dem utvikles håndverksproduksjonen. Arbeidsdelingen blir større, utvekslingen øker, det oppstår nasjonale markeder. Vare-pengeforbindelsen gnager i føydalismens hjerte. Men utviklingen fortsetter. Manufakturer vokser fram og trenger håndverksmesteren bort. De første maskinene blir tatt i bruk. Fabrikker vokser opp som paddehatter.

Teknikken skaper behov for arbeidskraft som er frigjort fra livegenskapen og har en viss utdanning. Føydalordningen blir en bremse for framsteget i samfunnet. Det må vike plassen for den kapitalistiske ordningen.

Under kapitalismen er produksjonsmidlene konsentrert i hendene på kapitalistene. Produksjonsarbeideren er fratatt disse midlene og dermed tvunget til å selge sin arbeidskraft til kapitalisten.

De kapitalistiske produksjonsforholdene gir gode muligheter for produktivkreftenes vekst. Det tekniske framsteget overgår alt det menneskene tidligere har skapt i sin historie. Men idet kapitalismen utvikler produktivkreftene så stormende, skaper den de materielle forutsetningene for sin egen undergang. De nye produktivkreftene lar seg ikke tvinge i kne av de kapitalistiske forholdene. Kapitalismen er ikke i stand til å nytte de store mulighetene som den nye teknikken gir, til fordel for menneskeheten. Tvert om skaper kapitalismen skarpe motsigelser, som kommer til uttrykk i kriser, arbeidsløshet, kriger og tilintetgjøring av produktivkrefter. Overgangen til sosialismen blir uunngåelig.

Produktivkreftenes og produksjonsforholdenes historie viser at det er en indre enhet mellom dem: Når produktivkreftene står på et bestemt nivå, krever det bestemte produksjonsforhold. Bare når en betrakter dem samlet, viser de på hvilken måte menneskene produserer de materielle godene i de forskjellige etappene i samfunnets historie. Med andre ord: Produktivkreftene og produksjonsforholdene som enhet kjenetegner *produksjonsmåten* for de materielle godene.

Produktivkreftene er den mest bevegelige og foranderlige side av produksjonsmåten. Det er ikke vanskelig å innse. Mens menneskene lager materielle goder, samler de stadig produksjons erfaring. Det setter dem i stand til å utvikle eksisterende produksjonsinstrumenter, og å finne opp nye. Slik er produk-

tivkreftene alltid i bevegelse. Eiendomsformene endrer seg ikke hver dag, de er relativt bestandige. I ursamfunnet eksisterte samfunnsmessig eie av produksjonsmidlene i mange hundre tusen år, slaveholderens eiendom i noen tusen år, den føydale eiendom i over tusen år, den kapitalistiske eiendommen i noen hundre år.

Hva er følgen av den ujevne utviklingen av de to sidene av produksjonsmåten? Produksjonsforholdene blir hengende etter produktivkreftene og kommer i motsigelse til dem. Denne motsigelsen blir dypere og går over til å bli en konflikt. Konflikten blir løst ved at de gamle produksjonsforholdene viker plassen for nye som er i samsvar med produktivkreftenes nivå. De nye produksjonsforholdene skaper store muligheter for produktivkreftenes vekst og virker den første tida som drivkraft. Men så går produktivkreftene igjen forbi produksjonsforholdene. Igjen stemmer de to sidene av produksjonsmåten ikke overens. Historien gjør et nytt sprang i sin utvikling.

Det er altså en dyp sammenheng mellom de to sidene av produksjonsmåten. Produksjonsforholdene avhenger av produktivkreftene og skal harmonere med dem – det krever utviklingen av produksjonen. Uoverenstemmelsen skaper motsigelse i produksjonsmåten og gjør det uunngåelig å endre produktivkreftene. Her finner vi innholdet i *loven om overensstemmelse mellom produksjonsforholdene og produktivkreftenes karakter*. Denne loven er den viktigste drivfjæra i det historiske framsteget.

I hendingenes kjølvann tørner politikernes, monarkenes, diplomatenes og hærførernes lidenskaper sammen på historiens arena. En uerfaren observatør kan nok tro at de former historien etter sin vilje. Han aner ikke engang at det finnes dype historiske prosesser som betinger gyldigheten av utviklingslovene for produksjonsmåten og vekselvirkningen mellom produktivkrefter og produksjonsforhold. Men nettopp disse prosessene ligger til grunn for menneskehetens historie.

Kapitalismen

Overgang til sosialismen

Produksjonsmåte

Forholdet mellom produktivkrefter og produksjonsforhold

Den økonomiske samfunnsformasjonen

Den økonomiske ordningen og åndslivet i samfunnet

Etter å ha gjort oss fortrolig med utviklingslovene for produksjonen, skal vi vende tilbake til spørsmålet om hvordan den samfunnsmessige tilværelsen bestemmer det materielle liv i samfunnet, den samfunnsmessige bevissthet, åndslivet.

La oss undersøke hvilken innflytelse produktivkreftene og produksjonsforholdene har på utviklingen av den samfunnsmessige bevissthet. Utviklingen av produksjonsmidlene og opphopingen av menneskenes produksjonserfaring øker menneskenes kunnskaper om naturen. Men det ville være absurd å forsøke å avlede samfunnsmessige ideer og teorier direkte fra produktivkreftenes utvikling. De samme maskinene nyttes både i sosialistiske og kapitalistiske land, men deres politiske ordning, ideologi og moralske grunnsetninger er helt motsatt. Vi kan altså ikke søke grunnlaget for samfunnsmessig teori, politisk ordning og moralske forbindelser i produktivkreftene. La oss tenke over hvilken rolle produksjonsforholdene her spiller. La oss se på det kapitalistiske samfunn. Der hersker kapitalistiske produksjonsforhold, som er grunnet på privateiendom og på borgerskapets utbytting av arbeiderne. Det politiske systemet er helt i pakt med disse produksjonsforholdene: Statsmakten ligger i hendene på borgerskapet, som også bestemmer i økonomien. Den borgerlige moralen er gjennomsyret av kremmerånd. Denne moralen gjenspeiler også produksjonsforholdene, for hovedmålet for produksjonen er vinning og jakt etter profitt. De borgerlige filosofiske teoriene og oppfatningene forsvarer i siste omgang kapitalens interesser. En kan innvende at det også under kapitalismen finnes progressive teorier som gir uttrykk for interessene til arbeiderklassen og andre framstegskrefter. Det stemmer. Men de oppstår ikke i et tomrom. Kapitalismens motsigelser viser seg i dem.

La oss sammenligne det kapitalistiske samfunn med det sosialistiske. Under sosialismen utvikles en ny type produksjonsforhold mellom menneskene. De er basert på samfunnsmessig eiendom. Hvordan virket det inn på åndslivet og det politiske liv, på de ideologiske forbindelsene, på den samfunnsmessige bevisstheten? Også her medførte de nye produksjonsforholdene endringer. I de sosialistiske land er staten sosialistisk. Prinsippene for kommunistisk moral virkeliggjøres i

forholdet mellom menneskene. Marxismen-leninismen er samfunnets ideologi, og den uttrykker folkets interesser.

En kan også med full rett trekke den slutningen at nettopp systemet for produksjonsforholdene som skaper den økonomiske ordningen i samfunnet, er grunnlaget for åndslivet i samfunnet. Den økonomiske ordningen er en slags *basis* med en *overbygning* av forskjellige samfunnsmessige idéer og teorier, mangfoldige ideologiske forbindelser, politiske, juridiske og kulturelle innretninger og organisasjoner.

Den ideologiske overbygningens rolle

Samfunnslivet er mangfoldig. Det er ikke begrenset til økonomien, men representerer en komplisert vekselvidig sammenknytting av økonomiske, politiske, moralske, juridiske og andre forbindelser mellom menneskene. Og selvsagt spiller de samfunnsmessige ideer, teorier og syn en veldig rolle i historien. De gjenspeiler den økonomiske ordningen, viser retningen for menneskelig innsats og påvirker slik samfunnsutviklingen og dermed også økonomien. Karl Marx sa at teorien blir en materiell kraft straks den opptar massene. Som kjent er marxismen-leninismens ideer blitt en stor kraft i vår tid.

Naturligvis likner ikke den ene ideen den andre. Mens progressive ideer påskynder samfunnsutviklingen, bremses den av reaksjonære ideer. Menneskene, som lar seg lede av bestemte ideer, kommer i ideologisk forhold til hverandre, de oppretter forskjellige slags samfunnsmessige institusjoner og organisasjoner. De ideologiske forbindelsene og innretningene virker igjen inn på økonomien.

Den ideologiske overbygningen gjenspeiler altså ikke den økonomiske ordningen passivt ved automatisk å registrere endringene i den. Overbygningen påvirker økonomien aktivt og er organisk forbundet med hovedstrømmen i samfunnsutviklingen. Alle som måtte prøve å føre de historiske hendene utelukkende tilbake til økonomien, ville uvegerlig presse rikdommen og allsidigheten i samfunnslivet inn i et tørt skjema som overforenkler og vulgariserer marxismen.

Hvordan skal en eksempelvis forstå blomstringen i russisk realistisk kunst i det 19. hundreåret? Hvis en forsøker å forklare den bare ut fra den økonomiske ordningen, vil en snart oppdage at det ikke lar seg gjøre uten å komme i konflikt med sannheten. Den gang hersket jo tilbakeliggende, føydal

Basis og
overbygning

Ideologien
gjenspeiler og
påvirker samfunnet

livegenskap i landet. Hvordan kunne mesterverker i litteratur, maleri og musikk oppstå på et slikt grunnlag?

Årsaken til det uvanlige oppsvinget i kunsten blir lettere å forstå når en ikke bare betrakter økonomien, men også de andre sidene av livet. Det ideologiske innholdet i russisk realistisk kunst ble først og fremst bestemt av den harde politiske kampen i landet mot livegenskapen. Folkelige tradisjoner, progressive åndelige strømninger i vestlige land og mye annet hadde innflytelse på denne kunsten. Og hvor blir det så av økonomiens bestemmende rolle? kan en spørre. Men en skal ikke se bort fra at både den politiske kampen i Russland og de progressive strømningene i samfunnsmessig tenking i andre land også avhang av den økonomiske ordningen og hadde sine røtter i den. Følgelig spilte den økonomiske ordningen den avgjørende rolle også i Russland, idet den påvirket kunsten gjennom politikk, moral, filosofi osv.

Den store sosialistiske Oktober-revolusjonen var en viktig hending i menneskehetens historie. Men våger vi å tro at den bare var resultatet av den økonomiske utviklingen, av produktivkreftenes utvikling? Ville revolusjonen ha seiret hvis arbeiderklassen i Russland ikke hadde samlet stor politisk erfaring, hvis arbeiderklassen ikke hadde gått gjennom den harde skolen i 1905 og ikke hadde smidd en sterk politisk allianse med jordbrukerne? Det hadde selvsagt ikke vært mulig. Vi kan ikke tenke oss revolusjonens seier uten det bolsjevikiske partiet, som ledet arbeiderklassen og var revolusjonens kampstab. Sikkert nok var Oktober-revolusjonen i siste omgang uttrykk for en økonomisk nødvendighet, men denne nødvendigheten kom fram både i den politiske klassekampen, i partiets virksomhet og i den ideologiske kampen som Lenin førte mot den borgerlige ideologien, og mot høyre- og «venstre»-opportunisten. Vi ser altså at samfunnsutviklingen er en vekselvirkning mellom økonomi, politikk, ideologi og alle andre sider av samfunnslivet. Men i denne vekselforbindelsen må en alltid erkjenne det økonomiske grunnlaget, som gjør det mulig å forstå lovmessigheten i samfunnsutviklingen.

Hva er en økonomisk samfunnsformasjon?

La oss nå prøve å forestille oss samfunnslivet som en helhet. Nå framstår det ikke lenger for oss som en kaotisk opphoping av kjensgjerninger og hendinger, eller som et virvar av menneskelige handlinger. I systemet av produksjonsforhold

har vi så å si funnet samfunnets skelett, som gjør det til en enhet. Menneskenes ideologiske forbindelser, deres åndelige virksomhet, oppfatninger, politiske interesser og moralske idealer omgir skelettet med kjøtt og blod og danner, sammen med det, en levende samfunnsorganisme i utvikling. Slik er samfunnet som helhet, med sin økonomiske ordening og ideologiske og politiske overbygning, en lukket *økonomisk samfunnsformasjon* på hvert enkelt trinn i den historiske utviklingen.

Samfunnets historie er historien om økonomiske samfunnsformasjoner utvikling og skifting. Denne prosessen skjer etter objektive lover som ikke avhenger av menneskenes bevissthet og vilje, men bestemmer over dem. I alt kjenner vi fem formasjoner: ursamfunnet, slavesamfunnet, føydalismen, kapitalismen og kommunismen. Skifting av produksjonsmåte betyr endring av samfunnets økonomiske struktur. Umiddelbart etter et slikt skifte skjer, mer eller mindre raskt, en omveltning av hele den ideologiske overbygningen. Det skjer en overgang fra en økonomisk samfunnsformasjon til en annen. Og hver ny formasjon betyr et nytt trinn i menneskehetens historie.

I borgerlig sosiologi eksisterer en kretsløpsteori som sier at historien er en kjede av sykluser: hver syklus gjentar angivelig den forutgående, og i det hele tatt skjer det ingen utvikling. Men slik er det ikke.

Når en sammenligner produktivkreftenes utviklingsnivå i de forskjellige formasjonene, ser en at med overgangen fra den ene formasjonen til den andre, heves nivået uavbrutt. I åndskulturen kan en også merke framgang.

I enkelte historiske perioder kan vi notere stillstand og til og med tilbakegang i kulturutviklingen. Med overgangen fra slavesamfunnet til føydalismen finner, til å begynne med, et merkbart forfall sted i kunstutviklingen i Europa. Det beviser enda en gang at den samfunnsmessige bevissthet på ingen måte er mekanisk avhengig av den økonomiske ordningen. Når vi ikke betrakter de enkelte områdene av kulturen, men kulturen som helhet, når vi ikke sammenligner enkelte historiske perioder, men de økonomiske samfunnsformasjonene, oppdager vi imidlertid at hvert nytt trinn var et skritt framover i åndskulturen.

Samfunnsutviklingen går ikke i ring, men trinnsvis fra det lavere til det høyere. Slik er det *samfunnsmessige framstegets* vei.

Økonomisk
samfunnsformasjon

De fem
formasjoner

Samfunnsmessig
framsteg

Samfunnsutviklingen er en vekselvirkning mellom økonomi, politikk, ideologi, o.a....

... med et økonomisk grunnlag

Klasser og klassekamp

Hva er klasser?

Klasser

I alle samfunn, med unntak av ursamfunnet, finnes det store menneskegrupper som skiller seg ut fra hverandre gjennom vesentlige kjennetegn. Slaver og slaveholdere, føydalherrer og jordbrukere, kapitalister og arbeidere er sosiale grupper som kalles klasser. Hvilke hovedkjennetegn har en klasse?

La oss se på det borgerlige samfunn og analysere forskjellene som eksisterer mellom arbeidere og kapitalister. De er forskjellige på grunn av livsvilkårene, sine politiske oppfatninger, sin moraloppfatning, ofte også i språk, klesdrakt og atferd. Disse kjennetegnene er viktige, men de viser oss ikke de grunnleggende klasseforskjellene som gjør at arbeidere og kapitalister har ulike oppfatninger og levesett. Hvis vi sier at det kommer av at kapitalistene har større inntekter, nærmer vi oss de dypere klasseforskjellene som har rot i de økonomiske forholdene: Arbeider og kapitalist skiller seg ut fra hverandre i inntektsgrunnlag og inntektsstørrelse. Men så reiser spørsmålet seg: Hvorfor får kapitalisten mer samfunnsmessig rikdom enn arbeideren? Det skjer bare fordi produksjonsmidlene er i kapitalistens hender. Dermed har kapitalisten en herskende stilling i økonomien og mulighet til å utbytte arbeiderne, til å tilegne seg frukten av deres arbeid.

Forholdet til produksjonsmidlene er hovedkjennetegnet på klasseforskjellene. Her har de øvrige kjennetegnene sitt utspring: plassen i systemet for samfunnsmessig produksjon, rollen i den samfunnsmessige arbeidsorganiseringen, størrelsen av andelen av den samfunnsmessige rikdom klassene får, og måten de får den på samt klassenes politiske, moralske, psykologiske og ideologiske kjennetegn og kvaliteter.

Det er ikke vanskelig å se at klasser bare eksisterer der forskjellige menneskegrupper har ulike forhold til produksjonsmidlene.

Klasser er ikke evige. I ursamfunnet, der det ikke eksisterte privateiendom, kunne det heller ikke eksistere klasser. Klassene oppsto med utviklingen av privateiendommen, og de forsvinner etter hvert når privateiendommen er avskaffet.

Klasseherredømmets instrument

Fordi utbytterklassen eier produksjonsmidlene, har den en veldig økonomisk styrke, og denne styrken nytter den til å

påtvinge samfunnet sin vilje. Den private eiendomsretten til produksjonsmidlene og systemene som gir et mindretall høve til å utbytte flertallet, framstilles som samfunnets urokkelige støtter. All virksomhet som er rettet mot utbytternes interesser, blir erklært for ulovlig, og forfulgt. I klassesamfunnet reguleres samfunnsforholdene ved hjelp av juridiske lover og normer som uttrykker den herskende klasses vilje. Summen av disse lover og normer kalles *rett*.

Hvorfor er egentlig alle forpliktet til å underordne seg den herskende klasses vilje og følge dens lover? Fordi den herskende klasse har maktorganer i sine hender som politi, hær, domstoler, fengsler osv. Alle disse organer utgjør det politiske apparat, maskineriet i utbytterklassens undertrykking, *staten*. I alle økonomiske samfunnsformasjoner som bygger på privat eiendomsrett til produksjonsmidlene og på utbytting, er *staten et instrument i utbytternes klasseherredømme over dem som blir utbyttet*.

Staten oppsto da samfunnet ble splittet i klasser. Tidligere ble samfunnsmessige saker styrt av alle mennesker, makten var ikke skilt fra folket. Autoriteten til de eldste i gruppa og til stammens ledere hadde rot i deres personlige kvaliteter, store erfaring, klokskap og dristighet. Samtidig som privateiendommen oppsto, erobret den besittende klasse det politiske herredømmet i samfunnet. Fra dette øyeblikk ble makten skilt fra folket og gjort til utbytternes statsmakt, og denne statsmaktens hovedfunksjon ble å holde motstanden fra de undertrykte folkemasser nede. Skifte av økonomiske samfunnsformasjoner medfører selvsagt endringer i statens klasseinnhold. Derfor skiller vi mellom tre grunntyper av utbytterstaten: slaveholderstaten, føydalstaten, den borgerlige stat.

La oss sammenligne noen borgerlige stater. I England finnes et konstitusjonelt monarki, USA er en republikk der presidenten har stor makt, og Spania ble inntil nylig regjert av Francodiktaturet. Det er stater av samme art, trass i at de skiller seg ut fra hverandre. Forskjellen ligger i formen. Statsformen avhenger for det første av *regjeringsformen*, og for det andre av det *politiske regimet*. Vi kjenner to grunnformer for regjering: monarkiet og republikken.

Monarkiet er ett menneskes herredømme (kongens, tsarens eller keiserens), og det går i arv. Monarken støtter seg til den herskende klasse og oppfyller dens vilje. Dersom monarkens handlinger og planer begynner å avvike fra den herskende klasses interesser, finner den måter å få monarken erstattet

Retten

Staten

Statens klasseinnhold

Statsformer

Klassene kjennetegnes ved sitt forhold til produksjonsmidlene, m.m.

Privateiendom en forutsetning for klassene

med en annen som er mer føyelig. Da den russiske keiser Paul den første prøvde å inngå en allianse med Napoleon, ble han myrdet av adelsklikken, for en allianse med det borgerlige Frankrike var i strid med godseier-aristokratiets interesser. Om dette sa en gang en historiker, at i Russland hersket det «tyranni, mildnet av menneskehånd».

Republikken (lat. res. publica = offentlig sak) er et herredømme som utøves av valgte organer. I utbyttersamfunnet er selsvagt republikken et uttrykk for den herskende klasses interesser.

Det politiske regimet kjennetegnes av regjeringens metoder. Den herskende klasse kan gjøre bruk av åpen terror for å holde de undertrykte klasser nede, men den kan også regjere med demokratiske midler; som regel bruker den en blanding av sukkertøy og pisk i politikken.

Nå kommer vi til et meget viktig begrep, nemlig *demokratiet*. Her menes en statsform som sikrer folkemassenes deltakelse i regjeringen og den personlige frihet, det vil si borgernes mulighet til å gjøre bruk av politiske rettigheter: likhet for alle for loven, talefrihet, pressefrihet, møtefrihet, privatlivets ukrenkelighet osv.

I utbyttersamfunnet kan demokratiet ikke være ubegrenset. I slavesamfunnets demokratiske republikker av typen Athen eller det tidligere Roma, var storparten av befolkningen, nemlig slavene, fratatt alle rettigheter. I middelalderens byrepublikker, Venezia og Firenze i Italia, i Novgorod i Russland, hadde de rike kjøpmennene og håndverkerne makten. I de moderne borgerlige demokratiene styrer storborgerskapet, trass i alminnelig stemmerett. Det nytter hele sin økonomiske styrke, det bruker alle ledd i statsapparatet og samtlige propagandamidler for å holde de arbeidende masser utenfor regjeringen, og her skyr de verken bestikkelse, bedrag eller falskneri. Eksistensen av demokratiske innretninger endrer altså ikke statens klassekarakter.

I utbyttersamfunnet er staten i sitt innhold alltid et instrument for utbytterklassen, og demokratiet er bare en form for dens herredømme.

Samtidig er demokratiet, uansett hvor begrenset og formelt det kan være i utbyttersamfunnet, likevel den mest akseptable statsform for de arbeidende mennesker. De demokratiske innretningene er en landevinning for folkemassene, som i mange tusen år har kjempet for sine rettigheter og tvunget de herskende klasser til å gi dem innrømmelser. Trass i at det

borgerlige demokrati klassemessig er begrenset, skaper det gunstigere vilkår for kampen for å bedre arbeiderklassens stilling. Når arbeiderklassen utnytter de politiske frihetene som forkynnes i grunnloven, kan den lettere organisere seg til revolusjonær kamp for å styrte det kapitalistiske systemet. Det er ingen tilfeldighet at monopolborgerskapet, som frykter den revolusjonære bevegelsens vekst, prøver å forlate demokratiet og opprette et åpent diktatur. Derfor er en av arbeiderklassens viktigste oppgaver å kjempe for å bevare og utvide demokratiet.

Et virkelig demokrati er først mulig under sosialismen, der de viktigste prinsipper for demokrati, folkemakt og personlig frihet finner et solid grunnlag i de økonomiske forholdene.

Historiens drivkraft

Når vi studerer historien, ser vi snart at den er full av klassekamp. Orientens, Hellas' og Romas slavestater vaklet flere ganger under slaveopprør. I føydalismens tidsalder gikk bøndene til oppstander: oppstanden under Wat Tyler i England, jacquiere i Frankrike, den store tyske bondekrigen, oppstandene under Bolotnikov, Rasin og Pugatsjov i Russland, bondekrigene i Kina. Helt fra begynnelsen av det 19. hundreåret og fram til våre dager har proletariatets klasseslag rast.

Hvor ligger årsakene til klassekampen, og hvilken rolle spiller den i samfunnets historie?

Klassekampen vokser helt uunngåelig fram av de sosiale antagonismene* mellom utbytterne og de utbyttede. De undertrykte klassenes situasjon i samfunnet, represaliene som undertrykkerne setter inn mot dem, driver dem til revolusjonær kamp.

De borgerlige ideologene påstår at interessene til motsatte klasser kan forsones. Men døm selv: Hvordan kan man forsones undertrykkere og undertrykte? Utbytterne måtte jo frivillig gi avkall på den private eiendomsretten til produksjonsmidlene. Men – og nettopp her er det springende punkt – det har de aldri gjort, og det kommer de heller aldri til å gjøre. Bare gjennom klassekamp kan man fravriste dem produksjonsmidlene og avskaffe utbyttingen.

* Med *antagonismer* forstår vi motsigelser mellom klasser hvis interesser er motsatte og uforsonnlige.

Som allerede nevnt er skiftet av økonomiske samfunnsformasjoner resultat av at konflikten mellom produktivkreftene og foreldede produksjonsforhold løses. Hvordan forholder de ulike klassene seg til denne konflikten? Utbytterklassene vil naturligvis ikke at de foreldede produksjonsforholdene blir avskaffet. De klamrer seg av alle krefter til dem og forsvarer sin rikdom og sin makt. Tenk bare hvor innbitt de adelige storgodseierne kjempet for å bevare sine privilegier, hvor hardnakket de satte seg imot den borgerlige revolusjonen. Og imperialistene i dag? Vil de kanskje frivillig gi slipp på det kapitalistiske systemet? Hele deres virksomhet viser at de kommer til å forsvare kapitalismens eksistens så lenge det overhodet er mulig.

Det betyr at et samfunnssystem ikke automatisk blir avløst av et annet og mer progressivt, selv om produksjonsforholdene etter hvert er blitt en hemske for framsteget. For at et skifte skal finne sted, må motstanden fra de reaksjonære klassene brytes, for de forsvarer de gamle produksjonsforholdene. Her ligger også den historiske meningen i de undertrykte klassenes revolusjonære kamp. De fjerner hindringer og alt foreldet som de reaksjonære klassene har sperret den samfunnsmessige utviklingsveien med. *Klassekampen er historiens drivkraft i alle utbytterformasjoner.* I det antagonistiske samfunn skjer det ingen framsteg uten klassekamp.

Klassekampen får det største oppsvinget i tider med sosiale revolusjoner. Da er den også hardest.

Den sosiale revolusjonen

I samfunnets historie kan en tydelig skille mellom perioder med suksessiv utvikling, og perioder med plutselig oppbrudd i hele samfunnssystemet.

Etter at romerriket hadde falt sammen, opplevde Europa tunge år med svart middelalder. Kongedynastiene kom og gikk, kriger og palassrevolusjoner fant sted, eierne skiftet på føydalgodsene. Men alle disse hendingene endret ikke føydal-systemets vesen. Selv om flammene fra bondeoppstandene tidvis ompente hele land og truet med å kvele føydalherrene og monarkene, så utnyttet adelen bøndernes uvitenhet, skapte splid i deres rekker og kvalte oppstandene i blod.

Da tok en tidsalder med store sosiale rystelser til; i det 16. hundreåret i Nederland, i det 17. hundreåret i England, i det 18. hundreåret i Frankrike. I løpet av disse tre hundreårene ble

samfunnsordningene i de ledende europeiske statene endret helt fra grunnen av. I løpet av forholdsvis kort tid ble føydalismen avløst av kapitalismen.

Den grunnleggende omveltningen i samfunnssystemet, en omveltning som medfører overgangen fra en økonomisk samfunnsformasjon til en annen, kalles sosial revolusjon. Denne revolusjonens økonomiske grunnlag er konflikten mellom produktivkreftene og produksjonsforholdene. De framstegsvennlige kreftene strever etter å løse denne konflikten, etter å avskaffe de gamle produksjonsforholdene. De reaksjonære klassene setter seg mot en slik løsning. I kampen mot den revolusjonære bevegelsen gjør den herskende klassen bruk av hele statsmakten. Derfor er *grunnspørsmålet i enhver revolusjon spørsmålet om makten.* Når den revolusjonære klasse har erobret statsmakten, tilintetgjør den ved hjelp av statsmakten det gamle systemet en gang for alle og oppretter en ny ordening.

Erfaringene fra historien viser at en revolusjon ikke kan gjøres på bestilling. Forutsetningen er en *revolusjonær situasjon*, med andre ord en slik tilstand i samfunnet at de herskende klassene ikke kan regjere som før, og at de undertrykte klassene ikke lenger vil leve som før.

Alle revolusjonære situasjoner slår ikke ut i revolusjon. For å gjennomføre en revolusjon, må politiske massekrefter gripe inn. De har sin basis i de klasser som er interessert i å avskaffe den eksisterende ordningen og er i stand til å gjøre revolusjonen til en seier. Disse klassene danner *revolusjonens drivkrefter*. For å slutte revolusjonens politiske krefter sammen, er det nødvendig at de revolusjonære klassene rår over visse erfaringer i klassekampen, at de har dannet politiske partier og organisasjoner, fostret revolusjonære ledere og er fast bestemt på å handle uselvsk.

Revolusjonene har forskjellig karakter, alt etter hvilke oppgaver de skal løse. Når en revolusjon skaper borgerlige tilstander, er det en borgerlig revolusjon. Når den fører til opprettelse av en sosialistisk ordening, har den sosialistisk karakter.

De undertrykte og utbyttede klassenes store rolle kommer særlig tydelig fram i de sosiale revolusjonene. I sin tapre kamp river de bort støttene for det gamle samfunnet. Deres rekker mobiliserer revolusjonens stormtropper, som inntar festningsverket til de reaksjonære klassenes statsmakt, og som uselvsk og standhaftig verner de revolusjonære landevinningene mot

angrepene fra kontrarevolusjonen. I alle store revolusjoner danner de undertrykte klassene hoveddrivkraften. Revolusjonene er festdager for de undertrykte og utbyttede, sa Lenin. Takket være folkemassenes medvirkning i det politiske liv, skjer hendingene svært raskt i revolusjonære tider. Den sosiale revolusjonen kan sammenliknes med et kraftig regnskyll: det renser luften og gjør det lettere å puste. Revolusjonen feier bort hindringene på veien til samfunnsmessig framsteg – Karl Marx kalte revolusjonen «historiens lokomotiv».

De historiske formene for menneskenes fellesskap

Gruppe og stamme

Ved siden av de klassemessige og sosiale forskjellene som deler menneskene inn i spesielle samfunnsmessige grupper, finner vi gamle, historiske former for menneskelig samliv.

De første formene for fellesskap – gruppe og stamme – vokste fram av slektskapsforholdet mellom menneskene. Begrepet «gruppe» går tilbake på medlemmenes felles herkomst. I de første stadiene av menneskehetens historie var det faktisk slektskapet som forente dem, og de førte sin samhörighet tilbake til et felles opphav (slektskapet ble enten avledet fra farsiden, eller fra morsiden). Slike menneskegrupper levde sammen som fellesskap. Det var imidlertid ikke uttrykk for følelser eller særlig sterke slektskapsbånd. Menneskene ble tvunget til det av sitt kollektive levesett, av at de samlet erfaringer fra sitt felles arbeid og oppdro barna i fellesskap.

Med tida ble ættesamfunnene større og fikk dattersamfunn. Slektskapsfølelsen og det økonomiske forholdet mellom dem ble bevart. Dermed dannet flere grupper store forbund, eller *stammer*. En stamme besto av mange hundre, ofte av flere tusen mennesker. De la beslag på et bestemt område, der de oppholdt seg og drev jakt. Stammens medlemmer hadde et felles språk, felles religiøse forestillinger, de samme vaner og ritualer. Gruppens og stammens liv var grunnnet på elementære demokratiske prinsipper. De to eldste sto i spissen for ættesamfunnet. De ble valgt av de voksne medlemmene i gruppen. Stammen ble ledet av et råd som ble valgt på et fellesmøte i stammen.

På et seinere stadium dannet stammer som var i slekt med hverandre, forbund. Opprettelsen av slike forbund mellom stammene var diktert av økonomiske og militære hensyn. Det viktigste bindeleddet var imidlertid, nå som før, slektskapet. Da den territoriale tilknytningen avløste tilknytningen gjennom slektskap, ble grunnlaget lagt for dannelsen av folkeslag og, i sin tur, for dannelsen av nasjoner.

Folkeslag og nasjon

Stammeforbundet er en for omfattende organisasjon til å kunne eksistere i lengre tid på basis av slektskapsforhold. Etter hvert som de økonomiske forbindelsene utvikler seg, spiller de territoriale forholdene stadig større rolle, selv om de knytter mennesker sammen som ikke er i slekt med hverandre. Bofellesskap på et bestemt territorium, felles språk og felles sedvaner bestemmer det historiske fellesskapet til store menneskegrupper; slik utvikles etter hvert en enhetlig psykologisk karakter og kultur hos disse menneskegruppene. Det oppstår *folkeslag*.

Folkeslagene oppstår i slave- og føydalalderen. Eksempelvis oppstår det gamleegyptiske og gammelgreske folkeslaget i slavealderen, mens de vesteuropeiske folkeslagene utvikler seg under føydalismen. Det gammelrussiske folkeslaget vokste fram i det 9. hundreåret av østslaviske stammer.

Folkeslaget er en nokså ubestandig form for fellesskap. Mange gamle folkeslag gikk i oppløsning, mens andre seinere ble grunnlaget for forskjellige nasjoner. Slik ble det gammelrussiske folkeslaget opphavet til russerne, ukrainerne og bjelorusserne. Når forbindelsene mellom medlemmene av et folkeslag er nokså løse, skyldes det at de ennå ikke har felles økonomi, at det er store lokale forskjeller i kulturen, og at språket splittes opp i mange ulike dialekter.

Sammenslutningen av folkeslag til nasjon skjer i takt med utviklingen av kapitalistiske forhold. Kapitalismen fjerner de lokale skrankene, skaper et felles nasjonalt marked og knytter folkeslaget eller noen folkeslag sammen ved hjelp av en felles økonomi. Resultatet er at den territoriale enheten suppleres med en økonomisk enhet, og på dette grunnlaget oppstår en felles nasjonalkultur, på dette grunnlaget utvikles nasjonalbevisstheten og patriotiske følelser. *Nasjonen er et permanent fellesskap av mennesker som knyttes sammen av økonomi, territorium, språk, kultur og felles psykologisk trekk.*

Forbund av stammer

Folkeslag

Nasjoner

Ættesamfunnet

Stammer

De nasjonale forbindelsene spiller en stor rolle i samfunnsutviklingen. De kommer til uttrykk i økonomien, politikken og kulturen.

To tendenser i nasjonens utvikling

To motsatte tendenser er karakteristisk for utviklingen av de nasjonale forbindelsene: den første er at det nasjonale liv, strevet etter nasjonal selvstendighet og uavhengighet våkner; den andre er at de internasjonale forbindelsene utvides, nasjonale skranker blir revet ned og samfunnslivet internasjonalsert.

I grunnen er begge tendenser progressive. De bidrar til berikelse av hele den menneskelige sivilisasjon. Under kapitalismen møter disse tendensene sterk motstand og brøyter seg vei gjennom skarpe internasjonale konflikter. Strevet etter nasjonal uavhengighet støter på motstand fra de herskende klasser i undertrykkende nasjoner. Nasjonal uavhengighet kan bare vinnes gjennom vedholdende kamp. Under kapitalistiske vilkår utvikler de internasjonale forbindelsene seg i antagonistisk form: Noen nasjoner og folkeslag blir undertrykt av andre. Alt dette betyr at nasjonal frigjøring og utvikling er en uatskillelig del av det sosiale framsteg. De undertrykte folkenes kamp for nasjonal uavhengighet og nasjonal gjenfødelse har nær sammenheng med den internasjonale arbeiderklassens revolusjonære bevegelse for sosial frigjøring av menneskeheten fra kapitalismens lenker. Bare på denne måten kan alle folk oppnå virkelig nasjonal likhet og utfolde sine evner og talenter. På denne måten blir forutsetningene skapt for vennskap mellom alle nasjoner, og for suksessiv tilnærming mellom dem. Når det utviklede kommunistiske samfunnet har seiret overalt på kloden, vil det føre til at de nasjonale forskjellene viskes ut, og til at en høyere, internasjonal form for menneskesamfunn blir skapt, med andre ord til en forent menneskehet.

Borgerlig nasjonalisme og proletarisk internasjonalisme

Som allerede nevnt, dannes nasjonene i den perioden kapitalismen oppstår. Naturligvis prøver borgerskapet helt fra starten å utnytte oppsvinget i nasjonalbevisstheten og i de nasjonale følelsene, i tråd med sine egne klasseinteresser. Borgerskapet framstiller nasjonen som den høyeste form for enhet og

forkynner ideen om den ene eller den andre nasjonens overlegenhet framfor andre. Borgerskapet bestreber seg på å forvirre folkemassene med nasjonalisme, forhindre den proletariske klassebevisstheten i å vokse, og å plante internasjonale stridigheter i de arbeidendes rekker.

Selvsagt må en bedømme nasjonalismens historiske rolle konkret. Nasjonalismen til undertrykte nasjoner som kjemper mot kolonialismen, har et allmenndemokratisk, progressivt innhold. De nasjonalistiske idéene og stemningene uttrykker i dette tilfelle protest mot imperialismen. Men også under slike vilkår har nasjonalismen, i tillegg til de positive sidene, også negative trekk. Nasjonalismens progressive innhold kan bare utvikle seg når dens grunnlag er et stadig mer konsekvent forsvar av interessene til de arbeidende klasser og lag i samfunnet, til flertallet i nasjonen – som motvekt til reaksjonens interesser, som uten å nøle vil svike den nasjonale frigjøringens sak for å beholde sine klassebegrensede privilegier.

Arbeiderklassen stiller den *proletariske internasjonalismen* opp mot nasjonalismen, klassesolidariteten mellom de arbeidende av alle nasjoner og raser i kampen mot kapitalens makt for frigjøring fra alle former for sosial og nasjonal undertrykking. De kjente ordene «Arbeidere i alle land, slutt dere sammen!» er blitt kampparolen for arbeidernes internasjonale brorskap.

Den proletariske internasjonalismen har sine røtter i arbeiderklassens situasjon i det kapitalistiske samfunn. Kapitalen er en internasjonal kraft, og den utbytter arbeiderne uten hensyn til deres nasjonalitet eller hudfarge. Profitten som vandrer inn i milliardærenes pengeskap, er skapt av innsatsen til arbeidende mennesker i mange land. Arbeiderklassen og alle arbeidende menneskers internasjonale allianse er nødvendig for å bryte verdenskapitalens makt. Den proletariske internasjonalismens prinsipp ligger bevisst til grunn for virksomheten til arbeiderklassens revolusjonære avantgarde – det marxistiske-leninistiske parti.

Den proletariske internasjonalismen har ingenting til felles med den nasjonale nihilismen, som ikke tar hensyn til nasjonenes reelle eksistens, de spesifikke trekkene i deres livsform og kultur, og til deres nasjonalstolthet. Det gjelder ikke å benekte de nasjonale interessene, men på en riktig måte å knytte dem til de arbeidendes klasseinteresser.

Den borgerlige nasjonalismen som i ord priser nasjonen,

Nasjonal uavhengighet, internasjonale forbindelser

Progressiv nasjonalisme

Proletarisk internasjonalisme

Borgerlig nasjonalisme

skader i virkeligheten nasjonens livsinteresser. De imperialistiske krigene som har ført til de største nasjonale katastrofene, ble sluppet løs under nasjonalismens og sjåvinismens fane. I nasjonalismens og rasismens navn kastet den tyske fascismen menneskeheten ut i den andre verdenskrigen og ble dermed en nasjonal tragedie også for det tyske folk. Idet nasjonalismen skiller nasjonene og bringer dem i motsetning til hverandre, sår den hat og fiendskap mellom folkene.

Den proletariske internasjonalsmen forbinder nasjonens skjebne med de arbeidende menneskers sosiale frigjøring. Den vekker livskraftene i nasjonen og gir hver enkelt nasjon det perspektiv at den kan blomstre i et internasjonalt forbund av likeverdige folk. Den proletariske internasjonalsmen forsvare de allmenne interessene til den internasjonale arbeiderklassen, den ledende historiske kraft, og representerer de virkelige interessene til alle nasjoner.

Historisk nødvendighet og menneskelig innsats

Menneskene skaper selv sin historie

Når vi nå har gjort det klart at samfunnet, akkurat som naturen, utvikler seg etter objektive lover, kan en med full rett spørre hvilken rolle menneskene spiller i den historiske prosessen. Er mennesket ikke et blindt verktøy for den historiske nødvendighet?

Den antikke mytologien beretter om en ubønnhørlig skjebne som rår over mennesker og guder. Mennesket er ikke i stand til å endre det skjebnens gudinner – moirene – har bestemt. Kanskje er den historiske nødvendighet en slags skjebne? Og hvis denne skjebnen eksisterer, så er det kanskje best å oppgi all samfunnsmessig innsats og avvente hendingenes uunngåelige utgang?

For å svekke marxismen-leninismen, påstår de borgerlige ideologene at den angivelig fører til *fatalisme*, altså til en verdensanskuelse som sier at alle historiske hendinger er forutbestemt. Hvorfor skal man kjempe for sosialismen og kommunismen, sier de, når historiens lover likevel helt uunngåelig fører til kommunismen? Ingen finner jo på å kjempe for at våren eller sommeren skal komme.

Historiens lover skiller seg ut fra naturlovene ved at de

brøyter seg vei utelukkende gjennom menneskenes innsats. Den historiske nødvendighet uttrykker seg ikke i fatalistiske prosesser utenfor den menneskelige virksomhet, men i at det, med produksjonens utvikling i samfunnet, oppstår nye materielle behov som får store menneskegrupper til å handle i en bestemt retning.

Da de føydale forholdene hadde utviklet seg til å bli lenker for produktivkraftene, oppsto det materielle behovet å spreng dem. Dette behovet kom til uttrykk i den revolusjonære virksomheten til borgerskapet og bøndene, som merket de føydale forholdenes åk på sin egen kropp. Disse klassenes revolusjonære kamp feide føydalordningen bort. Med stor aktivitet og tapperhet stormet revolusjonens soldater Bastillen og forsvarte den nye ordningen mot den føydale kontrarevolusjonen. Hvis de ikke hadde gått til revolusjonær kamp, hadde heller ikke føydalismen brutt sammen av seg selv. Dette eksemplet viser tydelig at historiens lover ikke virker automatisk. Menneskene skaper selv sin historie; det skjer imidlertid ikke vilkårlig, men under innflytelse fra forholdene i omgivelsene, og her er den økonomiske nødvendigheten hovedfaktoren. Denne nødvendigheten realiseres gjennom innsatsen fra menneskene, som mer eller mindre klart erkjenner de behovene som er oppstått i samfunnsutviklingen.

Ikke alle i samfunnet kjemper for progressive endringer. De reaksjonære krefter går imot den historiske nødvendigheten, for den truer deres velferd og makt. De reaksjonæres virksomhet forstyrrer det sosiale framsteget, men de kan ikke stoppe det. Eksempelvis forhalte imperialistene, med sine forsøk på med alle midler å bevare kolonialismen, kolonifolkenes frigjøring, men de klarte ikke å kvele de nasjonale frigjøringsbevegelsene og forhindre at kolonialsystemet brøt sammen.

Lenin gikk sterkt i rette med opportunistene, som reduserte betydningen av aktiv revolusjonær kamp for sosialismen, den sosialistiske bevissthetens, den revolusjonære teoriens og partiets rolle i denne kampen. Det er helt tydelig at jo klarere de revolusjonære kreftene erkjenner nødvendigheten av at den nye ordningen seirer, desto mer aktivt kjemper de for denne seieren, desto raskere skjer framstegene i samfunnet.

Historisk nødvendighet og frihet

Borgerlige ideologer påstår ofte at den historiske nødvendighet fratrar menneskene friheten. Ut fra deres standpunkt kan frihet

og nødvendighet ikke forenes. La oss se på dette spørsmålet ut fra våre egne erfaringer. Vi tenker oss at to mennesker har gått seg vill i skogen. Den ene tar ikke hensyn til de nødvendige sammenhengene som finnes i naturen. Da han betrakter seg som fri, løper han i den første og beste retning. Han trøster seg kanskje med at han jo når som helst «fritt» kan endre retning. Først etter at han har flakket omkring i timevis uten å finne den rette veien, merker han at hans «frihet» bare var tilsynelatende. I virkeligheten er han ikke fri, men helt avhengig av omgivelsene, som gjør ham engstelig og bekymret. Den andre forholder seg annerledes. Han vet at det i naturen finnes nødvendige sammenhenger mellom himmelretningene og himmellegemene. Han husker hva han har lært om dette av bøker og av sine egne erfaringer og velger korteste vei til målet. Dette mennesket er altså klar over nødvendigheten, og siden han handler i overensstemmelse med den, kan han altså finne seg selv til rette i omgivelsene. Han er med andre ord virkelig fri i forhold til omgivelsene.

Kunnskapen om den objektive nødvendighet gir menneskene frihet til historisk handling. Et godt eksempel på det er sovjetfolkets virksomhet under ledelse av det kommunistiske parti. Partiet kjenner lovene for samfunnsutviklingen. Det organiserer folkets handlinger i overensstemmelse med den historiske nødvendighet, som fører til kommunismen.

Resultatene er kjent: I Sovjetunionen er sosialismen bygd opp. Utviklingen frametter er trukket opp i partiets program og vedtak, og de bygger på historiens lover. Slik kan sovjetfolket fritt og trygt velge retningen det vil bevege seg i, akkurat som et menneske som har orientert seg skikkelig i terrenget.

Selvsagt utelukker den sosialistiske ordningen i seg selv ikke feil i økonomi, politikk, kultur og ideologi. Nettopp derfor krever marxismen-leninismen at en skal håndtere de objektive lovene ansvarsbevisst, studere dem oppmerksomt, bare fatte beslutninger i nøye overensstemmelse med behovene i samfunnsutviklingen og organisere sin virksomhet i samsvar med det.

Følgelig utelukker nødvendigheten på ingen måte friheten, og friheten utelukker ikke nødvendigheten. *Friheten består i erkjennelsen av nødvendigheten og i den praktiske anvendelsen av den.*

Når vi blar gjennom en lærebok i historie, møter vi navnene til mange mennesker som har satt særlig dype spor etter seg i samfunnslivet. Det er store lærde, hærførere, politikere,

geniale kunstnere og tenkere, ledere av den revolusjonære bevegelsen. Hvem kjenner ikke navnene til Aleksander av Makedonia, Julius Cæsar, Spartacus, Peter I, Napoleon? Det kunne synes som om de alene hadde skapt historien.

Uten tvil spiller framtrepende personligheter en stor rolle i historien. Det lar seg eksempelvis ikke benekte av Robespierre hadde stor betydning i fransk historie. Men hva besto dette menneskets kraft i? Når vi studerer hans innsats, taler og forordninger, ser vi at han ga uttrykk for interessene til det franske folkets massebevegelse mot føydalismen. Derfor valgte folkemassene ham til sin leder og støttet ham. Og omvendt: Hva besto Robespierres svakhet i, en svakhet som brakte ham på den samme giljotinen som revolusjonens fiender ble henrettet på? I den siste perioden av sin virksomhet mistet han støtten fra folkemassene. Følgelig støtter den historiske innsatsen til store menn og kvinner seg på bevegelsene i folkemassene, bevegelser som framkalles av dyptliggende behov i samfunnets og nasjonens utvikling.

Blant de russiske narodnikere* i 1870-åra var det mange modige og begavede mennesker. Men det var tapre enkeltpersoner med stor avstand til folket. Derfor førte deres innsats ikke til de ønskede resultater. En personlighet som utmerker seg med sine individuelle kvaliteter, lider uvegerlig nederlag når han eller hun er skilt fra folkemassene og ikke representerer de behov som er modnet i samfunnsutviklingen.

La oss stille spørsmålet om hva som hadde skjedd med historien dersom det ene eller det andre store menneske ikke hadde vist seg på Historiens arena. Hadde den borgerlige revolusjon i England funnet sted uten Cromwell? Naturligvis hadde den funnet sted. Historien bestemmes jo av de dype objektive utviklingslovene i de økonomiske samfunnsformasjonene. Den borgerlige revolusjonen i det 17. hundreårets England var en historisk nødvendighet. Hvis Cromwell ikke hadde levd, ville andre mennesker tatt hans plass. Da hadde sannsynligvis mange historiske hendinger skjedd på andre måter og til andre tider, men hovedretningen i historien ville vært den samme.

En stor personlighets rolle består i at han eller hun erkjenner

* Narodniki = folk; borgerlig-demokratisk bevegelse som hovedsakelig ble båret fram av intellektuelle og studenter. Narodnikerne mente at bondestanden var den revolusjonære hovedkraft; de erkjente ikke lovmessigheten i den kapitalistiske utvikling og benektet proletariatets revolusjonære rolle i samfunnsutviklingen.

Kunnskap om den objektive nødvendighet gir frihet til handling

Ledernes betydning

De «store ledernes» grunnlag

og uttrykker de samfunnsmessige behovene klarere enn andre, organiserer de progressive kreftene og leder deres kamp for å tilfredsstille disse behovene.

Når vi sammenligner framtrede politikere fra forskjellige epoker, ser vi at den historiske betydningen som deres innsats hadde, alltid ble bestemt av målestokkene til den samfunnsmessige bevegelsen de utførte oppgaver for. Proletariatets revolusjonære bevegelse, hvis rolle ikke kan sidestilles med noen annen samfunnsmessig bevegelse i menneskehetens historie, stiller særlig store krav til sine ledere.

Arbeiderbevegelsen har frambrakt de store skaperne av den kommunistiske ideologien, lederne for de arbeidende mennesker i hele verden – Karl Marx, Friederich Engels, Vladimir Iljitsj Lenin. Marxismen-leninismens grunnleggere hadde framragende egenskaper: stor vitenskapelig framsynhet, evnen til skapende generalisering av den revolusjonære bevegelsens erfaringer og til å forbinde teori med praksis, organisatorisk talent, ubøyelig seiersvilje, personlig mot og et sympatisk vesen. Menneskeheten viser stor respekt for det store bidraget som de har ytt i kampen for de arbeidende menneskers frigjøring.

Hvor viktig fremtredende personligheters rolle enn måtte være, så ligger det ikke noe overnaturlig i den. Borgerlige ideologer som benekter folkemassenes rolle i historien, prøver å omgi innsatsen til store menn og kvinner med et slør av mystikk, de tilskriver dem evnen til å forme historien etter sin vilje og preker blind ærefrykt for dem. Den materialistiske historieoppfatningen, som lærer at en skal søke historiens grunnlag i den materielle produksjon, i *folkemassenes virksomhet*, er fremmed for persondyrkelse.

Marx, Engels og Lenin fordømte alltid overdreven lovprisning av enkelte representanter i det offentlige liv. De var uforsonlige motstandere av persondyrkelse og viste til den store skaden som persondyrkelsen kan tilføye den revolusjonære bevegelsen.

Den historiske rammen for ethvert stort menneskes innsats er fastlagt av de samfunnsmessige kravene i vedkommende epoke. Selv i vitenskap, kunst og kultur, der menneskenes personlige begavelse er særlig viktig, bestemmes det kulturelle framsteget i siste omgang av de samfunnsmessige behov. Store vitenskapsfolk gjør oppdagelser som samfunnsmessig praksis har forberedt; store kunstnere uttrykker i sine verker samfunnsmessige oppfatninger i sin tid.

Charles Darwins evolusjonsteori ble tydeligvis forberedt av den praktiske utviklingen i jordbruket. At nødvendigheten av å skape disse teoriene var modnet, beviser de ideene som Darwins forgjengere la fram. Idet Darwin generaliserte erfaringene fra biologiens utvikling, fullførte han sine forgjengeres arbeid på en genial måte.

I klassisk kunst finner vi ingen verker som ikke på en eller annen måte gjenspeiler samfunnsmessige interesser. Det er ingen tilfeldighet at tider med dyptpløyende omforminger i historien frambringer store kunstverker. Slik avlet renessansen en rekke store diktere og kunstnere.

Og hvor kommer de samfunnsmessige behovene fra som frambringer store mennesker? De oppstår framfor alt som resultat av utviklingen i produksjonen. Men når det forholder seg slik, må vi trekke den slutningen at den avgjørende rollen i historien spilles av menneskene som arbeider i produksjonen og skaper de materielle godene. Denne store historiske oppgaven er alltid blitt oppfylt av de arbeidende mennesker.

La oss vende tilbake til politikken. En kan med sikkerhet si: I historien har det ikke skjedd en eneste omveltning der folkemassene ikke spilte den avgjørende rolle. I revolusjonene og frigjøringskrigene var det alltid folket som førte ordet. Men også i fredelige perioder da de herskende klasser satset på å holde folket borte fra deltakelsen i det politiske liv, gjorde folket sin innflytelse gjeldende. Konger, presidenter og ministre som forsvarte utbytternes interesser, måtte ta hensyn til folkets krav. Gjennom sin kamp har folkemassene tøylet de herskende klassers politikk og tidvis tvunget dem til å gi innrømmelser.

I den åndelige sfære virker det ved første øyekast som om det utelukkende er framtrede personligheter som angir tonen: lærde, forfattere, diktere, bildende kunstnere, musikere – en uendelig rekke av kjente navn. Men hvor henter de store åndshøvdingene sine idéer og stimulanser fra? Det er allment kjent at vitenskapen utvikler seg på basis av praksis, på basis av framgangen i produksjonen. Det betyr at kildene til de vitenskapelige ideene ligger i den store produksjonserfaringen som de umiddelbare produsentene av de materielle goder, nemlig folkemassene samler bit for bit.

Fra litteraturhistorien vet vi at klassisk kunst er dypt forbundet med folket. Hvem av oss er vel ikke glad i folkets sanger og sagn! Folket er en stor dikter, bildende kunstner og musiker. De virkelige store kunstnere henter det ideologiske

Skaperne av den kommunistiske ideologien

Persondyrkelse

Historisk ramme for ethvert stort menneskes innsats

Folket har den avgjørende rolle

innholdet og de kunstneriske formene i sine veker fra folkelivet og folkets virke. «Zeus ble skapt av folket,» sier Gorki, «Phidias meislet ham i marmor.»*

Som vi ser, finnes det ingen sfære i samfunnslivet der folket ikke spiller den avgjørende rolle. Og denne rollen vokser stadig i den historiske utviklingsprosessen. Særlig stor er den i den nåværende epoken, da menneskeheten fullfører overgangen til kommunismen. Den veldige historiske oppgaven å bygge det kommunistiske samfunn, lar seg ikke løse uten medvirkning fra de brede folkemasser.

Proletariatets åndelige våpen

Vi har gjort oss fortrolige med den marxistiske filosofiens grunnsetninger, med den dialektiske og historiske materialismen. La oss tenke over hva dens samfunnsmessige betydning består i.

Filosofien har eksistert mange hundre år, men helt til den dialektiske og historiske materialismen oppsto, sto den fjernt fra folkemassene og fra den revolusjonære kamp.

Sagnet forteller at den antikke filosofen Diogenes tilbrakte hele sitt liv i en tønne. Han hadde bare en bekymring: menneskene måtte ikke plage ham med verdslige sorger og forstyrre hans tenking. Alle gamle filosofer var ikke som Diogenes. Mange deltok aktivt i det politiske og samfunnsmessige liv på sin tid. Men selv de mest progressive filosofiske lærene var ikke konsekvent vitenskapelige. I sitt syn på samfunnet sto tidligere tiders filosofer på idealismens posisjoner. Deres politiske systemer kunne ikke vise folkemassene en vei ut av elendigheten, en vei til å frigjøre seg fra utbyttingen.

Den marxistiske filosofi oppsto som uttrykk for interessene til proletariatet – den klassen hvis historiske oppgave er å avskaffe utbytterordningen og bygge kommunismen. Hvordan kan det gjøres? Dette spørsmålet må filosofien svare på. «Filosofene har bare *forklart* verden forskjellig, men det det gjelder er å *endre* den,**» skrev Karl Marx.

Den marxistiske filosofi ble proletariatets åndelige våpen fordi den gir et vitenskapelig bilde av verden og avdekker lovene for samfunnsutviklingen. Den er blitt frigjøringsbeve-

gelsens hjerne, mens arbeiderklassen er frigjøringsbevegelsens hjerte. Som de brede folkemassers filosofi har marxismen oppnådd den aktivitet tidligere filosofiske systemer manglet. Den dialektiske og historiske materialismen er blitt det ideologiske grunnlaget for proletariatets klassekamp, det teoretiske fundamentet for byggingen av kommunismen. De kommunistiske partiene og arbeiderpartiene støtter seg til den når de utvikler sin politikk under de kompliserte vilkårene i vår tid.

Marxismens grunnleggere nyttet den dialektiske materialismens filosofi som instrument i vitenskapelig forskning og foretok omfattende analyser av kapitalismens økonomiske system. De oppdaget årsakene til og mekanismen i den kapitalistiske utbyttingen og forklarte hvorfor undergangen til den siste antagonistiske økonomiske samfunnsformasjonen, nemlig kapitalismen, er uunngåelig.

* Maxim Gorki: «Die Zerstörung der Persönlichkeit», i *Über Literatur*, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar 1968, s. 38.

** Karl Marx «Thesen über Feuerbach», i Marx/Engels: *Werke*, bd. 3 Dietz Verlag, Berlin 1959, s. 533.

Repetisjonsspørsmål

1. Hva forstår vi med samfunnsmessig tilværelse og samfunnsmessig bevissthet?
2. Hvordan foregår vekselvirkningen mellom produktivkrefter og produksjonsforhold?
3. Hvorfor er klassekampen historiens drivkraft i det antagonistiske samfunn?
4. Hvordan foregår overgangen fra den ene økonomiske samfunnsformasjon til den andre?
5. Hvem betegner vi som en stor historisk personlighet? Hvordan er denne personlighetens innsats knyttet til folke-massene?
6. Hva gir den marxistiske-leninistiske filosofi arbeiderklassen og de arbeidende masser?

Til vurdering og diskusjon

1. De borgerlige sosiologene påstår at bevisstheten er historiens viktigste drivkraft. «Menneskenes handlinger er jo alltid fornuftige,» sier de. «Selv i produksjonen arbeider menneskene bevisst. Når menneskene endrer produksjonsinstrumentene, har de allerede skissert et mål, for de vet hva de trenger det til.» Hvordan vil du imøtegå det?
2. Du diskuterer med et menneske som sier at den marxistiske historieoppfatningen er ensidig, for den tillegger økonomien den avgjørende rollen i samfunnslivet. Hva svarer du?
3. Du er kommet ut i en diskusjon om geniets natur. Noen sier at geni er et menneskes personlige begavelse og naturlige anlegg. Andre mener at epoken avler geniet. Hva tror du?
4. Noen reaksjonære ideologer mener at revolusjon er en slags sosial sykdom som tilfører samfunnet stor skade, for den holder menneskene borte fra deres daglige arbeid, krever menneskeoffer og forstyrrer regjeringsorganenes virksomhet. Prøv på basis av historiske kjensgjerninger å tilbakevise denne bakvaskelsen av revolusjonen.

Kapitalismen og dens undergang

I sitt geniale verk *Kapitalen* skrev Karl Marx: «Det jeg i dette verk har å utforske, er den kapitalistiske produksjonsmåten og de produksjons- og utvekslingsforhold som svarer til den.»* Marx oppdaget lovene som produksjonen og fordelingen av de materielle godene skjer etter, og påviste at årsakene til kapitalismens uunngåelige undergang og sosialismens seier ligger i samfunnslivets økonomiske betingelser.

Den kapitalistiske produksjonsmåten

Vareproduksjonens fulle herredømme er karakteristisk for kapitalismen. Alle motsigelser i det borgerlige samfunn ligger i varen og i utvekslingen av vare mot vare. Selv om varebyttet eksisterte lenge før kapitalismen, var likevel økonomien i de førkapitalistiske formasjonene i alt vesentlig naturalhusholdning. Det enkelte føydalbruk førte en selvstendig tilværelse og byttet sjelden noe med omverdenen; de livegne jordbrukerne og håndverkerne produserte nesten alt som jordeieren og hans tjenerskap trengte. Jordbrukerne førte også naturalhusholdning. De dyrket ikke bare korn og holdt husdyr, men de vevde også, sydde sko og laget de redskapene de trengte. Selvsagt byttet man også i naturalhusholdningen noen arbeidsproduk-

Vareproduksjon

Varebytte

* Marx/Engels: *Werke* bd. 23, Dietz Verlag, Berlin 1962, s. 12.

ter, som salt, jern, krydder, luksusgjenstander på markedet, men denne utvekslingen spilte en uvesentlig rolle, for bare en liten del av produktet var beregnet på salg.

Tenk på den beskrivelsen av godsene som Nikolai Gogol gir i «Døde sjeler». Verken Manilov, Sobakevitsje, Korobotsjekaene, Plusjkin, Nosdrjov eller deres livegne jordbrukere hadde behov for markedsproduksjon. Selv om Nosdrjov hadde en forkjærlighet for byttehandelen, så var det et herrelune, men slett ikke noen økonomisk nødvendighet.

Under kapitalismen, derimot, produserer fabrikkene og jordbrukerne som regel for salg. Alle sider av livet i det kapitalistiske samfunn er gjennomsyret av vare-penge-forbindelsen. Varebyttet er det mest omfattende og dagligdagse forhold i det borgerlige samfunn. Alt blir gjort til gjenstand for kjøp og salg: «Hus, jordeiendommer, næringer, stillinger, titler, forfremmelser, landskap, kongeriker, forlystelser, fornøyelser og nytelser av alle slag som gledespiker, koner, ektemenn, barn, herskap, tjenere, blod, legemer og sjeler»* – slik beskrev den engelske forfatteren John Bunyan det borgerlige samfunn.

Vare og vareproduksjon

Hva er vareproduksjon? Vareproduksjon er samfunnsøkonomi organisert på en slik måte at produktene ikke framstilles til eget bruk, men for salg.

Under hvilke samfunnsmessige vilkår blir arbeidsprodukter til varer?

For at arbeidsprodukter skal bli varer, må for det første samfunnsmessig arbeidsdeling være innført, slik at hver enkelt ikke lenger produserer alt han trenger, men beskjeftiger seg med produksjon av bestemte ting. For det andre må produksjonsmidlene eies av enkeltmennesker eller kollektiver. Under disse to forutsetningene blir kjøp og salg av varer en økonomisk nødvendighet. Det finnes tre slags vareproduksjon: *Den enkle vareproduksjon*, der produktene framstilles av selvstendige småprodusenter – håndverkere og jordbrukere; *den kapitalistiske vareproduksjonen*, som drives av kapitalister som utbytter lønnsarbeiderne; *den sosialistiske vareproduksjonen*, som eksisterer i det sosialistiske samfunn og som skal behandles i annet bind av denne boka.

Den enkle vareproduksjonen er ikke bundet til en spesiell økonomisk samfunnsformasjon. Den finnes i forskjellige produksjonsmåter. Den oppsto da fellesskapet begynte å gå i oppløsning, eksisterte under slaveriet og føydalismen og fortsetter under kapitalismen og, til og med, i overgangsperioden til sosialismen.

Den kapitalistiske vareproduksjonen utviklet seg i føydalsamfunnet.

Utvidelsen av den samfunnsmessige arbeidsdelingen mellom håndverk og jordbruk, mellom by og land førte til at føydaløkonomien mer og mer ble trukket inn i markedsforholdene og ble lagt under pengenes makt. Slik la utviklingen av vareforbindelsene grunnen for føydalismens fall. Som Friedrich Engels skrev, hadde pengene underminert ridderborgene lenge før de nye kanonene slo bresjer i dem. Den kapitalistiske vareproduksjonen oppsto av den enkle vareproduksjonen i føydalismens oppløsningsperiode.

La oss sammenligne de viktigste kjennetegnene på enkel vareproduksjon og kapitalistisk vareproduksjon.

Enkel vareproduksjon hviler, i likhet med kapitalistisk vareproduksjon, på den samfunnsmessige arbeidsdelingen og på den private eiendomsretten til produksjonsmidlene og arbeidsresultatene. Så langt er begge av samme type. Men håndverkernes og jordbrukernes enkle vareproduksjon skiller seg ut fra den kapitalistiske vareproduksjonen ved at produsentene eier arbeidsproduktene.

Under kapitalismen tilhører arbeidsproduktene folk som ikke har lagt to pinner i kors for å framstille dem. Til gjengjeld eier de produksjonsmidlene. Her ligger den grunnleggende forskjellen på kapitalistisk vareproduksjon og enkel vareproduksjon.

Varens bruksverdi og verdi

En vare er et arbeidsprodukt som er produsert for bytte. Det er klart at den må tilfredsstillende et eller annet menneskelig behov, for ellers ville ingen kjøpe den. Den egenskapen en ting har når det gjelder å tilfredsstillende et behov hos menneskene kalles *bruksverdi*. Bruksverdien til brød, sukker, smør, melk, kjøtt og pølse består i at disse varene tilfredsstiller menneskenes behov for næring. Bruksverdien til sko, støvler og støvletter består i at disse varene tilfredsstiller menneskenes behov for fottøy. Ikke bare varer som umiddelbart tilfredsstil-

Den enkle
vareproduksjon

Kapitalistisk
vareproduksjon

Varens bruksverdi

Samfunnsmessig
arbeidsdeling

Privat eie av
produksjonsmidler

Tre slags
vareproduksjon:

ler menneskenes personlige behov, har bruksverdi. Produksjonsmidlene, som brukes til å framstille materielle goder, har også bruksverdi.

Menneskene kan få varer de trenger ved å kjøpe dem. Eksempelvis kan man for et bestemt pengebeløp kjøpe ett kjøleskap, eller fire dresser, eller tre symaskiner. Med andre ord: Ett kjøleskap koster like mye som fire dresser osv. Hva betyr det? Varene er svært forskjellige, så de må ha noe felles som gjør det mulig å sammenligne dem med hverandre i en bestemt proporsjon. Men fellesnevneren kan ikke være tingenes fysikalske, kjemiske eller andre naturlige egenskaper. Varer har bare én felles egenskap: *De er alle produkter av menneskelig arbeid.* Det gjør dem også målbare. Når en sammenligner forskjellige varer, sammenligner en i virkeligheten det arbeidet som er nedlagt i dem. Det arbeidet som er nedlagt i varen, danner dens *verdi*. Men arbeidet i seg selv er ingen verdi. Det skaper bare verdi under den forutsetning at produktet framstilles for bytte.

Det er ikke lett å skjønne hva verdien består i, for sier Karl Marx i *Kapitalen*, det finnes ikke ett eneste atom naturstoff i den. La oss forsøke å forklare begrepet verdi i tur og orden.

Når verdien representerer det arbeidet som er nedlagt i varen, så avhenger verdiens størrelse av det kvantum arbeid som må til for å produsere varen. Arbeidets omfang måles i tid, altså i arbeidstid. Følgelig er arbeidstida målestokken både for arbeidet og verdien. Selve arbeidstida måles i timer, dager osv.

Jo mer arbeid som nedlegges i produksjonen av en vare, desto høyere er verdien. Det kan en lett se ved hjelp av et enkelt eksempel. En gruvearbeider bryter jernmalm for 10 kroner. Den blir smeltet til råjern, som koster 30 kroner. Råjernet blir foredlet til stål, som koster 90 kroner. Av stålet kan man lage knappenåler til en samlet verdi av 300 kroner, eller knivblad (900 kroner), eller klokkefjærer (3000 kroner). Det brukes like mye stål til alle disse varene. Hvorfor er knivbladene dyrere enn knappenålene, og klokkefjærene dyrere enn knivbladene? Fordi det investeres ulike kvanta arbeid i produksjonen av disse varene.

Vareprodusentene arbeider under ulike vilkår, de nytter forskjellig verktøy og har forskjellige ferdigheter; de bruker heller ikke like lang tid på å produsere de samme varene. Men på markedet har like varer lik verdi. Følgelig avhenger varens verdi ikke av individuelle særtrekk i produksjonen og hos

produsentene, men bestemmes av de herskende arbeidsvilkår, av den *samfunnsmessig nødvendige arbeidstid*.

La oss anta at det finnes tre grupper av vareprodusenter som lager skotøy. Den ene produserer ett par sko på 7 timer, den andre på 10 timer og den tredje på 14 timer. Første og tredje gruppe er små og bringer bare et lite antall sko på markedet. Andre gruppe produserer mest.

Hvilken tid er samfunnsmessig nødvendig? Den tida som andre gruppe behøver, altså 10 timer. Hvorfor? Fordi den samfunnsmessig nødvendige arbeidstid ligger nært opp til, eller overensstemmer med arbeidstida i de bedriftene (de beste eller de dårligste) som produserer storparten av varene i vedkommende næringsgrein.

Nå kan vi bestemme verdibegrepet. *Verdien er det samfunnsmessig nødvendige arbeid som nedlegges i produksjonen av en vare.*

Verdibegrepet er en historisk foreteelse, og det gjelder bare i vareproduksjonen. I naturalhusholdningen eksisterte ingen verdi, og den vil heller ikke eksistere i den høyere fase av det kommunistiske samfunn, for der dør vareproduksjonen bort. Følgelig er verdien ingen egenskap hos tingene, men uttrykker de samfunnsmessige forbindelsene mellom menneskene som produserer varene.

Den samfunnsmessig nødvendige tid som må nedlegges i produksjonen av en varenhet, er ikke uforanderlig. Den blir redusert i takt med produktivkraftenes, teknikkens, vitenskapens og andre faktorerers utvikling.

I England kostet et pund garn i 1784 130 penny, men i 1923 var prisen falt til 11 penny. Grunnen var at straks spinnemaskinen var oppfunnet og tatt i bruk, ble mesteparten av alt garn produsert i fabrikk. Dermed ble garnets verdi bestemt av maskinproduksjonen. Hjemmeprodusentene som brukte rokk, måtte bruke mye mer arbeidstid på å lage garn enn fabrikkene, men likevel falt verdien av det garnet hjemmeprodusentene spant, til fabrikkpris. De klarte ikke å konkurrere og ble ruinert.

Som vi ser avhenger en vareenhets verdi av *arbeidsproduktiviteten*. Jo mer produktivt arbeidet er, jo kortere tid som brukes for å produsere en vare, desto lavere er varens verdi.

Arbeidsproduktiviteten måler en med den mengde produkter som framstilles i løpet av en tidsenhet (time, dag). Arbeidsproduktiviteten avhenger i første rekke av arbeidsinstrumentene, av deres tekniske fullkommenhet: jo bedre

Samfunnsmessig
nødvendig
arbeidstid

Verdibegrepet

Arbeids-
produktiviteten

maskinene er, desto mer produktivt er arbeidernes arbeid. Dessuten bestemmes arbeidsproduktiviteten av arbeidernes tekniske kvalifikasjoner, altså av deres evne til å bruke teknikken. Vitenskapens utviklingsnivå har også stor betydning. Jo raskere vitenskapens nyeste landevinninger innføres i produksjonen, desto høyere er arbeidsproduktiviteten i samfunnet. Sist, men ikke minst, avhenger arbeidsproduktiviteten av naturvilkårene: i jordbruket av jordsmonnet og klimaet, i grunnstoffindustrien av hvor rike malmgangene, oljekildene osv. er.

Arbeidsproduktiviteten øker ikke samtidig i alle bedrifter. Som regel heves den i første omgang i noen teknisk utviklede kapitalistiske bedrifter, som dermed gir eierne større profitt.

La oss anta at det i det overveiende flertall av bedrifter i en industrigrein produseres 8 vareenheter pr. arbeider og arbeidsdag (8 timer). I løpet av en arbeidstime produserer hver arbeider en verdi på 40 kroner, altså en verdi på 320 kroner pr. arbeidsdag.

Nå innføres det en teknisk forbedring i denne bedriften. Anvendelsen av dette nye verktøyet, eller denne nye metoden, dobler arbeidsproduktiviteten. Da produserer hver arbeider ikke 8, men 16 vareenheter i løpet av 8 timer. Følgelig faller hver vareenhets individuelle verdi fra 40 til 20 kroner.

Men en vares samfunnmessige verdi endres ikke fordi arbeidsproduktiviteten har økt i en teknisk utviklet bedrift. Den er fortsatt 40 kroner pr. stykk. Kapitalisten, som har tatt den nye produksjonsmetoden i bruk, selger sin vare til den samfunnmessige verdi og har en vinning på 20 kroner stykket i forhold til andre kapitalister. Dette overskottet er lik forskjellen mellom varens samfunnmessige og individuelle verdi.

Men nå vil de andre kapitalistene også ha mer profitt, de tar etter den teknisk utviklede bedriften, søker etter midler for å effektivisere produksjonen og øke arbeidsproduktiviteten. Imidlertid fører den allmenne hevingen av arbeidsproduktiviteten til at varens verdi faller.

Når flertallet av bedrifter i en industrigrein øker arbeidsproduktiviteten slik at det blir samfunnmessig normalt og typisk å produsere 16 i stedet for 8 vareenheter pr. arbeider i løpet av 8 timer, reduseres den samfunnmessige nødvendige tid for å produsere en vareenhet fra 1 time til 30 minutter. Dermed halveres også varens samfunnmessige verdi.

Til slutt er alle kapitalistene kommet i samme stilling. For å

få større profitt enn andre, vil de store kapitalistene igjen streve etter å heve arbeidsproduktiviteten i sine bedrifter. Prosessen begynner forfra igjen, men på produktivkreftenes nye og høyere utviklingsnivå.

Heving av arbeidsproduktiviteten er en nødvendighet for alle formasjoner, for det er den grunnleggende forutsetningen for samfunnets økonomiske og kulturelle utvikling. Hevingen av arbeidsproduktiviteten uttrykker både produktivkreftenes nye utviklingsnivå og produksjonsforholdenes karakter, altså produksjonsmåten, dens særdrag, bevegelse og utvikling.

Hver ny produksjonsmåte fører til høyere arbeidsproduktivitet, sammenlignet med tidligere produksjonsmåter, forsyner samfunnet med mer produkter og gjør det rikere. Veksten i arbeidsproduktiviteten viser den nye samfunnsordningens fordeler i forhold til den gamle.

Lenin understreket: «I siste innstans er arbeidsproduktiviteten det aller viktigste, det utslagsgivende for den nye samfunnsordningens seier. Kapitalismen har skapt en arbeidsproduktivitet som er ukjent under føydalismen. Kapitalismen kan beseires endelig og kommer til å bli endelig beseiret ved at sosialismen skaper en ny og langt høyere arbeidsproduktivitet.»*

Pengene

I et samfunn der varebytte finner sted, finnes det nødvendigvis penger. Pengene er bare en vare som spontant har skilt seg fra varenes verden og overtatt rollen som allmenn ekvivalent (det vil si at pengene er blitt en vare som uttrykker alle andre varers verdi). Da pengene kom i bruk, oppsto en nye økonomisk kraft som ga pengeeierne rikdom og makt. «Varenes vare, som gjemmer alle andre varer i seg, var oppdaget, tryllemiddelet som, alt etter ønske, kan omgjøres til enhver ønskverdig og ønsket ting. Den som hadde det, behersket produksjonens verden,»** skrev Friederich Engels. Med utviklingen av varepenge-forbindelsene vokser pengenes makt i samfunnet. I det borgerlige samfunn med dets høyt utviklede vareproduksjon, hersker pengene over menneskene og gjør dem til slaver. Pengene har bare hensikt som uttrykk for forholdene i

* V. 1. Lenin: «Det store initiativ», i «Kultur og kulturrevolusjon», s. 64, Ny Dag 1972.

** Friedrich Engels, «Familiens, privateiendommens og statens opprinnelse», Ny Dag 1976.

Pengenes rolle

samfunnet, for produksjonsforholdene. Da helten i romanen Robinson Crusoe satt alene på en ubebodd øy, kunne han bruke alt han hadde reddet fra skipet – med unntak av pengene. Robinson hadde ingen å bytte med, og dermed mistet pengene sin kraft, enda de i de borgerlige samfunn representerer det mest verdifulle. Myntene ble overflødige ting. «Elendig dritt» kalte Robinson pengene. «Hva duger dere til? For meg er dere ikke verd noe! Dere fortjener ikke engang at jeg bøyer meg for å plukke dere opp!»*

Gullet fungerer som allment anerkjent pengevare. Dets naturlige egenskaper gjør det godt egnet til den samfunnsmessige funksjonen som pengene har. Det lar seg lett dele, og det kan føyes sammen igjen uten å miste noe av sin verdi, det oksyderer ikke, det har lite volum og lav vekt i forhold til sin verdi. Penger oppfyller flere funksjoner. For det første tjener de som *verdimål*, det vil si som mål for alle andre varers verdi.

En vare selges for en bestemt pengesum, som uttrykker varens verdi. Varens verdi, uttrykt i penger, kalles *pris*.

Da alle varer uttrykker sin verdi i en bestemt mengde gull, er en måleenhet nødvendig. Gullet måleenhet kan bare være dets vekt. Vekten er gullet målestokk. Målestokken for prisene er vekten til det metallet som i det enkelte land tjener som pengeenhet og fastsetter prisen på alle varer. Eksempelvis svarer en dollar til 0,7367006 gram rent gull.

Vareprisene, som er verdien uttrykt i penger, avhenger av to størrelser når tilbud og etterspørsel ikke endrer seg, nemlig av varens og av gullet verdi. Jo lavere en vares verdi er, desto lavere er dens pris, jo større en vares verdi er, desto høyere er dens pris. Omvendt er det slik at jo lavere gullet verdi er, desto høyere er prisen på varen. Slik endres vareprisene direkte og proporsjonalt med varenes verdi, og omvendt, med gullet verdi.

Endringene i edelmetallenes verdi spiller en stor rolle i prisenes historie. Den prisrevolusjonen som skjedde etter at Amerika ble oppdaget, var nokså tam. De rike gullfunnene gjorde at gullet ble billigere, og det førte til at vareprisene økte.

Pengene oppfyller sin funksjon som verdimåler på en ideell måte. Med andre ord: For å kunne måle en vares verdi, må en bruke penger. Som følge av de stadige gjentakelsene av handlingen kjøp og salg, og av byttehandelen varer mot penger, setter kjøper og selger i tankene likhetstegn mellom

varen og en bestemt pengesum (gull), som svarer til varens verdi.

Begrepene «verdimål» og «målestokk for prisene» må ikke forveksles, for det er vesentlige forskjeller på dem. For det første: Gullet blir som verdimål satt i forbindelse med de øvrige varene, for det uttrykker og måler deres verdi, men som målestokk for prisene blir det satt i forbindelse med seg selv; det betyr at enheten er en bestemt gullmengde, som uttrykker varens pris. For det andre: Som verdimål fungerer pengene spontant, men staten bestemmer deres funksjon som målestokk for prisene.

Pengene tjener som *sirkulasjonsmiddel* i varebyttet, som skjer ved hjelp av penger. For å oppfylle denne funksjonen, må pengene ikke bare eksistere ideelt, men også reelt. Under sirkulasjonsprosessen vandrer pengene fra den ene til den andre. I det ene øyeblikket får vareprodusenten penger for sine varer, i det andre øyeblikket kjøper han fremmede varer for dem. I rollen som sirkulasjonsmiddel opptrer pengene bare som midlertidig mellommann i varebyttet. Derfor kan penger erstattes med symboler, med verdimerker, altså papirpenger. Det viktigste er bare at mottakeren godtar disse verdimerkene, og at andre godtar dem når han vil bytte dem mot andre varer. Derfor er papirpenger blitt godkjent som betalingsmiddel.

Den pengemengden som skal sirkulere, bestemmes av summen av vareprisene, delt på pengeenhetenes omsetningstall. Eksempel: Dersom det i et land omsettes varer for i alt 100 milliarder pengeenheter, samtidig som hver pengeenhet gjennomsnittlig omsettes fem ganger, må en ha 20 milliarder pengeenheter for å holde sirkulasjonen i gang. Men dersom hver pengeenhet omsettes ti ganger, trenger en bare 10 milliarder. Jo raskere pengene omsettes, desto mindre penger trenger en i sirkulasjonen.

I avisene møter vi ofte spesielle uttrykk som henger sammen med rystelsene i pengesirkulasjonen i de kapitalistiske land. Derfor skal vi se litt på de karakteristiske forbindelsene på dette området.

Når det utstedes papirpenger i overensstemmelse med den gullmengden som er nødvendig i sirkulasjonen, er papirpengenes kjøpekraft akkurat like stor som gullpengenes. Men vanligvis og særlig i krisetider, utsteder den borgerlige stat for mye papirpenger, for ellers kan den ikke dekke sine utgifter. Det skjer uten at det blir tatt hensyn til vareomsetningen. En slik masseproduksjon av papirpenger resulterer i nedskrivning, i

Verdimål og
prismålestokk

Pengene som
sirkulasjonsmiddel
i varebyttet

Papirpenger

Pengemengde

Inflasjon

Gull

Pengene som
verdimål

Pris

Pengene som
prismålestokk

* Daniel Defoe: «Robinson Crusoe», Damm 1968.

inflasjon. Inflasjonen er en stor byrde for de arbeidende, for lønningene øker langsommere enn prisene på eksistensmidlene. Småbedriftene og jordbrukerne er også skadelidende. Borgerskapet blir ikke så hardt rammet, og storkapitalistene tjener til og med på inflasjonen.

Når inflasjonen begynner å ryste den kapitalistiske økonomien, tar den borgerlige staten forholdsregler for å befeste pengesystemet. Da innfører den forskjellige pengereformer. I første rekke blir pengeenhetsens gullbasis redusert. Det kalles *devaluering*.

Pengene oppfyller funksjonen som *akkumulasjonsmiddel*, eller som middel til *oppheving av skatter*. Denne funksjonen skyldes at en for penger kan kjøpe alt en ønsker seg. Derfor er pengene en alminnelig inkarnasjon av samfunnsmessig rikdom. Når pengene trekkes ut av sirkulasjonen, blir de samlet som formue. Formue er bare fullverdige penger (gullpenger) og gjenstander av gull, sølv og edelsteiner.

Pengene opptrer ikke alltid konkret. Kjøp og salg av varer skjer ofte på kreditt. Årsaken til det er at det tar kortere eller lengre tid å produsere forskjellige varer. Ofte er produksjonen og omsetningen av varene preget av sesongen og etterspørrelsen. Eksempelvis har en industrikapitalist fabrikkert en traktor og sendt den på markedet. Bonden trenger en slik traktor, men pengene har han ikke før han får solgt avlingen. Han kjøper traktoren på kreditt, det vil si at betalingen blir utsatt. Her spiller pengene rollen som *betalingsmiddel*. Denne funksjonen har de også ved betalinger som ikke er forbundet med en varebevegelse, eksempelvis ved betaling av skatt.

I de økonomiske forbindelsene mellom landene opptrer pengene som *verdenspenger*. I denne rollen legger de bort sitt nasjonale hylster og framstår i sin opprinnelige form som gullbarrer. I avregningen mellom statene anvendes gull etter vekt.

Nasjonal valuta kan også nyttes som verdipenger når den, etter krav fra enhver stats banker, uten begrensninger kan veksles inn i gull etter gjeldende kurs, det vil si når valutaen er fritt konverterbar, eller innvekslingsbar. Fram til den første verdenskrigen fungerte hovedsakelig det engelske pund sterling som verdipenger. Seinere overtok den amerikanske dollar denne rollen. Etter den andre verdenskrigen gikk den amerikanske dollar ikke bare for å være like god som gull, men sto faktisk over gullet og kontrollerte pengemetallets pris. Den fiktive gullprisen som ble fastlagt i 1934, holdt seg på samme

nivå: 35 dollar for 1 troy-ounce gull = 31,1 gram. Men i de neste 30 årene økte vareprisene i verdenshandlen med gjennomsnittlig det to- til tredobbelte. Som følge av det ble prisen på gull kunstig lav.

Nå er problemet med å sikre det internasjonale pengeomløpet med en tilstrekkelig mengde gull og innvekslingsbare valutaer, blitt overordentlig skjerpet. Et uttrykk for det er valuta- og finanskrisen, som ryster den kapitalistiske verden. I 1967 ble kursen på det engelske pund sterling senket med 14,3 prosent. Det engelske pund fikk følge av den franske franc, som ble devaluert med 12,5 prosent i 1969. Seinere foretok noen andre land tilsvarende devalueringer av sine penger. USAs valuta- og finanssituasjon er fortsatt anstrengt på grunn av inflasjonen, som forårsakes av de stadige økingene i bevilgningene til militære formål. Dette til tross for devalueringen av dollaren og de krampaktige forsøkene på å stoppe valutakrisen.*

Verdiloven

Når kapitalistene organiserer produksjonen, handler de stort sett isolert fra hverandre, på egen hånd og på egen risiko. Derfor vet ingen på forhånd nøyaktig hvor mange bedrifter som har begynt å produsere de samme varene, hvilken varemengde som vil være produsert om ett år eller to år, hvor mye varer som blir sendt ut på markedet, og hvor mye befolkningen er i stand til å kjøpe. Dette fører til en spontan utvikling og til *anarki i produksjonen* – til at den kapitalistiske økonomien overhodet mangler organisasjon og plan. Kapitalisten, som i sin bedrift er den ubestridte hersker, blir slave av markedet, der de økonomiske lovene virker spontant.

Konkurransen, den skånselsløse kampen mellom kapitalistene om gunstigere vilkår for produksjonen og avsetningen, og om høyere profitt, er uløselig knyttet til anarkiet i produksjonen. I den kapitalistiske verden kan ingen få en eier til å nytte sine midler slik det ville være best for samfunnet.

Hvordan klarer en slik produksjon å eksistere, hvordan kan den utvikle seg?

Den loven som regulerer den kapitalistiske produksjonen elementært, er *verdiloven*.

* I 1971 ble USA-dollaren nedskrevet med 7,89 prosent, i 1973 med ytterligere 10 prosent, og uroen på valutamarkedet fortsetter.

Devaluering

Pengene som
akkumulasjons-
middel

Pengene som
betalingsmiddel

Pengene som
verdenspenger

I henhold til verdiloven, skjer utvekslingen av varer i samsvar med den samfunnsmessig nødvendige mengde arbeid som er nedlagt i produksjonen av varene. Den prisen som betales for en vare, skal være i overensstemmelse med varens verdi. Men på markedet dannes prisene spontant, under innflytelse fra tilbud og etterspørsel. Når varetilbudet er større enn etterspørselen, faller prisen under verdien. Og når etterspørsel og tilbud harmonerer, er prisen identisk med verdien. På grunn av prissvingningene, flytter kapitalistene sin kapital fra de produksjonsgreinene der vareprisene er lavere enn varenes verdi, til greiner der prisene er høyere.

La oss anta at en bil har en verdi på 20 000 kroner, men etterspørselen på markedet er svak: Kapitalistene visste ikke hvor stor etterspørselen etter biler ville bli. Derfor har de produsert flere biler enn nødvendig. Markedet reagerer straks med en spontan prissvingning. Som følge av konkurransen, faller bilens pris under verdien og utgjør ikke 20 000, men 15 000 kroner. Dette får eierne av bilfabrikkene til å innskrenke produksjonen. Mange kapitalister klarer ikke konkurransen og er nødt til å flytte sin kapital til andre industrigreiner, der prisene er høyere enn verdien. Mens det tidligere ble produsert 250 000 biler, blir det nå laget 170 000. Men nå viser det seg at kapitalistene har regnet feil igjen: Etterspørselen tilsvarer 200 000 biler. Prisen stiger igjen over verdien, la oss si til 23 000 kroner. Nå tar utvidelsen av produksjonen til igjen, og dermed tilstrømningen av kapital og arbeid fra andre greiner. Prisene kommer i bevegelse og synker under verdien. Igjen blir produksjonen innskrenket, prisene stiger over verdien ovs. Prisenes spontane svingning omkring verdien er den eneste mulige mekanismen for å regulere den kapitalistiske vareproduksjonen. Prissvingningene, som gjør produksjonen i den ene eller den andre industrigreinen mer eller mindre lønnsom, bestemmer om produksjonen skal utvides eller innskrenkes. Dette er innholdet i *verdiloven, som under kapitalismen regulerer vareutvekslingen og fordelingen av produksjonsmidlene og arbeidet mellom de forskjellige produksjonsgreinene.*

Svingningene i markedsprisene, i tilbud og etterspørsel, skaper ulikhet mellom produsentene, ruinerer noen og gjør andre rikere – det er det uunngåelige resultat av verdilovens virkning. Dersom kapitalisten ikke vil la seg presse ut av konkurransens arena og la seg ruinere, må han redusere prisen på sine varer, øke arbeidsproduktiviteten i sin bedrift og heve det tekniske nivået i produksjonen.

La oss anta at en bestemt vare blir solgt til sin verdi, eksempelvis for 2 kroner stykket. Det betyr at etterspørselen er nøyaktig like stor som tilbudet, for bare på det vilkår svarer prisen til varens verdi. Så øker en teknisk utviklet bedrift arbeidsproduktiviteten med 100 prosent og dobler dermed sin produksjon for markedet. Nå er tilbudet større enn etterspørselen, og prisen faller uvegerlig under verdien, eksempelvis til kr. 1,50 pr. stykk.

Dette er ikke så farlig for eieren av den utviklede bedriften, for han kan også nå selge sine varer til en pris som ligger over varens individuelle verdi. Men situasjonen blir vanskelig for eierne av gjennomsnittsbedrifter. Prissenkingen reduserer deres inntekter betraktelig. Det setter dem ute av stand til å konkurrere og kan føre til konkurs. Derfor er de tvunget til å ta nye produksjonsmetoder i bruk i sine bedrifter, og til å anskaffe nytt utstyr dersom de vil fortsette å være kapitalister.

Konkurranseskampen er i en viss grad en stimulans til innføring av ny teknikk og til modernisering av produksjonen. Samtidig fører konkurranse og anarki i produksjonen til tilintetgjørelse av produktivkrefter og skaper nød og elendighet blant de arbeidende. Hvordan det skjer, skjønner vi når vi har gjort oss fortrolige med mekanismen i kapitalens utbytting av arbeidet.

Hvordan kapitalen utbytter arbeidet

Den kapitalistiske produksjonen er underordnet ett mål – å gjøre kapitalistene rikere. På bekostning av hvem blir dette målet nådd?

Før en kan selge varene på markedet og tjene penger, må en produsere dem, for utelukkende arbeidet er i stand til å skape verdi. Kapitalisten er ingen slaveholder eller føydalherre, han har ingen slaver eller livegne som han kan bestemme over på samme måten som han bestemmer over sin eiendom. Men han eier produksjonsmidler, og i samfunnet eksisterer proletariatet, som ikke eier produksjonsmidler. Arbeideren er ikke personlig avhengig av kapitalisten, men for å leve, er han tvunget til å tinge seg bort til kapitalisten, til å selge sin *arbeidskraft* til ham. Idet kapitalisten kjøper arbeidskraft, tilegner han seg den eneste vare som er i stand til å skape verdi.

Som vare blir arbeidskraften solgt til en bestemt verdi.

Arbeidet
skaper verdier

Kjøp og salg
av arbeidskraft

Menneskene er bare i stand til å arbeide når deres livsnødvendige behov blir tilfredsstilt. Hver dag trenger arbeideren en bestemt mengde brød, kjøtt, smør, sukker, hver dag sliter han ut klær og sko for et bestemt beløp, han bruker en bestemt mengde ved, kull eller strøm for å varme opp leiligheten, han må ernære familien mens barna vokser opp til ny «levende» vare for kapitalisten. Derfor er arbeidskraftens verdi lik verdien til de eksistensmidlene som må til for at arbeideren og hans familie kan eksistere.

Arbeidskraftens verdi er forskjellig i de ulike land og til ulike tider. Verdien avhenger av de naturlige betingelsene, av de arbeidendes levenivå slik det har utviklet seg i historiens løp. Også økonomiske årsaker – utviklingen av produksjonen, det tekniske framsteg osv. – har innflytelse på verdien. På den ene siden reduserer veksten i arbeidsproduktiviteten verdien av arbeidernes eksistensmidler, og følgelig faller arbeidskraftens verdi. På den andre siden stiger transportutgiftene etter hvert som byene vokser. Utgiftene til nye tjenester, eksempelvis strøm og telefon, øker. Nye kulturelle behov oppstår. Dagens arbeider i de kapitalistiske land lever ikke uten aviser, kino, radio, fjernsyn osv. Når behovene til arbeideren og hans familie vokser, stiger arbeidskraftens verdi. Men det viktigste som påvirker arbeidskraftens verdi, er proletariatets klassekamp mot borgerskapet, for bedring av sin livssituasjon.

Når kapitalisten kjøper arbeidskraft, forbinder han den med produksjonsmidlene. Det blir reist fabrikkbygninger, råstoffer blir kjøpt inn, arbeideren stiller seg ved dreiebenken, og alt går sin gang.

Arbeidskraftens og produksjonsmidlenes rolle er forskjellig. Arbeidskraften skaper ny verdi, men produksjonsmidlene kan ikke skape noen verdi. Produksjonsmidlenes verdi vedlikeholdes gjennom arbeidernes arbeid og overføres til de varene som produseres, alt etter hvor stor slitasjen er. Dersom en maskin kan produsere i 10 år, mister den hvert år en tiendedel av sin verdi, og denne forringelsen blir overført til verdien av de varene som maskinen produserer. Råstoff, eksempelvis bomull, går i foredlet tilstand fullstendig opp i det nye produktet, i bomullsstoffet, og hele råstoffets verdi overføres til bomullsstoffets verdi.

Derson materialet til en frakk med fôr, knapper osv. har en verdi på 250 kroner, og skredderen tar 150 kroner for sitt arbeid, er den ferdige frakkens verdi 400 kroner. Den gamle verdien på 250 kroner ble vedlikeholdt gjennom skredderar-

beidet og overført til frakken. Den nye verdien, som skredderen har skapt i arbeidsprosessen, utgjør 150 kroner.

Den nye verdien som arbeiderne skaper i den kapitalistiske produksjonsprosessen, overstiger verdien av varens arbeidskraft.

La oss anta at en arbeider produserer ny verdi for 60 kroner i timen, og at arbeidskraftens dagsverdi er 180 kroner. I dette tilfelle må han arbeide i 3 timer for å erstatte utgiftene til arbeidskraft. Arbeideren har imidlertid ikke solgt en viss mengde arbeid, med sin arbeidskraft, og den disponeres av han som har kjøpt arbeidskraften. Derfor må proletaren arbeide hele arbeidsdagen. Dersom den er 8 timer, produserer arbeideren hver dag ny verdi for 480 kroner. Dermed skaper han med sitt arbeid mer verdi i produksjonsprosessen enn hans arbeidskraft har.

Differansen, som kapitalisten tilegner seg uten betaling, er kilden til hans rikdom, nemlig *merverdien*.

Den kapitalistiske utbyttingens vesen består altså i produksjonen av merverdi, og i at kapitalistene tilegner seg denne merverdien.

Lønnsarbeidssystemet er et system for lønns-slaveri.

Vi ser at arbeidsdagen består av to deler. I den første delen (den nødvendige arbeidstid) skaper arbeideren den verdien som svarer til verdien av hans arbeidskraft. I den andre delen (merarbeidstida) skaper han merverdi for kapitalisten. Derfor arbeider han lengre tid for seg selv jo kortere tid han arbeider for kapitalisten, og omvendt. Selvsagt prøver kapitalisten stadig å forlenge merarbeidstida mest mulig, forsterke utbyttingen av arbeiderne og trekke mer profitt ut av deres arbeid.

Utvinnningen av merverdi er den viktigste drivfjæra for kapitalistens virksomhet. Som regel er det helt likegyldig for ham hva han produserer – klær, sko, kjøtt, brød, sukker og andre ting som er til nytte for menneskene, eller våpen, som sprer død og ødeleggelse. Men han må produsere bruksverdier, for det er en nødvendig forutsetning for produksjonen av merverdi. Karl Marx skrev: «Å lage stål er bare et påskudd for å lage pluss.»*

Produksjonen av merverdi gjennom utbytting av lønnsarbeiderne er *kapitalismens økonomiske grunnlov*. Som vi ser, avslører denne loven både målet for den kapitalistiske produksjonen, og midlene for å nå det.

* Karl Marx: *Das Kapital*, bd. I, s. 278.

Merverdi

Nødvendig
arbeidstid

Merarbeidstid

Kapitalismens
økonomiske
grunnlov

Merverdi skapes bare i materiell produksjon, og ved første øyekast kan det synes som om industrikapitalistene tilegner seg hele merverdien. I virkeligheten foregår det en innbitt kamp mellom de forskjellige kapitalistgruppene om fordelingen av merverdien. Konkurransen er skånselsløs. Til å begynne med disponerer industrikapitalistene over hele merverdien, og de gir kjøpmenn, banker, osv. deres andel. Som regel selger industrikapitalisten sine varer en gros til handelskapitalistene, som formidler dem til forbrukerne. Varen må jo ikke bare produseres, men også selges. Dersom industrikapitalisten selv skulle ta seg av salget av sine varer, måtte han bruke penger til lokaler, lønn til ekspeditørene osv. Derfor overlater han salget av varene til handelskapitalisten, som må få sin andel av merverdien.

I det kapitalistiske samfunn er følgelig all slags inntekt som ikke stammer fra eget arbeid – handelsavanse, renter på lån, bankenes overskott osv. – former for merverdi. Deres eneste kilde er merarbeidet til de arbeiderne som er sysselsatt i materiell produksjon. Det betyr at arbeiderne ikke bare blir utbyttet av den kapitalisten de arbeider hos, men av hele kapitalistklassen.

Kapitalen

I det kapitalistiske samfunnet blir produksjonsmidlene kjøpt og solgt for penger, det vil si at de er en vare og har en verdi. Produksjonsprosessen begynner med at kapitalisten kjøper produksjonsmidler og arbeidskraft. Forbindelsen mellom dem har produksjon av varer som resultat. Så selger kapitalisten produktene for sin bedrift for et beløp som er større enn det han har brukt for å produsere dem. *Den verdien som bringer merverdi gjennom utbytting av lønnsarbeidet, kalles kapital.*

De borgerlige ideologene påstår at kapitalen opphavelig oppsto gjennom eiernes arbeidsglede og andre dyder: De sparsomme ble kapitalister, mens lathansene og ødelandene ble lønnsarbeidere. Marx avslørte denne løgningen, som er myntet på de enfoldige. Kapitalen oppsto som resultat av rov, vold, av at bøndene ble jaget fra gård og grunn, gjennom utplyndring av koloniene. Men selv om en går med på at den første kapitalen stammet fra arbeid, endrer ikke det noe av dens vesen, for etter noen år er hele kapitalen i alle tilfelle erstattet av merverdi, det vil si med resultatet av utbyttingen. Hvis det ikke eksisterte noen utbytting av lønnsarbeiderne, som skaper merverdien,

ville kapitalistene raskt ha brukt opp sin startkapital, slik at de sto der med tomme hender. La oss anta at alle midler som investeres i en bedrift, altså hele kapitalen, utgjør 100 000 kroner, og at lønnsarbeiderne hvert år produserer merverdi for 20 000 kroner. La oss videre anta at kapitalisten bruker hele merverdien til personlige ting. I dette tilfellet er summen av den merverdien han forbruker i løpet av fem år, lik startkapitalen. Uten å utbytte lønnsarbeiderne, ville kapitalisten altså ikke ha midler igjen etter fem år. Bedriftseieren opprettholder kapitalen ved hjelp av merverdien, som han presser ut av arbeiderne.

I praksis sløser bedriftseierne ikke bort hele merverdien. Begjæret etter profitt gjør at de utvider produksjonen og bruker en del av sin vinning til det. Men utvidelse av produksjonen og øking av tallet på utbyttede arbeidere får merverdien til å vokse, og denne merverdien innkasserer kapitalisten. Kort og godt finner en ikke engang i eventyrene et slikt bord-dekk-deg: Herren lever stadig mer overdådig, men likevel øker hans rikdom.

Av dette kan vi trekke to slutninger. For det første: All kapital er et resultat av utbytting. For det andre: Verken pengesummer, hvor store de enn måtte være, eller produksjonsmidlene – fabrikker, råstoffer, brennstoffer og maskiner – er i seg selv kapital. De kan først bli til kapital under bestemte forutsetninger. Når det finnes en klasse av privateiere av produksjonsmidler, og en klasse av lønnsarbeidere som selger sin arbeidskraft som vare. *Kapitalen representerer altså det samfunnsmessige forhold mellom kapitalistene og arbeiderne, et forhold som bygger på utbytting av arbeidet.*

Med avskaffingen av den kapitalistiske samfunnsordningen blir produksjonsmidlene samfunnsmessig eiendom. Arbeidskraften opphører å være vare, og kapitalen opphører å eksistere som historisk kategori.

Kapitalens akkumulasjon og forverringen av proletariatets stilling

Merverdien er kilden til den kapitalistiske akkumulasjonen. En del av den bruker kapitalistene til å tilfredsstille sine personlige behov, men resten investerer de i produksjonsutvidelser: Merverdien forvandler seg til kapital, den blir kapitalisert. Denne prosessen kalles *kapitalens akkumulasjon*.

Kapitalen økes

«Kapital» eksisterer bare under bestemte forutsetninger

Med utvidelse av produksjonen vokser merverdien, som kapitalisten tilegner seg. Dermed får han anledning til å utvide produksjonen enda mer, utbytte enda flere arbeidere og tilegne seg enda større merverdi. Mens veldige rikdommer konsentres på den ene polen i samfunnet og utbytterklassens luksus og snylting vokser, øker utbyttingen av proletariatet på den andre polen. Kløften blir dypere mellom dem som med sitt arbeid skaper alle rikdommer, og dem som tilegner seg disse rikdommene. Det er *loven for den kapitalistiske akkumulasjonen*.

Under den tidlige kapitalismen presset den vordende kapitalist alt han kunne ut av proletariatet. Dessuten snudde han på skillingen for å øke kapitalen. Det er ingen tilfeldighet at man i skjønnlitteraturen stilte aristokratene, som ødslet bort store formuer, opp mot de beregnende og gjerrige bedriftseierne, bankeierne og ågerkarlene: Dombey, * Nucing, ** Gobseck. ** Den gangen var kapitalisten ofte dag og natt i fabrikken, han kjente arbeiderne personlig og førte selv regnskapene.

Med kapitalens akkumulasjon hopper de mest framgangsrike forretningsfolkene opp veldige formuer og deltar ikke lenger selv i arbeidet. Etterkommerne til Dombey og Gobseck eier mange milliarder franc, dollar eller pund sterling. De behøver ikke å spare. De slår stort på det: de bygger palasser med svømmebasseng som er forsynt med fliser av gull, de kjøper gamle borger i England og sender dem til Amerika, de arrangerer ball for sine yndlingshunder og oppretter til og med testamente for sine firbeinte venner.

Kapitalismen gir ikke bare en håndfull snyltere mulighet til å leve av å utbytte arbeidet, og til å leve i sus og dus. Den dømmer også en del av proletariatet til arbeidsløshet og nød og tar eksistensgrunnlaget fra dem.

Arbeidsløsheten er en uunngåelig følgesvenn til det kapitalistiske system. Den opptrådte allerede i kapitalismens tidligste utviklingsstadier. Det tekniske framsteget, anvendelsen av maskiner med større kapasitet, reduserte etterspørselen etter arbeidskraft. Til å begynne med hadde arbeidsløsheten midlertidig karakter og forsvant mer eller mindre raskt, men seinere ble den en permanent foreteelse. I samfunnet finnes en hel hær av mennesker som er uten arbeid. De utgjør den såkalte arbeidets reservehær. I de seinere år har til eksempel arbeidsløsheten i USA svingt mellom 3 og 5 millioner. Hvor ligger

* Personen i romanen «Dombey og sønn» av Charles Dickens.

** Personer i Honoré de Balzacs romaner.

årsakene til arbeidsløsheten? Har den nye teknikken skylda for at en del mennesker ikke har det daglige brød? Fra historien vet vi at ludditene* tenkte slik og rettet sitt hat mot maskinene. Men det skyldes naturligvis ikke teknikken. Det viser den kjensgjerningen at de i de sosialistiske land, der ny teknikk stadig innføres i produksjonen, finnes det ingen arbeidsløshet.

Arbeidsløsheten har sin årsak i det kapitalistiske økonomiske systemet. Det tekniske framsteget, som gjør det mulig å produsere mer med mindre arbeidsinnsats, skaper forutsetninger for å forkorte arbeidsdagen og heve arbeidslønna. Kapitalisten fornyer imidlertid ikke maskinparken av hensyn til arbeiderne, men for å øke sin profit. Derfor handler han akkurat motsatt. Han sier opp en del av arbeiderne og tvinger de øvrige til å arbeide enda mer intensivt. Hvorfor lykkes det ham? Jo flere som er arbeidsløse, desto sterkere klamrer de som har arbeid, seg til sine arbeidsplasser: Frykten for å miste sitt eksistensgrunnlag, driver dem bedre enn noen pisk. Følgelig utnytter kapitalistene arbeidsløsheten og bruker den som pressmiddel mot den sysselsatte delen av arbeiderklassen.

Om dette skrev de amerikanske finansmagnatenes avis Wall Street Journal helt åpent: «En murer som ser to arbeidsløse stå i porten og vente på å få hans plass, vil mure flere teglstein uten å forlange ekstrabetaling eller ansporende lønn».

Hva det betyr å miste arbeidet i USA, erfarer vi fra et brev fra en David Hume til en amerikansk avis: «Av yrke er jeg ingeniør. Jeg har arbeidet i seks år i en metallurgisk bedrift i nærheten av Philadelphia. Den 30. november i fjor fikk jeg oppsigelse pr. 31 desember. Jeg ba om å få lov til å fortsette å arbeide, henviste til min dårlige helse og til at min kone ventet barn. Selskapet avsto min bønn kaldt. Min kone og jeg var rystet over den ulykken som hadde rammet oss. Jeg kom på sykehus, men etter en uke måtte jeg forlate det, for min kone var blitt syk av opphisselsen. Barnet ble født for tidlig og døde etter tolv timer. Jeg la meg igjen inn på sykehus. Men man må jo betale for det. Betale for legebehandlingen, for senga, for plassen i fødeklinikken, for barnets begravelse. Snart måtte vi selge huset vårt og alle våre eiendeler. Vi vet ikke vår arme råd. Vi vil ikke fortsette å leve.»

Den moderne teknikk er et vidunderlig produkt av den menneskelig forstand, den letter menneskenes arbeid og kan gi

* Tilhengere av maskinstormer-bevegelsen i England fra midten av det 18. til begynnelsen av det 19. hundreåret. Den ble ledet av Ned Ludd.

dem et liv i velstand. Men under kapitalismen fører anvendelsen av teknikken til økt utbytting. Ikke bare de arbeidsløse lider. Økingen av arbeidsintensiteten betyr jo ikke noe annet enn at arbeiderne blir utslitt før tida. Mange proleterer som utsettes for de intensive arbeidssystemene som anvendes i den kapitalistiske produksjon, blir invalide allerede i 40–45 årsalderen.

Forverringen av hele proletariatets livssituasjon er ingen rettlinjert og uavbrutt prosess, men kan forsterkes eller reduseres, alt etter de konkrete omstendigheter og særdrag i det enkelte land. Kapitalistenes angrep på de arbeidendes livsrettigheter møter sterk motstand fra arbeiderklassen. Med besluttsomme aksjoner som streiker osv. lykkes det proletariatet å oppnå noen innrømmelser: en viss heving av arbeidslønna, eller forkortelse av arbeidsdagen. Men alt dette endrer ikke noe ved den kjensgjerningen at utbyttingen av proletariatet som helhet øker i den kapitalistiske verden.

Særlig de *økonomiske krisene*, den katastrofale tilbakegangen i produksjonen, medfører stor nød for de arbeidende. Kapitalistene bestreber seg alltid på å øke produksjonen: det er ikke bare begjæret etter profitt som driver dem til det, men også konkurransekampen. Men befolkningens inntekter vokser ikke, eller de vokser bare meget langsomt. Med andre ord: den betalingsdyktige etterspørselen etter varer fortsetter å henge langt etter produksjonen. Periodisk får dette et slikt omfang at veldige lagre av produkter hoper seg opp, mellomstore kapitalister og bønder blir ruinert, tusener av bedrifter stenger, arbeidsløsheten øker raskt, og arbeidslønna går ned.

Ved første øyekast ser det ut som om overproduksjon er årsaken til krisen. Men i virkeligheten finner varene ikke kjøpere, ikke fordi det ikke er behov for dem, men fordi kjøperne ikke kan betale dem. Forbruket bestemmes ikke av en tom mage, men av innholdet i pengepungen. Resultatet er en så unaturlig foreteelse som hunger midt i overfloden. Forretninger og lagre er overfylte av mat og andre varer, men for kapitalistene er det gunstigere å la dem bli ødelagt, enn å selge dem billig. Kapitalistene gjør alt de kan for å forhindre en prisreduksjon, slik at de seinere kan ta igjen det de taper.

I 1934 sultet 2 400 000 mennesker i hjel i de kapitalistiske land, men i USA tilintetgjorde man over 1 million jernbanevognlaster korn (nok til å ernære 100 millioner mennesker i ett år,) 267 000 vognlaster kaffe, 258 000 tonn sukker, 26 000 tonn ris, 25 000 tonn kjøtt og mange andre produkter.

Krisene viser kapitalismens rovgriske vesen. De beviser at kapitalismen bremser utviklingen av produktivkraftene og på mange måter setter menneskeheten tilbake. Det er blitt særlig tydelig nå, da kapitalismen opplever sitt siste stadium.

Imperialismen

Kapitalismens siste stadium

I slutten av det 19. århundret var hele verdens oppmerksomhet rettet mot Mellom-Amerika og Sør-Afrika, der den spansk-amerikanske krigen og boerkrigen ble utkjempet. Disse blodige hendingene markerte kapitalismens overgang til det høyeste og siste stadium i sin utvikling, nemlig *imperialismen*.

Men en skal ikke bare forbinde begrepet «imperialisme» med det å erobre andre land med vold. Kapitalismens utvikling førte til skjebnesvangre endringer i det borgerlige samfunnets økonomiske og politiske ordning. Også derfor taler vi om at kapitalismen har trådt inn i sitt siste utviklingsstadium.

Imperialismen representerer imidlertid ingen spesiell samfunnsordning som skiller seg ut fra det kapitalistiske systemet. Nå som før danner den kapitalistiske eiendomsretten til produksjonsmidlene det økonomiske grunnlaget for det borgerlige samfunn i imperialismens tidsalder, uansett hvilke konkrete former denne eiendomsretten opptrer i, om det er som privatpersoners eller korporasjoners eiendom, eller som statskapitalistisk eiendom. Økonomiens utgangspunkt er og blir produksjonen av merverdi, og at kapitalistklassen utbytter lønnsarbeiderklassen.

Under imperialismen virker de samme økonomiske lover som under kapitalismen: merverdiloven, den allmenne loven for kapitalistisk akkumulasjon, konkurranseloven osv.

Lenin har gitt en allsidig karakteristikk av imperialismen. Han påviste at imperialismen for det første er monopolkapitalisme, for det andre snyltende eller råtnende kapitalisme, for det tredje døende kapitalisme. Hvis en vil gi en kortest mulig definisjon av imperialismen, kan en kalle den *monopolkapitalisme*.

Hva er monopoler, og hvordan skiller monopolkapitalismen seg ut fra førmonopol-kapitalismen? Monopoler er gigantiske kapitalistiske sammenslutninger som i en eller flere greiner av økonomien hersker monopolistisk, det vil si alene. De oppsto

Konsentrasjon av produksjon og kapital

som et lovmessig resultat av konsentrasjonen av produksjonen og kapitalen.

Frikonkurransen i industrikapitalismens tidsalder fører til at småbedriftene presses ut over sidelinja av de store. Slik skjer *konsentrasjonen av produksjonen, det vil si at produksjonen samles i stadig større foretak*. Det foregår også en konsentrasjon av kapitalen, som stadig øker på bekostning av mervervidelen, som den er forbundet med. Ved siden av kapitalens konsentrasjon, finner også en *sentralisering* av kapitalen sted. Det er en frivillig eller nødtvungen sammenslutning av flere kapitaler: Frivillig sammenslutning oppstår når aksjeselskaper dannes, mens nødtvungen sammenslutning skjer når mindre firmaer blir slukt av større i konkurransekampen.

Sentralisering av kapital

Mellom de store kapitalistene blir konkurransekampen ført særlig heftig og ødeleggende. Hver enkelt prøver å rive markedet til seg og ruinere konkurrentene. Når dette ikke er mulig, forsøker de å bli enige om omfanget av produksjonen, prisene osv. Noen dusin industrigiganter kommer snarere fram til en avtale enn flere hundre eller noen tusen småbedrifter. Slik fører konsentrasjonen og sentraliseringen av kapitalen og produksjonen til at det oppstår *monopoler*.

Konkurranse

Allerede i begynnelsen av det 20. hundreåret ble det dannet monopolgrupper i de utviklede kapitalistiske land. Det var særpregede imperier som hersket over olje, kull, stål osv. Fem monopoler hersker i metallurgien i USA. De to største er United States Steel Corporation og Bethlehem Steel Corporation. De behersker fire femteparter av stålproduksjonen. I oljeindustrien regjerer en av verdens største truster, nemlig Standard Oil Company, den kjemiske industrien kontrolleres av konsernet Duponet de Nemours, elektroindustrien av General Electric. I bilindustrien bestemmer General Motors, Ford og Chrysler.

I kjemiindustrien i Forbundsrepublikken Tyskland hersker IG Farbens etterfølgere, i maskinproduksjonen konsernene Mannesmann og Klöckner. Stålproduksjonen kontrolleres av konsernene til Flick, Thyssen og andre.

I England behersker i første rekke rustningskonsernet Vickers metallurgien, Royal Dutch/Shell oljeindustrien og Imperial Chemical Industries kjemiindustrien. I Frankrike ligger 80 prosent av stålproduksjonen i hendene på fire monopolgrupper. Trusten Pechiny Ugine Kuhlmann kontrollerer 80 prosent av aluminiumsproduksjonen, og tekstilfirmaet Boussac 70 prosent av produksjonen av bomullsstoffer.

De store monopolene hersker også i finanssystemet, handelen osv. I USA kommanderer eksempelvis noen mektige finansgrupper hele landets økonomi og bestemmer dets politikk. Det oppstår også internasjonale monopoler, som omfatter kapitalister i forskjellige land. De deler markedene og råstoffkildene seg imellom.

Den kjensgjerningen at monopolene under imperialismen avløser frikonkurransen, betyr ikke at all konkurranse avskaffes. I de kapitalistiske land finnes det ennå mange mellomstore og små bedrifter og en mengde små vareprodusenter – jordbrukere og håndverkere. Naturligvis er de ikke i stand til å kjempe mot monopolsammenslutningene og er tvunget til å yte tributt til monopolene. I USA selger til eksempel de fleste farmerne sine produkter en gros til store handelsselskaper, som så selger videre til detaljist. Farmerne er vergeløse overfor monopolene og må godta den prisen de dikterer. Monopolistene utnytter dette og senker engrosprisene, samtidig som de øker prisene til detaljist. Prisforskjellen innbringer dem utrolige gevinster, samtidig som mange tusen farmere blir ruinert hvert eneste år.

Dette eksemplet viser mekanismen bak dannelsen av monopolpriser. I imperialismens tidsalder blir storparten av varene ikke solgt for priser som dannes fritt på markedet: monopolene har anledning til å fastsette høyere priser, som gir dem *ekstraprofitt* på bekostning av arbeiderne og de andre arbeidende lag i befolkningen.

Monopolene vil sette det veldige kapitaloverskottet som de har hopet opp, i omløp. De er ikke tilfreds med de inntektsbringende kapitalinvesteringene i det nasjonale næringslivet og søker febrilsk etter nye områder for sin aktivitet. *De eksporterer kapital* i stadig større omfang og plasserer den i utenlandske industri- og handelsforetak.

Før den andre verdenskrigen ble kapital i første rekke utført til kolonier og lite utviklede, økonomisk tilbakeliggende land. Her lovet kapitalplasseringene særdeles høye profitter, for bedriftseierne behøvde på langt nær å betale så høye lønninger som i Europa eller i USA.

Monopolistene investerte sin kapital i kolonilandene. Til gjengjeld fikk de en endeløs strøm av gull og edelsteiner fra Afrika, olje fra Det nære Østen og Midt-Østen, kautsjuk fra Malaya, kobber og tinn, kaffe og frukt fra Sør-Amerika. Selvsagt var monopolene i de stater som hadde kolonier, i en gunstig situasjon. De som «kom til bordet der det kapitalistis-

Ekstraprofitt

Kapitaleksport

Kolonlene

ke herremåltidet ble holdt, etter at plassene allerede var opptatt»,* forlangte med stadig større styrke sin andel av utplyndringen av koloniene. Det var årsaken til de imperialistiske krigene om en nyoppdeling av verden.

Situasjonen skjerpes ved at de kapitalistiske lands utvikling er svært ujevn, akkurat som i et langrenn, der deltakernes plassering stadig endrer seg. De land som ennå i går var de økonomisk og militært sterkeste, er i dag nødt til å vike plassen og slippe konkurrentene forbi. Men i morgen vil styrkeforholdet mellom de imperialistiske makter igjen endre seg. Og de som nå ligger i teten, vil forsøke å utnytte sitt midlertidige forsprang til å omfordele markedene, innflytelsessfærene og territoriene til egen fordel. De sterkeste gjør krav på verdensherredømmet. Den *loven* som Lenin oppdaget om *kapitalismens ujevne utvikling i imperialismens tidsalder* medfører dannelsen av fiendtlige grupperinger av imperialistiske makter, som er splittet av skarpe motsigelser.

Endringer i kapitalismens økonomi er forbundet med endringer i kapitalismens politikk.

Lenin viste flere ganger til at overgangen fra demokrati til reaksjon er karakteristisk for imperialismen. Monopolborgerskapet, som skjerper utbyttingen av de arbeidende, går stadig oftere over til terroristiske regjeringsmetoder for å bryte motstanden fra folkemassene. Fascismen er den mest åpne form for et slikt terrordiktatur fra monopolenes side.

Men heldigvis avhenger ikke alt av monopolistenes vilje, og det lykkes dem ikke alltid å opprette terrorregimer. Arbeiderklassen gjør motstand mot monopolene. Sammen med alle progressive krefter i samfunnet, er arbeiderklassen i stand til å avverge en seier for reaksjonen.

Statsmonopolkapitalismen

Allerede i de første tiårene av det 20. hundreåret viste det seg tegn på en forbindelse mellom de kapitalistiske monopolene og den borgerlige stat. Lenin trakk den slutningen av disse tegnene, at monopolkapitalismen etter hvert vokser over i statsmonopolkapitalisme.

Hva består denne foreteelsens vesen i? For å kunne svare på dette spørsmålet, må vi for det første undersøke hvilke endringer som har skjedd i forbindelse mellom monopolene og

* V. I. Lenin: «Krieg und Revolution», i *Werke*, bd. 24, Dietz Verlag, Berlin 1969, s. 401.

den borgerlige stat, og for det andre hvordan selve statens rolle har endret seg i de imperialistiske land.

Helt siden den borgerlige staten oppsto, har den vært et instrument for kapitalistenes klasseherredømme, og den har uttrykt hele denne klassens vilje og interesser. Selvsagt hadde storborgerskapet størst innflytelse på statlige saker, på den innen- og utenrikspolitiske kurs. Men i frikonkurransens tidsalder foregikk det en kamp om den bestemmende andelen av makten mellom de forskjellige lag i den herskende klasse. Denne kampen ble bare innstilt når utbytterne samlet sine krefter for å slå ned revolusjonære reisninger blant de arbeidende. Da kapitalismen trådte inn i sitt imperialistiske stadium, ble situasjonen endret. Konsentrasjonen av produksjonen og sentraliseringen av kapitalen ga monopolistene en slik økonomisk styrke at de andre lagene i borgerskapet ikke lenger kunne måle krefter med dem i kampen om makten.

Jo mer monopolenes økonomiske herredømme befestet seg, desto mer åpent anstremte de seg for å herske suverent, og for å underordne seg statsapparatet fullstendig. Mens storkapitalistene til å begynne med, i første rekke, virket ved hjelp av sine agenter (de betalte parlamentsmedlemmer og ministre og kjøpte ledere for politiske partier), sjenerte de seg stadig mindre. De trådte fram fra kulissene og gjorde krav på de høyeste stillingene i staten. I de seinere år har denne prosessen fått særlig stort omfang. Den amerikanske presidenten Eisenhower regjering ble i sin tid kalt de sytten millionærenes regjering. Også i seinere regjeringer har storkapitalistene hatt viktige stillinger. Det betyr selvsagt ikke at monopolene har gitt avkall på de gamle metodene. De store monopolsammenlutningene sparer ikke på bidrag i dollar eller pund sterling, i mark eller franc for å få sine folk plassert i regjeringene.

Når monopolene har besatt nøkkelposisjonene i statsmaskineriet, satser de på å utvikle dette maskineriet slik at det mest mulig uinnskrenket kan tjene deres mål i landet og på den internasjonale arena. Den borgerlige statens rolle endrer seg vesentlig, stort sett på grunn av deres innflytelse. Hvorfor sier vi «stort sett»? Fordi også andre faktorer påvirker denne prosessen. Arbeiderklassen, alle arbeidende lag i folket som føler monopolenes åk på kroppen, kjemper beslutsomt mot deres overherredømme og oppnår betydelige resultater på mange områder. Men hovedsakelig er det monopolenes interesser som medfører endringene i den borgerlige statens virksomhet.

Den borgerlige staten – et redskap for kapitalistklassen

Monopolene tar makten i økonomien...

... og underlegger seg statsapparatet

Disse endringene kommer framfor alt til uttrykk i den borgerlige statens voksende innblanding i økonomien. Vi må enda en gang minne om hvordan saken sto tidligere. I frikonkurransens tidsalder blandet den borgerlige stat seg vanligvis ikke inn i økonomien og ga de private bedriftseierne, kapitalistene, full handlefrihet. Borgerlige teoretikere på den tida kalte staten en «vekter». På denne måten ville de understreke at staten opprettholder systemet, men ikke har noe å gjøre utover det. Dagens imperialistiske stat kobler seg aktivt inn i forholdet mellom arbeid og kapital og forsøker å programmere den økonomiske utviklingen i nasjonal målestokk. Staten finansierer vitenskapelig forskning, omfordeler en del av nasjonalinntekten og behersker en egen, ofte meget stor sektor av produksjonen.

Med første øyekast syns alt dette å samsvare med samfunnsutviklingens behov, for den moderne produksjonens samfunnsmessige karakter reiser jo sterke krav om å innføre planleggingsprinsippet i folkehusholdningen, noe som er umulig uten å øke statens regulerende rolle. Fra denne synsvinkel er de prosessene som pågår i det nåværende kapitalistiske samfunn, en materiell forutsetning for overgangen til sosialismen. Men det er bare den ene siden. Den andre siden består i at når statsapparatet smelter sammen med monopolene, tjener statens innblanding i det økonomiske liv i første rekke monopolenes interesser. Når dagens borgerlige stat blander seg inn i forholdet mellom arbeid og kapital, overtar den utad rollen som upartisk dommer, som setter begge parters interesser likt. Men i virkeligheten står statens samlede styrke og autoritet på kapitalistenes side. I USA eksisterer Taft-Hartley-loven* og andre lover som er rettet mot folket og gir regjeringen anledning til å forby streiker med den begrunnelse at de truer den nasjonale sikkerheten, og til å «fryse fast» lønningene, trass i prisstigningen osv.

I dag utarbeider statsorganene i mange kapitalistiske land programmer for den økonomiske utviklingen. Målet med disse programmene er å stabilisere den kapitalistiske produksjonen, redusere arbeidsløsheten og, i det minste delvis, å overvinne anarkiets og konkurransens ødeleggende virkninger. En slik programmering kan få visse resultater. Men denne programmeringen skjer uten å antaste monopolenes interesser. Mono-

* Denne reaksjonære loven, som ble vedtatt i 1947 og fikk navn etter senatorene Robert Taft og Fred Hartley, var et ledd i monopolenes storoffensiv mot arbeiderne.

polene nytter den til og med som kamouflasje. De fortsetter å berike seg, idet de formelt deltar i løsninger av oppgaver som staten har anbefalt og slik angivelig tjener hele nasjonens interesser.

Den borgerlige programmeringen må ikke settes likt med sosialistisk planlegging av nasjonaløkonomien. De planene som den borgerlige staten utarbeider, er ikke bindende for de privatkapitalistiske selskapene og har stort sett karakteren av anbefalinger og prognoser. De private bedriftseierne og monopolsammenslutningene får ingen konkrete produksjonsoppgaver fra staten. Da de fører konkurransekamp mot hverandre, er de heller ikke i stand til å koordinere sin virksomhet og sikre proporsjonalitet i den økonomiske utviklingen.

Statens omfordeling av nasjonalinntekten over statsbudsjettet bidrar mye til å gjøre monopolene rikere. Den borgerlige stat, som samler opp veldige midler i form av skatt fra de arbeidende, bruker bare en liten del av dette beløpet til skoleverk, helsestell og andre samfunnsmessige behov. Stortparten av midlene går til opprustningen, slik at militarismen vokser uten stans. Bare i 1970 investerte NATO-landene 103 milliarder dollar i krigsforberedelsene. Militarismen i USA har den farligste karakteren. Fra 1968 til 1972 ble det i dette landet investert om lag 400 milliarder dollar i krigsformål.

De arbeidende må bære militarismen i hele dens tyngde, samtidig som de pengene regjeringen bevilger til rustningsproduksjonen, vandrer inn i pengeskapene til de store industriselskapene, som har spesialisert seg på framstilling av våpen. De moderne borgerlige statene bruker også store summer til finansiering av næringslivet.

Statsmonopolkapitalismen medfører en økning av statens eiendom. Den dannes på tre måter: ved opprettelse av nye foretak (hovedsakelig rustningsbedrifter) for midler fra statsbudsjettet, ved at staten kjøper aksjer i kapitalistiske selskaper, og ved borgerlig nasjonalisering av enkelte bedrifter eller hele næringsgreiner. For øvrig blir økingen av den statsmonopolistiske eiendommen ofte forårsaket av bestrebelsene på å overføre greiner som krever store kapitalinvesteringer (eksempelvis atomindustrien), eller som ikke er rentable nok (eksempelvis steinkullutvinning og energiproduksjon) på statens hender.

I England er kullindustrien, gassverkene, produksjonen av elektrisk energi blitt konsentrert på statens hender. Over 20 prosent av arbeiderne og funksjonærene er sysselsatt i bedrifter

som tilhører staten. I Frankrike framstiller den statlige sektoren omkring 15 prosent av totalproduktet. Staten eier om lag 80 prosent av flyindustrien, nesten hele kullindustrien og alle kraftverkene. I Italia arbeider over 20 prosent av arbeiderne og funksjonærene i statsbedrifter.

I sitt klassevesen er hele denne eiendommen statsmonopolistisk. Det er innlysende, for staten, som eier og bestemmer over denne eiendommen, forsværer i første rekke monopolborgerskapets interesser.

Etter den andre verdenskrigen har arbeiderklassens og de kommunistiske partiers kamp mot den statsmonopolistiske eiendommen spilt en stor rolle under nasjonaliseringen av enkelte greiner i England og Frankrike, og under nasjonaliseringen av elektroenergien i Italia i 1962. De fleste kommunistiske partier og arbeiderpartier krever nå nasjonalisering i sine programmer. Samtidig kjemper kommunistene ikke bare for nasjonalisering, men også for effektiv demokratisk kontroll med statsbedriftene. Statsmonopolkapitalismen kjennetegnes videre av at det oppstår mellomstatlige monopolsammenslutninger, eksempelvis Det europeiske fellesskap, EF, Det europeiske frihandelsforbundet, «EFTA» og andre.

Når vi trekker slutningene, ser vi: Statsmonopolkapitalismen er forening av monopolenes styrke med statens styrke med det mål å befeste monopolborgerskapets posisjoner og forlenge det kapitalistiske systemets eksistens. Monopolkapitalismens overgang til statsmonopolkapitalisme betyr ingen overgang til et nytt stadium som skiller seg ut fra imperialismen. Det er den samme kapitalismen i det imperialistiske stadium av sin utvikling.

Begrepet «statsmonopolkapitalisme» må ikke settes likt med det mer omfattende begrepet «statskapitalisme». Statsmonopolkapitalismen eksisterer bare i de utviklede kapitalistiske land, men statskapitalisme som særegen økonomisk struktur, kan også finnes i lite utviklede land. Dessuten var statskapitalismen en form i sovjetøkonomien og i noen andre sosialistiske lands økonomi i overgangsperioden fra kapitalismen til sosialismen.

Kapitalismens allmenne krise

Skjerpingen av motsigelsene i kapitalismen

Konflikten mellom produktivkreftene og produksjonsforholdene utgjør den indre drivfjæren i den historiske prosessen, det økonomiske grunnlaget for den sosiale revolusjonen, som skaper overgangen fra en produksjonsmåte til en annen. Ett eksempel på denne konflikten, som foregår foran øynene våre, er *motsigelsen mellom produksjonens samfunnsmessige karakter og den privatkapitalistiske formen for tilegnelse*. Det er den grunnleggende motsigelsen i kapitalismen.

I samme grad som kapitalismen utvikler seg, øker arbeidets samfunnsmessige karakter. De økonomiske sammenhengene og vekselforbindelsene forsterkes, både mellom de enkelte bedrifter, mellom hele produksjonsgreiner og i hele nasjonaløkonomien.

For å kunne lage et par sko i en moderne fabrikk, må dyr ales opp, garveriet må tilberede læret og farge det med kjemiske farger. Andre fabrikker må lage tekstiler og tråd, maskinfabrikker må levere utstyr og maskiner til skofabrikken, og til det må man bryte malm og smelte stål. Alle disse bedriftene trenger brennstoffer, elektroenergi, smøreolje osv.

Idet kapitalismen forener arbeidet i veldig omfang, gir den produksjonen *samfunnsmessig karakter*. Men trass i produksjonsprosessens samfunnsmessige karakter, forblir formen for tilegnelse privat. Da produksjonsmidlene tilhører kapitalisten, blir han også eier av produksjonsresultatet. Privateiendommen hemmer veksten i produksjonen, og produktivkreftenes utvikling blir langsommere.

Trass i det høye økonomiske nivået og de store mulighetene i de utviklede kapitalistiske land, vokser derfor produksjonen langsomt, og enkelte år står den på stedet marsj. For dagens kapitalisme er det en vanlig foreteelse at produksjonskapasitetene ikke blir utnyttet fullt ut. Særlig tydelig viser dette seg i militariseringen av nasjonaløkonomien. Militariseringen forårsaker ikke bare av imperialistenes aggressive hensikter, men også av deres umettelige profittbegjær. De er skyld i at de høyt utviklede produktivkreftene, som på kort tid kunne sikre mange hundre millioner mennesker et lykkelig liv, i stor utstrekning brukes i strid med menneskehetens interesser, nemlig til å produsere tilintetgjørings- og ødeleggelsesmidler. Og alt dette skjer fordi det ikke er de arbeidende, ikke er hele

Produksjonens samfunnsmessige karakter

Privateiendommen hemmer utviklingen

Mellomstatlige monopol-sammenslutninger

samfunnet som rår over dem, men et lite mindretall av utbyttene, borgerskapet.

De kapitalistiske produksjonsforholdene harmonerer ikke lenger med produktivkreftenes karakter, men er kommet i konflikt med dem. Den antagonistiske, uforsonlige motsigelsen mellom produksjonens samfunnsmessige karakter og den private tilegnelsesmåten er nå blitt særlig skarp. Statsmonopolkapitalismen har forberedt alle *materielle forutsetninger for overgangen til sosialismen*. Den maskinelle storindustrien og det overordentlig høye nivået som produksjonens samfunnsmessige form har nådd, skaper betingelsene for å gjøre slutt på anarkiet og krisene, og for å sikre en planmessig utvikling av produktivkreftene, i hele samfunnets interesse. Men for å oppnå det, må det gjøres slutt på den private eiendomsretten til produksjonsmidlene, på det kapitalistiske systemet.

Karakteristikken av imperialismen som døende kapitalisme betyr naturligvis ikke at kapitalismen dør av seg selv, uten besluttsom kamp fra folkemassene, under arbeiderklassens ledelse. Da Lenin kalte imperialismen døende kapitalisme, karakteriserte han samtidig imperialismen som *terskelen til den sosialistiske revolusjonen*. Selvsagt overgir monopolborgerskapet seg ikke uten kamp, det setter alle krefter inn for å redde det kapitalistiske systemet. Men monopolborgerskapet er ikke i stand til å forhindre det uunngåelige: Kapitalismens motsigelser, som skjerpes til det ytterste, fører til dens undergang.

Idet monopolborgerskapet skjerper utbyttingen av de arbeidende, møter det også voksende motstand fra dem. *Proletariatets revolusjonære bevegelse* for å frigjøre seg fra det kapitalistiske åket, for en sosialistisk omforming av samfunnet, blir stadig bredere og mektigere.

Da monopolborgerskapet slavebinder folkene i koloniene og de avhengige land og dømmer millioner av mennesker til å dø ut, har folkene valget mellom å tilkjempe seg sin uavhengighet, eller å bukke under. Derfor vokser *folkernes nasjonale frigjøringsbevegelse* mot det imperialistiske slaveriet.

Når monopolborgerskapet skyver fascistene til makten og får kriger i stand, koster deres begjær dusinvis av millioner menneskeliv og store rikdommer, som folkene har skapt gjennom mange års innsats. Derfor *forsterker folkene sin kamp for demokrati og fred*.

Når disse veldige kreftene er samlet i en strøm, vil de tilintetgjøre imperialismen. Det kapitalistiske systemets uunn-

gåelige undergang har tatt til. Tida er kommet for overgangen fra kapitalismen til sosialismen.

Da kapitalismen utvikler seg ujevnt, kan heller ikke overgangen til sosialismen skje samtidig. Kapitalismens undergang og sosialismens seier er en lang prosess som omfatter en hel epoke, nemlig epoken for *kapitalismens allmenne krise*.

Kapitalismens allmenne krise

Etapdene i kapitalismens allmenne krise

I perioden for kapitalismens allmenne krise skjerpes det kapitalistiske systemets indre motsigelser i den grad at dette systemet ikke greier å holde enkelte land under sitt herredømme. Landene løsriver seg etter tur fra kapitalismen og slår inn på en sosialistisk vei. På den andre siden påskynder det sosialistiske systemet, dets vekst og styrke, oppløsningen av imperialismen.

Den første etappen i kapitalismens allmenne krise tok til som et resultat av den første verdenskrigen og den sosialistiske oktoberrevolusjonens seier. Oktoberrevolusjonen hadde en veldig innflytelse på arbeiderbevegelsen og den nasjonale frigjøringsbevegelsen og var en mektig spore for hele samfunnsutviklingen. En kan si at etter oktober 1917 ble historiens lokomotiv penset inn på hovedsporet. Nå kjører det for full fart mot kommunismen.

Første etappe

Den andre verdenskrigen skjerpet og utvidet kapitalismens allmenne krise. En rekke land i Europa og Asia falt ut av det kapitalistiske systemet, og dermed tok denne krisens *andre etappe* til. Sosialismen gikk over det ene landets grenser og ble et verdenssystem. Samtidig førte den nasjonale frigjøringsbevegelsen til opprettelse av selvstendige stater i tidligere kolonier og halvkolonier.

Andre etappe

I siste halvpart av femtiåra satte den *tredje etappen* i kapitalismens allmenne krise inn. Et særdrag ved denne etappen er at den ikke tok til i sammenheng med en verdenskrig. Tidligere var kapitalismen alltid så sterk at det i fredstid lyktes den å kvele den sosialistiske bevegelsen blant de arbeidende og de undertrykte folkernes nasjonale frigjøringsbevegelse. Bare når imperialistene var svekket på grunn av rivninger seg imellom og befattet seg med krigene de hadde fått i stand, klarte de ikke å hindre frigjøringsbevegelsen i å vinne store resultater.

Tredje etappe

Kolonisystemets sammenbrudd viser at imperialistene heller ikke i fredstid lenger er i stand til det. Særlig bemerkelsesver-

Materielle forutsetninger for overgangen til sosialismen

Proletariatets revolusjonære bevegelse

Folkernes nasjonale frigjøringsbevegelse

dig er den kjensgjerning at like utenfor stuedøra til den største imperialistiske makt, har det tapre folket på det lille Cuba ikke bare tilkjempet seg sin uavhengighet, men også tatt fatt på å bygge sosialismen.

Kampen mot sosialismen har fått de herskende kretser i de kapitalistiske land til å anvende skjulte former for undertrykking av de arbeidende, og til å nytte det vitenskapelig-tekniske framsteget for å befeste sine posisjoner. De foretrekker å gå med på delreformer for å holde folkemassene borte fra revolusjonære aksjoner.

Men hvordan kapitalismen enn måtte tilpasse seg de nye vilkårene, så fortsetter dens allmenne krise å utvide seg. Fra år til år forsterker arbeiderklassen og de andre arbeidende lag i befolkningen kampen for sine rettigheter. Her er et anskuelig eksempel på det: Mens tallet på streikende i den kapitalistiske verden var 28 millioner i 1958, var tallet 70 millioner i 1970 og mer enn 75 millioner i 1973. Selv om det ligger i imperialistenes klasseinteresse å forene alle anstrengelser i kampen mot verdenssosialismen, fortsetter motsigelsene mellom de imperialistiske statene å bestå. I begynnelsen av syttiåra kunne en tydelig se hovedsentrene i den imperialistiske konkurransen: USA – Vest-Europa (framfor alt sekstetten i «Fellesmarkedet») – Japan. Imperialismen står overfor et økende press fra de nasjonale frigjøringskreftene. I mange land i Asia og Afrika vokser samtidig kampen for å befeste uavhengigheten og for sosiale framsteg over i en revolusjonær bevegelse mot så vel føydale som kapitalistiske utbytterforhold. Alt dette er nye slag mot kapitalismen som sosio-politisk verdenssystem.

Som vi ser, må en ikke forveksle den allmenne krisen med de periodiske økonomiske krisene. Den kalles allmenn krise fordi den ikke bare omfatter det kapitalistiske samfunnets økonomi, men også dets politikk og ideologi. I politikken må monopolborgerskapet stadig oftere ta bajonettene til hjelp for å opprettholde sitt herredømme, og i ideologien taper det kampen om menneskenes hjerner.

Uten idealer

De borgerlige ideologene har ikke greid å sette fram noen ideer som kan måle seg med marxismen-leninismen.

Da borgerskapet kom til makten, vant det massene med parolen «Frihet, likhet, brorskap». Denne parolen farger fortsatt av på de borgerlige forfatningene. Men nå kjenner de

arbeidende denne parolens verdi. Det er kapitalistenes frihet til å utbytte arbeiderne, de reaksjonæres frihet til å begå politiske mord, aviskongenes frihet til å skape krigshysteri. Og det er arbeidernes «frihet» til å bøye ryggen, det er kommunistenes «frihet» til å sitte bak lås og slå, det er fredskjempernes «frihet» til å bli prylt med politikøller.

En må ha mistet den siste rest av samvittighet for å kunne forkynde brorskap i den imperialistiske verden – i landet med grusom rasediskriminering, i det selsamme USA hvis væpnede styrker i årevis førte aggresjonskrig i Vietnam, bombet fredelige landsbyer, forgiftet risåkrene og myrdet kvinner og barn.

I dag har borgerskapet mistet og knust de idealene det en gang skrev på sine faner. Alle forsøk fra de store, godt utrustede instituttene og sentralene på å finne nye idealer, har strandet.

Stadig bredere folkemasser blir overbevist om at bare det sosialistiske og kommunistiske systemet kan garantere virkelig frihet, likhet og brorskap. Jo sterkere arbeiderklassens og folkenes kamp mot monopolenes allmakt flammer opp, desto oftere gjør de imperialistiske regjeringene bruk av sosial demagogi og gir delinnrømmelser for å bevare og befeste grunnlagene for den kapitalistiske ordningen. Dessuten anvender de represalier, i første rekke mot kommunistene. Rettighetene til de kommunistiske partiene og deres medlemmer er innskrenket, og i mange land er deres virksomhet ulovlig.

Antikommunismen er ett av de tydeligste tegnene på den skjerpede krisen i den borgerlige ideologien.

Krisen i den borgerlige ideologien viser seg også i forfallet i kulturen. I bokhandlernes hyller, i teatrene, kinoene og fjernsynet flyter det en strøm av verdiløse produkter, som forherliger grusomhet og vold, priser utukten og vekker de laveste instinkter.

Når vi snakker om forfallet i den borgerlige kulturen, må vi ikke overse at det i de kapitalistiske land finnes mange ærlige kunstnere som anstrenger seg for å hjelpe rettferdigheten og det gode til seier. Men deres verker kan ikke uten forbehold regnes til den borgerlige kulturen. Livets logikk lar de ærlige kunstnerne avsløre det kapitalistiske systemets skavanker og søke en utvei ut av den blindgata som den døende kapitalismen fører folkene inn i. Det er helt lovmessig at de viktigste representantene for kulturen har anerkjent de kommunistiske ideene. Blant dem er Romain Rolland, Theodore Dreiser, Thomas og Heinrich Mann, Frederic Joliot-Curie, Paul Lan-

Forfall i den borgerlige kultur

Borgerlig propaganda

gevin, Georg Bernard Shaw, Pablo Neruda, Nicolas Guillen og mange andre. Er det ikke verd å merke seg at til eksempel den store spanske kunstneren Pablo Picasso var medlem av det kommunistiske parti? De progressive intellektuelle bryter med kapitalismen og setter alle sine krefter inn for kommunismens seier.

Når vi snakker om imperialismens åndelige fattigdom, må vi naturligvis ikke undervurdere dens anstrengelser i den ideologiske kampen. Monopolborgerskapet og dets stat rår over et gigantisk propagandaapparat, over mektige informasjonsmidler, og alt dette tjener monopolborgerskapets mål. Alt dette prøver på alle måter å bakvaske sosialismen, og å framstille den moderne kapitalismen som et slags paradys for de arbeidende mennesker, som en verden der «friheten» blomstrer.

Den imperialistiske propagandaen reklamerer særlig med den høye levestandarden i USA, England og i noen andre økonomisk utviklede kapitalistiske land, det skryter av at her kan kvalifiserte arbeidere eie bil eller rekkehus.

Som regel er det mulig ved hjelp av lån: Etter at man har ervervet seg en dyr gjenstand, betaler man avdrag på den i mange år. Det kan synes som om kredittkjøp i og for seg er gunstig for forbrukeren. Men kapitalistene gir ikke kreditt for å gjøre en velgjerning mot befolkningen, men fordi et begrenset marked og utilfredsstillende etterspørsel tvinger dem til det. Alle får ikke kreditt, og kreditt er knyttet til harde vilkår. Når noen kjøper en vare på kreditt og så mister arbeidet og ikke kan betale avdragene, mister han eiendomsretten.

Den relativt høyt betalte delen av de arbeidende lever ikke under dårlige materielle forhold. Men en skal ikke gjøre enkeltteksempler gjeldende for alle, for helheten er ikke enhetlig. I de kapitalistiske land er ikke alle i arbeid. Der finnes også millioner av helt eller delvis arbeidsløse. Foruten de kvalifiserte arbeiderne, finnes det ufaglærte arbeidere og landarbeidere på farmene. De tjener knapt til det mest nødvendige. I USA arbeider ikke bare hvite, men også mange millioner negrer, mexikanere og puertorikanere, som får mye mindre lønn enn de hvite for samme arbeid. De amerikanske myndighetene viser gjerne utenlandske turister de komfortable husene, der arbeidere i bilfabrikken Ford bor, men de fører dem ikke til Harlem, negerkvarteret i New York, der folk lever i hårreisende fattigdom, eller som en amerikansk journalist sa, der rottene jager menneskene i fattighullene.

Uansett hvor ivrig den borgerlige propagandaen er, så vil det

aldri lykkes den å skjule de organiske feilene i kapitalismen, som er og blir et system der det ene mennesket utbytter det andre, der den ene nasjonen undertrykker den andre, et system med samfunnsmessige ulikheter.

Historien har for lengst avsagt sin dom over imperialismen. Den er dømt fordi de objektive lovmessighetene i samfunnsutviklingen har satt den revolusjonære overgangen til sosialismen på dagsordenen.

Fra kapitalismen til sosialismen

Arbeiderklassens historiske oppgave

Marxismens grunnleggere oppdaget de økonomiske lovene som styrer kapitalismens utvikling, og påviste at denne samfunnsordningen produserer sin egen banemann – proletariatet.

Hvorfor kjemper nettopp arbeiderklassen mot kapitalismen? Livsvilkårene og arbeidet gjør proletariatet til den mest progressive, revolusjonære klasse i det borgerlige samfunn.

Arbeiderne har å gjøre med maskinteknikken, og det krever bestemte kunnskaper og en vid horisont. Naturligvis ønsket kapitalistene mest av alt at arbeiderne ikke tenkte over noen ting, men bare var levende roboter som kunne utføre arbeidsoperasjoner, men heller ikke mer. Men de må gi arbeiderne et minimum av kunnskaper, for ellers kan de ikke betjene maskinene. Jo mer komplisert et menneskes arbeid er, desto høyere er dets bevissthet og strev etter å sette seg inn i livets foreteelser, etter å forstå årsakene til sin elendige situasjon og kjempe for sin frigjøring.

Proletariatet er ikke bare den mest *bevisste* av alle arbeidende klasser, men også den *best organiserte* klasse. Arbeiderne er jo sysselsatt i bedrifter og fabrikker, der arbeidsprosessen avhenger av deres felles anstrengelser, der hver enkelt er vant til å ha arbeidskameraten ved siden av seg, dag etter dag. Den enkelte skjønner at han er med i den store hæren som er tvunget til å arbeide. Når proletarene deltar i streiker, overbeviser deres egne erfaringer dem om at enighet og evnen til organisert handling er et sterkt våpen i kampen mot klassefienden.

Proletariatets
bevissthet...

...og
organisering...

... gjør det til den mest revolusjonære klasse

Proletariatets bevissthet og organisering gjør det til den mest revolusjonære klasse. Til dette bidrar også det faktum at de under kapitalismen ikke har noe å miste. Den andre arbeidende klasse, nemlig jordbrukerne, blir også utbyttet uten skånsel. Men da jordbrukeren eier en jordflekk, kjemper oppfatningene til arbeideren og til småeieren i hans bevissthet. Arbeiderens oppfatninger skyver ham framover mot sosialismen, mens småeierens oppfatninger holder ham tilbake i kapitalismen. Proletarene eier bare sin arbeidskraft. De har bare sine lenker å miste, som det heter i Det kommunistiske manifest, men de har en hel verden å vinne.

Den sosialistiske revolusjonen

Når arbeiderklassen oppfyller sin historiske oppgave, blir den drivkraften og lederen i den *sosialistiske revolusjonen* – den mest avgjørende sosiale revolusjon, som har til oppgave å avskaffe den private eiendomsretten til produksjonsmidlene og det ene menneskets utbytting av det andre. Gjennom den sosialistiske revolusjonen frigjør proletariatet ikke bare seg selv, men alle arbeidende, hele samfunnet. Da livsinteressene til alle arbeidende er i samsvar med proletarenes interesser, er det naturlig at brede folkemasser, og særlig de arbeidende jordbrukerne, deltar i den sosialistiske revolusjonen. Den revolusjonære alliansen mellom arbeidere og jordbrukere, sa Lenin, er en garanti for seieren over kapitalismen. Derfor er den sosialistiske revolusjonen ingen sammensvergelse og intet regjeringsskupp, som utføres av en gruppe «aktive revolusjonære», men bevegelse og kamp av mange millioner mennesker under arbeiderklassens ledelse, som igjen ledes av det marxistiske-leninistiske parti.

Nå kan en spørre hvilke oppgaver proletariatet har i de land der det ennå finnes levninger etter føydalismen (store jordeiendommer, inndeling av samfunnet i stender, ingen alminnelig stemmerett, andre demokratiske rettigheter og friheter mangler). Dogmatikerne, og til dem hørte de russiske mensjevikene, påsto at kampen mot føydalismen var borgerskapets sak: det må jo først få gjennomføre den borgerlige revolusjonen og skape kapitalistiske forhold. Men da er det proletariatets tur, og det kommer til å avskaffe kapitalismen. I motsetning til dette livsfjerne skjemaet, utviklet Lenin ideen om proletariatets hegemoni i den borgerlig-demokratiske revolusjonen. I imperialismens tidsalder er borgerskapet ikke i stand til å

kjempe konsekvent mot føydalismen. Det er mer redd for proletariatet enn for fanden selv og prøver derfor å stanse den borgerlig-demokratiske revolusjonen på halvveien, inngå et kompromiss med føydalismen og få i stand en allianse med den mot folket.

Bare proletariatet, i allianse med jordbrukerne, er i stand til å fullføre den borgerlig-demokratiske revolusjonen. Men som revolusjonens leder, stopper proletariatet naturligvis ikke med løsningen av de demokratiske oppgavene, men fører de arbeidende videre for å avskaffe enhver utbytting. Den borgerlig-demokratiske revolusjonen vokser over i en sosialistisk revolusjon. Vi har allerede konstatert at hovedspørsmålet i enhver revolusjon er spørsmålet om makten. For å kunne løse de veldige oppgavene som venter, må arbeiderklassen ta makten i sine hender. På hvilken måte det skjer, avhenger av de konkrete historiske vilkårene i det landet der revolusjonen finner sted. Dersom utbytterklassen i sin kamp mot folkemassens revolusjonære bevegelse griper til åpen vold og i denne sammenheng setter inn hele det militær-byråkratiske undertrykkingsapparatet, er også arbeiderklassen tvunget til å erobre makten gjennom væpnet kamp.

Men utbytterklassen kan ikke alltid gripe til vold. Når arbeiderklassen har et klart overtak og utbytterklassen ikke er i stand til å bruke vold, eller ikke kan bestemme seg for det, kan maktovertakelsen skje på fredelig vis. Selsagt forutsetter både den fredelige og den ikke-fredelige veien at folket fører revolusjonær kamp mot utbytterklassen under arbeiderklassens ledelse, og at *proletariatets diktatur* innføres.

Proletariatets diktatur

Tanken om overgangen fra kapitalismen til sosialismen krever at proletariatet har den statlige ledelsen i samfunnet, er hovedtanken i hele den marxistiske-leninistiske lære om den sosialistiske revolusjonen. La oss tenke oss at arbeiderklassen, etter at den har erobret makten, bekjentgjør at produksjonsmidlene skal overføres i samfunnsmessig eie og slår seg til ro med det. Hva ville skje? Allerede neste dag ville borgerskapet ta makten igjen, og alt ville være som før.

En kan ikke komme fra kapitalismen til sosialismen med et dekret. Folkemassenes organiserte styrke må stå bak dekreterne, folkemassene er i stand til å sette dekreterne ut i handling, og til å virkeliggjøre de oppgavene som revolusjonen stiller.

Proletariatet frigjør alle arbeidende...

... under ledelse av det marxistisk-leninistiske partiet

Voldelig eller fredelig overgang?

Proletariatets diktatur

Behovet for den proletariske statsmakt

Det gjelder å verne den samfunnsmessige eiendommen og det arbeidende folks interesser mot utbytterklassen, som yter fortvilt motstand mot revolusjonen og bruker alle midler, medregnet væpnet kamp.

Men det er slett ikke alt. Etter at produksjonsmidlene er overført i samfunnsmessig eie, reiser det seg nye oppgaver: økonomien må organiseres vitenskapelig, rask utvikling av produktivkreftene må sikres, og de arbeidende må mobiliseres for gjennomføringen av en rekke forholdsregler i sammenheng med byggingen av sosialismen. Alt dette er umulig uten en proletarisk stat.

Det er ikke til å undres over at borgerskapet og dets håndlangere i arbeiderbevegelsen har gjort proletariatets diktatur til den viktigste skyteskiven for sine angrep på marxismen. Mens de hyklersk fordømmer bruk av vold, vil de avværpe arbeiderklassen. Paris-kommunen gikk i sin tid svært lemfeldig fram mot revolusjonens fiender. Og det selvsamme borgerskapet som kommunen skånte, skjøt sammen med de prøyssiske interventene det franske proletariatets beste sønner. Den borgerlige pressen over hele verden kalte kommunardene voldsmenn og mordere.

Hele kapitalismens historie er historien om stadig bruk av vold og uhørte grusomheter mot de arbeidende, mot folkene i koloniene og de avhengige land. Den proletariske revolusjonens kortsiktige maktbruk, som har som mål å avskaffe enhver form for vold, kan overhodet ikke sammenlignes med det. Akkurat som kirurgen ved en dristig operasjon befri den syke fra en lang og stor lidelse, frigjør den sosialistiske revolusjonen besluttsomt samfunnet fra den pinefulle svulsten som kapitalismen er.

Hovedsaken ved denne operasjonen er ikke å hevne seg mot utbytterne for deres forbrytelser mot de arbeidende. Proletariatet gir de tidligere privateierne mulighet til å arbeide og til å leve av sitt arbeid, akkurat som alle andre medlemmer av samfunnet. Men dersom de befatter seg med kontrarevolusjonær virksomhet og antaster folkets landvinninger, blir de undertrykt. Nettopp her ligger det proletariske diktaturets rett ferdighet og humanitet, et diktatur som verner folkemassenes interesser mot en håndfull snyltere.

Proletariatets makt er *diktatur mot utbytterne* og samtidig *demokrati for de arbeidende*.

Det kan heller ikke være annerledes, for proletariatet og de øvrige arbeidende klasser og lag har felles interesser. Etter at

arbeiderklassen har overtatt den statlige ledelsen av samfunnet, krever den ikke noen privilegier for seg – tvert om, arbeiderklassen står alltid i første linje på de vanskeligste avsnittene av den sosialistiske oppbygningen, med sitt eksempel river den folkemassene med seg og oppildner dem med sin revolusjonære begeistring.

Hvordan må proletariatet organisere sitt diktatur for å kunne oppfylle de oppgavene historien stiller det? Kan det ikke nytte borgerskapets ferdige statsmaskineri og styre det i motsatt retning? Funksjonærene, som har erfaring i å administrere, kan jo fortsette å forfatte rundskriv (men etter anvisninger fra den proletariske makt), dommerne kan vel fortsette å undersøke saker og dømme (men etter revolusjonære lover), generalene bør vel fortsatt kunne kommandere troppene (men etter befaling fra den proletariske staben), fangevokterne kan vel fortsatt holde fangene bak lås og slå (men bare dem som har gjort anslag mot revolusjonen og kriminelle)...

En slik løsning ville resultere i at statsmaskinen gikk på tomgang. Funksjonærene ville sabotere arbeiderregjeringens vilje (det vil si forpurre den), generalene ville organisere sammensvergelses mot revolusjonen, dommerne kom til å forvrengte de revolusjonære lovene. Hele det borgerlige statsapparatet er jo bygd opp for å undertrykke de arbeidende, og i statsstillingene sitter enten representanter for utbytterklassen, eller funksjonærer som stort sett er trofaste mot den gamle ordningen. Det betyr at proletariatet står overfor oppgaven å *knuse det borgerlige statsmaskineriet og skape en ny, sosialistisk stat*. Det er en stat av høyere historisk type, og dens organisasjonsformer og virksomhet er underordnet de arbeidendes interesse og byggingen av det kommunistiske samfunn.

For å seire over den kapitalistiske ordningen, må proletariatet ha stor innsikt i de nære og fjerne mål, en innsikt som tilfører proletariatet den vitenskapelige kommunismens teori. Uten denne teorien ville arbeiderbevegelsen være dømt til å flakke omkring i mørket og føle seg fram for å finne den rette veien. Hvem kunne ellers forene arbeiderbevegelsen med den vitenskapelige kommunismens teori, hvem kunne ellers forklare de arbeidende årsakene til utbyttingen og vise dem en vei ut av den? Ett eller flere mennesker, selv de mest geniale og dristige, ville ikke være i stand til å løse denne oppgaven. Det klarer bare *partiet, arbeiderklassens fortropp, avantgarde, som samler de mest bevisste, standhaftige revolusjonære, mennesker*

Den borgerlige staten må erstattes av en sosialistisk stat

Partiets ledende rolle

Kontrarevolusjonær virksomhet vil bli undertrykt

som er trofaste mot kommunismens sak.

Partiets rolle er ikke begrenset til å spre den marxistiske-leninistiske vitenskapens ideer. Uansett hvor bevisste kjempene eller byggerne er, uansett hvor godt de skjønner hva man må kjempe for og hva man må bygge, så avhenger resultatet av deres virksomhet i avgjørende grad av at de har en kunnskapsrik og erfaren leder, som organiserer kampen og oppbyggingen, forutser hindringer og mobiliserer menneskene til å overvinne vanskelighetene. Det kommunistiske parti er en slik dristig feltherre i hæren av kjempere for revolusjonen, en slik klok ingeniør for den kommunistiske oppbyggingen.

Nødvendigheten av en overgangsperiode

Oktoberrevolusjonens seier stilte det russiske proletariatet og dets kommunistiske parti overfor en rekke kompliserte spørsmål, som alle i siste omgang gikk ut på én ting: Hvor skal vi ta fatt? Allerede i denne spørsmålsstillingen kom den grunnleggende forskjellen fram mellom den sosialistiske revolusjonen og alle tidligere revolusjoner. Den borgerlige revolusjonen seiret da det allerede hadde oppstått former for den kapitalistiske ordningen i samfunnet. Den borgerlige revolusjonens oppgave var å rydde bort alle føydale hindringer og sikre en fri utvikling for de kapitalistiske produksjonsforholdene. Den sosialistiske revolusjonen finner ingen ferdige former for den nye ordningen: sosialistiske forhold kan ikke modne i fanget på kapitalismen, slik kapitalistiske forhold kan modne i fanget på føydalismen. Støttet til tilsvarende materielle forutsetninger (produksjonens samfunnsmessige karakter er den viktigste), må den sosialistiske revolusjonen skape sosialistiske former for økonomien og sørge for at sosialistiske forhold oppstår og utvikler seg.

Nettopp den sosialistiske revolusjonens store, skapende oppgaver gjør en *overgangsperiode* fra kapitalismen til sosialismen nødvendig, en periode der de gamle, kapitalistiske forholdene blir omformet og de nye, sosialistiske forholdene befestet. For å svare på spørsmålet «hvor skal vi ta fatt?», måtte hovedoppgavene i overgangsperioden bestemmes og de mest effektive midlene for å løse dem søkes. Med andre ord: livet krevde en vitenskapelig grunnlagt plan for byggingen av sosialismen. Lenin utarbeidet denne planen, og partiet la den til grunn for hele sin virksomhet. Industrialisering av landet,

kollektivisering av jordbruket og kulturrevolusjonen – det er de tre hovedoppgavene i overgangsperioden, de tre grunnleggende ideene i Lenins plan for byggingen av sosialismen.

Lenin så industrialiseringen for å være den eneste veien til å utstyre alle greiner i næringslivet med moderne teknikk, øke arbeidsproduktiviteten raskt og heve folkets levestandard. Bare gjennom industrialisering kunne det fattige og svake Russland bli en mektig og blomstrende sosialistisk stat, som sikrer de arbeidende et liv i velstand og skaper det økonomiske grunnlaget som er nødvendig for overgangen fra kommunismens lavere til kommunismens høyere fase.

Denne tanken uttrykker Lenins kjente formel «*kommunisme er sovjetmakt pluss elektrifisering av hele landet*». Denne formelen klargjør for det første kommunismens politiske side. Sovjetmakten er den politiske organisasjon som gir de brede folkemassene anledning til selv å lede samfunnet, vekker deres skapende energi og åpner muligheten til å virkeliggjøre de mest storslagne planer om å endre naturen i de arbeidende menneskers interesse. For det andre finner vi her kommunismens økonomiske side: elektrifiseringen av hele landet, produktivkreftenes veldige utvikling sørger for overflod av materielle goder og gjør det mulig å omsette de høye prinsippene for samfunnsforholdene under kommunismen i praktisk handling. GOELRO-planen, som ble utarbeidet under Lenins ledelse, gikk ikke bare ut på å bygge et nett av kraftverker, men også å utvikle alle industrigreiner mangesidig avstemt. Det var i alt vesentlig en plan for industrialisering. GOELRO-planen lå til grunn for de første femårsplanene for utviklingen av nasjonaløkonomien i SSSR.

På basis av den tungindustrien som ble reist, var det mulig å løse den andre kompliserte oppgaven i overgangsperioden, nemlig *omgjøringen av den isolerte småbrukernæringen til kooperativ sosialistisk stordrift*.

Det er innholdet i Lenins plan for kooperativt jordbruk. Sovjetstaten skaper en mektig sosialistisk industri som er i stand til å reorganisere jordbruksproduksjonen og forsyne den med moderne teknikk. Etter hvert får jordbrukerne kooperative vaner gjennom de enkleste formene for samarbeid, nemlig sammenslåingen av deres krefter og midler. Etter at de i praksis har blitt overbevist om fordelene ved kollektivt arbeid, der traktorer, skurtreskere og andre landbruksmaskiner nyttes, slutter de seg frivillig sammen i kooperativer og gir avkall på privatbrukene.

- Industrialisering

- kollektivisering av jordbruket

Kan nye former modne i det gamle samfunn?

Den sosialistiske revolusjonens oppgaver gjør en overgangsperiode nødvendig

Den vitenskapelig grunnlagte plan for byggingen av sosialismen i Sovjet:

Byggingen av sosialismen krever også at *kulturrevolusjonen* blir gjennomført. Uten den kan man verken sikre de arbeidende et liv i velstand, eller åndelig rikdom. Sammen med industrialiseringen av landet og kollektiviseringen av jordbruket, skaper kulturrevolusjonen det grunnlaget sosialismen vokser på.

Kulturrevolusjonens vesen består i at kulturen blir utviklet i *bredden* (alle skatter i vitenskap og kunst blir gjort til landevinninger for de brede folkemassene), og i *dybden* (at vitenskap, teknikk og kunst kommer i takt med tiden, samtidig som man sørger for at de utvikler seg videre.

Men først og fremst måtte kulturell tilbakeliggighet og uvitenhet avskaffes. I det førrevolusjonære Russland kunne tre fjerdeparter av befolkningen ikke lese og skrive, og blant de unge var det til og med fire femteparter. Et tidsskrift regnet ut at med det daværende tempoet i utviklingen av skoleverket, ville det ta 125 år å innføre alminnelig elementærundervisning i Russland, og det ville ta 4600 år å lære folkene i Mellom-Asia å lese og skrive!

Derfor var kampen mot analfabetismen og organiseringen av folkeopplysningen så nødvendig.

Sovjetmakten betraktet det som en av sine viktigste oppgaver å vinne de spesialistene i vitenskap og teknikk som hadde fått sin utdanning i det kapitalistiske Russland. Man måtte overbevise dem og begeistre dem for folkets store sak.

Lenin sa til Maxim Gorki: «Arbeidernes allianse med de intellektuelle, jaha? Det er ikke dårlig, det. De må si det til de intellektuelle, de skal komme til oss. Tjener de ikke etter Deres oppfatning ærlig rettferdighetens interesser? Altså, hva skyldes det? Kom til oss, er De snill: nettopp vi har påtatt oss det kolossale arbeidet å stille folket på beina, å si verden sannheten om livet, vi viser folkene benveien til et menneskelig liv, veien ut av slaveri, elendighet, fornedrelse.»*

Dessuten måtte mange hundre, ja mange tusen unge spesialister utdannes, og det krevde omfattende utvikling av høy- og fagskoleverket.

Partiet tok fatt på oppgavene som byggingen av sosialismen stilte, uten frykt for de nye og storslagne problemene, for vanskelighetene og midlertidige tilbakeslag. Lenins plan for byggingen av det nye samfunnet er også blitt omfattende

* Maxim Gorki, V. I. Lenin, i «Lenin und Gorki», Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar 1970, s. 60.

bekreftet av de rike erfaringene som andre sosialistiske land har høstet.

Når vi nå trekker slutningene, kan vi tydelig erkjenne veiene for overgangen fra kapitalismen til sosialismen. Disse veiene har marxismen-leninismen grunnlagt vitenskapelig.

For å sette en stopper for samfunnsmessig ulikhet og for folkemassenes nød og elendighet, må en først og fremst overføre produksjonsmidlene fra privat eie til hele samfunnets eie. Det kan bare de undertrykte klassenes revolusjon klare. I spissen for disse klassene står proletariatet og det kommunistiske parti. Revolusjonen kan ikke seire uten at det borgerlige statsmaskineriet blir knust, uten at en ny, sosialistisk stat blir opprettet.

Alle tidligere revolusjoner har erstattet en form for utbytting med en annen. *Den sosialistiske revolusjonen avskaffer en gang for alle det ene menneskets utbytting av det andre og åpner veien til en lykkelig framtid for samfunnet.* Det er revolusjonens historiske mening og storhet.

Nå er disse sannhetene ikke lenger bare teori. De er forlengst omsatt i praksis. Under ledelse av arbeiderklassen og den kommunistiske avantgarde, har de arbeidende i Sovjetunionen omformet samfunnets økonomiske basis, de sosiale forholdene, den politiske overbygningen og ideologien etter sosialistiske prinsipper og bygd sosialismen. De samme oppgavene blir nå løst i en rekke andre land der den sosialistiske revolusjonen har seiret. Deres felles erfaringer er en levende virkeliggjøring av den marxistiske-leninistiske lære.

Repetisjonsspørsmål

1. Hvordan regulerer verdiloven den kapitalistiske produksjonen?
2. Hva består den kapitalistiske utbyttingens vesen i?
3. Hvorfor er imperialismen døende kapitalisme? Vis det på bakgrunn av kjensgjerninger i vår egen tid.
4. Hvilke grunntrekk har statsmonopolkapitalismen?
5. Hva består arbeiderklassens historiske oppgave i?
6. Hvilke oppgaver har den sosialistiske revolusjonen?
7. Hvorfor er proletariatets diktatur nødvendig?

Til vurdering og diskusjon

1. Diskuter følgende spørsmål: Hva ble bevart av kapitalismens økonomiske ordning da den trådte inn i sitt imperialistiske stadium, og hva endret seg?
2. Bokas beskrivelse av proletariatet og kapitalistklassen er *prinsipiell og «global»*. Gjennom kamp for sine rettigheter, og under innflytelse av den kraften som de sosialistiske statene representerer i kampen for sosialt framsteg, har arbeiderklassen i de utviklede kapitalistiske land i den seinere tid oppnådd en viss forbedring av sin materielle situasjon. Betyr det at arbeiderklassen ikke blir så sterkt utbyttet?
3. Prøv å svare på følgende spørsmål ut fra dine historiske kunnskaper: Hva skiller den sosialistiske revolusjonen ut fra tidligere revolusjoner?
4. Reformistene påstår at det kan skje en overgang til en ny ordning uten revolusjon ved at kapitalismen vokser over i sosialismen. Bevis at disse oppfatningene er feilaktige.

Den som vil forstå samfunnsutviklingen i vår tid og selv bidra til å vende utviklingen i retning av sosialismen, tar på seg omfattende og kompliserte oppgaver som krever mangfoldig virksomhet.

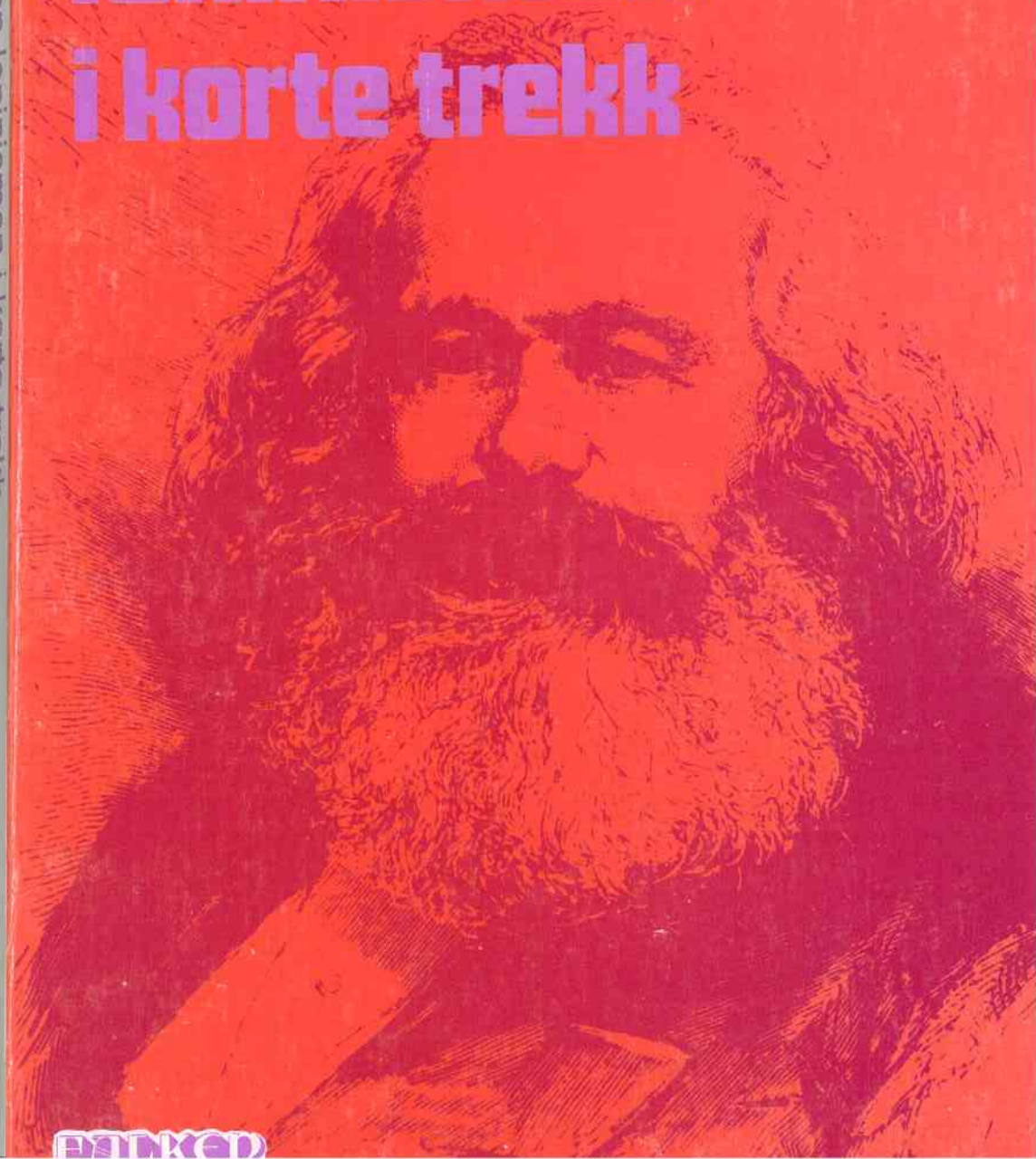
Skal en være med å bære fram noen av disse oppgavene, trenger en kunnskaper om alle sider ved samfunnsutviklingen. En må ha et visst minimum av viten om samfunnet i fortid, nåtid og framtid.

De som har skrevet denne boka, har tatt sikte på å gi leserne det aller vesentligste for å forstå marxismens materialistiske verdenssyn og lovene for samfunnsutviklingen og klassekampen. Et eget kapittel behandler kapitalismens produksjonsmåte og kampen for sosialismen.

Enda framstillingen er kortfattet og enkel, er den tilfredsstillende klar uten å overforenkle.

Marxismen-leninismen i korte trekk

Marxismen- leninismen i korte trekk

BRUNNEN